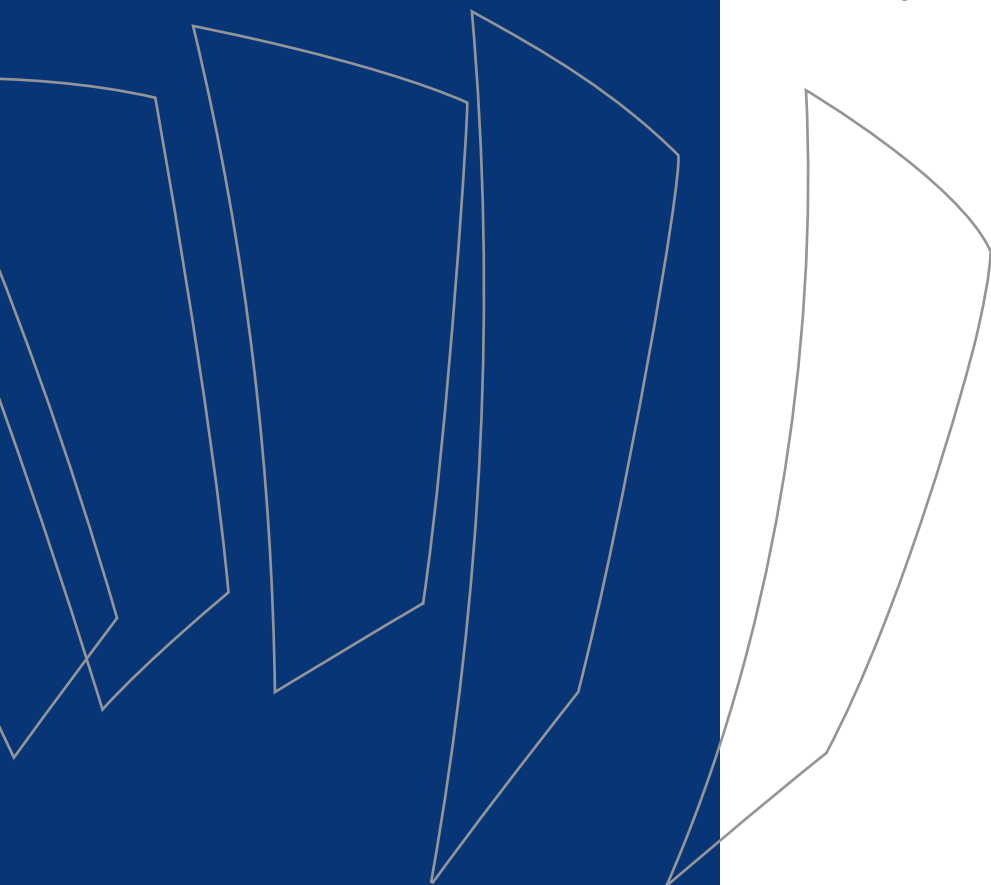

Sociologisk Forskning

Årgång 48 nr 2
2011

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Hedvig Ekerwald
sociologiskforskning@soc.uu.se
Ansvarig utgivare: Diana Mulinari
diana.mulinari@genus.lu.se

Grafisk produktion: RPform, Köping

Omslag: Pierre Bonmarin

Tryck: PRIMATryck, Hallstahammar

ISSN 0038-0342

Redaktionen

Hedvig Ekerwald (red.)

Fereshteh Ahmadi

Åsa Eldén

Bo Lewin

Sverre Wide

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Uppsala universitet, Box 624
751 26 Uppsala
Tel. 018-471 11 94
Fax. 018-471 11 70

Sociologisk Forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.

Anvisningar till författare finns på Sociologförbundets hemsida

www.sociologforbundet.se samt på omslagets tredje sida.

Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2011

nr 1: v 12 nr 2: v 24 nr 3: v 40 nr 4: v 50

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får Du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information.

Från hemsidan kan Du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Patrik Aspers, Stockholm, ordförande

Diana Mulinari, Lund, vice ordförande

Veronika Burcar, Halmstad, sekreterare

Magnus Ring, Lund, kassör

Ordinarie ledamöter: Linda Soneryd, Stockholm, Vessela Misheva, Uppsala,

Abby Peterson, Göteborg, Zoran Slavnic, Norrköping och Ida Öun, Umeå.

Suppleanter: Gunnar Andersson, Lund och Åsa Wettergren, Karlstad.

Innehåll

Från redaktören: Att utvärderas	3
Konsekvenser av rollövertagande – ”I”, ”me” och individualiteten	7
<i>Lars-Erik Berg</i>	
Charterturisme som en produkt – En sociologisk analys af agens i oplevelsesøkonomien	29
<i>Jakob Lauring</i>	
I skuggan av kulturella stereotypier – Perspektiv på forskning om genus, jämställdhet och etniska relationer i Sverige	43
<i>Alexandra Ålund och Mino Alinia</i>	
Främlingen	65
<i>Georg Simmel</i>	
Recensioner	70
Sociologförbundet har ordet	79

Att utvärderas

Symbolisk interaktionism är som vi skrivit förut ett expanderande fält. Om igen publicerar vi en artikel från det området: *Konsekvenser av rollövertagande: "I", "me" och individualiteten*. Hur åstadkommer samspelet mellan jaget och den andre att jaget kan se sig själv som ett objekt? Denna komplicerade socialpsykologiska process behandlas i detta nummers första artikel. Bland andra kritiserar Giddens och Charon för sina tolkningar av George Herbert Meads teoretiska system. Det språkliga samspelet betonas.

Norska, danska och svenska är språk där man med ganska lite övning kan förstå varandra över språkgränserna. Vår andra artikel är just på danska, ett språk som dessutom är lättare att förstå när det läses än när det talas. Det är *Charterturisme som produkt: En sociologisk analys av agens i oplevelsesøkonomien*. Den bygger på en etnografisk studie av danska turister på Kanarieöarna och det handlar om hur turisterna själva aktivt medverkar till utformningen av den produkt som en köpt charterresa utgör. Syftet är att se hur turisterna förhandlar mellan samhällsidealet om individualistiska resenärer och verklighetens massturistiska resa.

Den tredje artikeln, *I skuggan av kulturella stereotyper: Perspektiv på forskning om genus, jämställdhet och etniska relationer i Sverige* bygger på mer än tjugo års forskning inom området etnicitet och migration. Med det långa tidsperspektivet kan författarna bland annat visa hur perspektivet på kvinnor som offer kan byta föremål över tid. Teoretisk anknytning är Goffman och Simmel. De teser som artikeln driver är att forskning måste se samspelet mellan människors erfarenheter före och efter en migration och att människors liv inte får ses enbart kulturellt. De sociala villkoren måste alltid tas med.

Gästkrönikören i detta nummer anknyter till den föregående artikeln. Det är Georg Simmel (1858–1918) som medverkar och han gör det med essän *Främlingen*. Det finns mycket att diskutera i den. Jag tror exempelvis att 1800-talets manliga könsroller kan ha påverkat hans syn på både objektivitet och svartsjuka. Själva poängen att främlingen har en gruppstillhörighet som utgör en spänningsfylld relation av närhet och avstånd, tror jag kan upplevas inte bara av de som kommit till landet under de senaste åren utan också i betydligt mindre skala av exempelvis en sådan grupp som de unga, nyexaminerade doktorerna som kommer utifrån till olika lärosäten för att undervisa (exempelvis vad gäller den av Simmel beskrivna objektiviteten).

I förra numret påbörjade jag en följetong om läget vad gäller hur stor andel av in-skickade manus som fått sina bägge granskare sig tilldelad. Det kommer ständigt in nya manus och jag har inte lyckats knappa in på andelen. Jag är mycket tacksam för nya disputerade granskare som kan åta sig att bedöma manus (sociologiskforskning@soc.uu.se)! Det är två som bedömer och ni behöver inte vara experter på just manusets område.

Vad rör sig i Sociologisverige? Högskoleverkets utvärdering av ämnet sociologi är nog det viktigaste. Det är sociologi på grundnivå och avancerad nivå som utvärderas, inte forskarutbildningen. Denna utvärdering pågår just nu och den är av en helt ny typ: Man ska utvärdera resultat, inte som förr kvalitetssäkrande rutiner, och man ska betygssätta utbildningar, vilket inte skett förut. Utbildningar på olika lärosäten ska tilldelas betygen ”mycket hög kvalitet”, ”hög kvalitet” eller ”bristande kvalitet”. Bristande kvalitet innebär underkänt. Nytt är också att betyget ska ligga till grund för resurstilldelning så att lärosäten som har många utbildningar som får ”mycket hög kvalitet” ska få mer pengar. Dessa extra medel ska inte gå till de ämnen som fått betygen utan ledningen för lärosätet bestämmer hur de ska användas.

Jag kan tänka mig att de lärosäten som fått ökad status med betyget ”mycket hög kvalitet” kan dra till sig fler studenter. Dessa tävlar då om samma antal platser vilket ger högre betyg på de studenter som tas in, vilket i sin tur kan medverka till att utbildningen åstadkommer än bättre uppsatser. Eftersom pengarna följer det goda betyget riskerar vi att få en uppsplittring av den jämförelsevis likvärdiga högre utbildningen i Sverige. Till den som har åt honom skall varda givet¹.

Tillsammans med bl a psykologi, företagsekonomi och statskunskap ska vi utvärderas som de första i en fyraårscykel i det nya utvärderingssystemet. Det är tre av de fyra generella examenstyperna högskole-, kandidat-, magister- och masterexamen, högskoleexamina undantas nämligen, och alla de 35 yrkesexamina som finns inom högre utbildning som ska utvärderas. Eftersom studenterna väljer ämnen fritt om de inte läser fastlåsta program så är det huvudämnet i examen, eller som det kallas sedan 2007 ”huvudområdet/huvudsakliga området” som utvärderas, dvs det ämne studenten skriver uppsats i. (Termbytet från ’ämne’ till ’huvudområde’ kom 2007 då det skedde en del reformer i enlighet med Bolognaprocessen för att samordna europeisk högre utbildning.) Syftet med utvärderingen är att se hur väl studenter efter en viss utbildning uppfyller Högskolelagens mål om gott resultat avseende 1) kunskap och förståelse, 2) färdigheter och förmågor samt 3) värderingsförmågor och förhållningssätt. Det prövas bäst i examensuppsatserna, en bedömning som jag delar. Det främsta ”resultat” som vi ska utvärderas på är alltså hur bra C-uppsatser och hur bra magister- och masteruppsatser som studenterna skriver på de olika lärosätena.

Uppsatserna dras slumpmässigt från de olika lärosätena och betygssätts inte utan bedöms med avseende på de kunskaper, färdigheter och förhållningssätt som just ämnet sociologi anser vara viktiga. Högskoleverkets bedömargrupp, som främst består av sociologer från olika lärosäten, däribland undertecknad, operationaliserar målen till kriterier som uppsatsen jämförs med. Lärosätena ska också lämna in självvärderingar och där kan man bifoga förklaringar till de uppsatser som bedöms och lägga till information som kan visa att några av högskolelagens mål översatta till bedömargruppens kriterier uppfylls av andra moment i utbildningen än just uppsatserna. Betyget på utbildningen på ett visst lärosäte har inte bara uppsatserna och självvärderingen till

1 Minns att det finns replikrätt på allt som skrivs i Sociologisk Forskning!

grund även om dessa är det viktiga utan även enkäter till studenter och före detta studenter (alumni) samt platsbesök.

För länge sedan styrdes högskolan av regler och man tilldelades medel för specifika ändamål såsom löner eller lokaler. Från och med 1993 års universitets- och högskole-reform fick man i stället en bestämd summa pengar efter antalet helårsstudenter och helårsprestationer och sedan kunde man själv bestämma hur dessa medel skulle användas bara de centrala målen uppfylldes. Med det tillvägagångssättet behövdes kontroller och utvärderingar och därmed kom svensk högskola in i utvärderingssvängen. Höll lärosätet en god kvalitet trots det decentraliserade beslutsfattandet? Det som staten då framför allt kontrollerade var hur lärosätena arbetade för att hålla en god kvalitet, dvs deras interna system för kvalitetssäkring. Man gjorde kvalitetsarbetsbedömningar. År 2001 började Högskoleverket en ny omgång nationella utvärderingar av samtliga ämnes- och yrkesutbildningar i en cykel om sex år. Man undersökte då bara om utbildningen i ämnet höll godtagbar kvalitet, man betygsatte inte utbildningarna. Om något lärosäte inte uppfyllde godtagbar kvalitet i ämnet kunde examenstillståndet ifrågasättas. Ämnet sociologi utvärderades i de här omgångarna en gång, år 2004.

Nu ska det alltså vara annorlunda. För att förstå det nya kan man gå dels till den regeringsproposition som föreslagit det nya utvärderings- och tilldelningssystemet, den 41 sidor korta proposition 2009/10:139 "Fokus på kunskap – kvalitet i den högre utbildningen", dels till Högskoleverkets viktiga 17-sidiga rapport där propositionens tankar vidareutvecklas, "Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering 2011–2014". I omsorg om ämnet föreslår jag att så många som möjligt i Sociologisverige kritiskt läser de här texterna och diskuterar dem. Då blir vi också många som förstår principerna och kan hjälpa de som har ansvar för utvärderingen på vårt eget lärosäte. Så ger vi till Högskoleverket det som tillhör Högskoleverket och vår sociologi det som tillhör sociologin. Det ämne där många kan formulera sin verklighet i utvärderingens termer står starkare.

Hedvig Ekerwald
Redaktör

The 25th Conference of the Nordic Sociological Association 2011

POWER AND PARTICIPATION

4–7 August 2011

University of Oslo, Norway

March 15: Abstract submission

May 1: Early bird registration closes

More information on www.nordicsociology2011.org

For decades studies of power have been central in Nordic sociology. Almost a decade after the Danish and Norwegian Power Studies were closed in 2003, it is time to bring up the theme once more, asking not only about power in society at large, but also in organizations, ethnic and gender relations, communities, and in cultural constellations. Special sets of questions are raised when regarding power as part of structural complexities. In addition to viewing power as a set of top-down constraints, bottom-up perspectives concerning changes in autonomy and control among ordinary citizens become essential when adding questions of participation. The conference aim to expand our knowledge of power and participation from different angles and approaches, and we want you to take part in the discussion.

We are proud to present four confirmed keynote speakers:

Michèle Lamont • Harvard University, USA

Stewart Clegg • University of Technology in Sydney, Australia

Jean-Pascal Daloz • University of Oxford, United Kingdom

Neil Fligstein • University of California-Berkeley, USA

Welcome to Oslo in August 2011!

Randi Wærdahl, President, Nordic Sociological Association

Fredrik Engelstad, Chair of organizing committee

Konsekvenser av rollövertagandet: ”I”, ”me” och individualiteten

Lars-Erik Berg

Institutionen för teknik och samhälle, Högskolan i Skövde

Consequences of role taking: the ”I”, the ”me” and individuality.

This paper analyzes the tendency of taking the ”I” and the ”me” in G. H. Meads theory of role taking as two separate, qualitatively different parts of human personality, the ”I” being of individual origin, the ”me” of social. In the original Meadian sense role taking gives rise to both the ”I” and the ”me”. They are dialectically united rather than dualistically separated aspects. They refer to the joint functional power of the subject, finding itself as an object, mediated by the Other. As a consequence, the link between body and the social world becomes theoretically more stringent, as the body is given its place as a cognitive social object among others, this by contrast to interpretations where the body is left as an object mainly outside the human social experience and as a source of agency *sui generis*, a conception which is in opposition to Meads.

The stress on the ”I”-phase, as related to body and concrete action in combination with its direct relation to the ”me”-phase, actualizes Mead as a forerunner in modern biologic/neurologic research on human perceptual, motivational and intentional capacity.

Swedish Mead interpreters are critically analyzed. Interpretations of Charon, Giddens, Joas and Habermas are partly scrutinized.

The author defines the conceptual pair in terms of activity, subjectivity, temporal relativity and distance.

Key words: Role taking, the ”I” and the ”me”, temporal and spatial distance, dualism – dialectic, subject and object

Tema

Begreppsparet ”I” och ”me” i George Herbert Meads sociala psykologi betecknar inte främst människans förmåga att vara både konform och innovativ, utan snarare den andres inträde som del av individens liv och därmed möjligheten för individen att bygga upp distans till sig själv och sin omvärld, temporalt och spatialt. Därigenom byggs en livshistoria upp, som organiserar episoder och rutiner. Detta tema är viktigt att behålla idag, när biologi och neurologi ger oss ökande kunskaper som i psykologin och socialpsykologin ibland får ersätta redan vunnen kunskap i stället för att utgöra ett tillskott till den. ”I” och ”me” är aktuella i dag än när de formades av Mead.

Inledande avgränsning

I Sociologisk Forskning nummer 4 2008 och i Lundin 2001 och 2004 diskuterar Elin Lundin (numera Thunman) begreppet *motstånd* i G. H. Meads teori om människans relation till omgivningen: motstånd från omgivningen är nödvändigt för att det mänskliga intellektet ska utvecklas. Temat finns också som en grund i den pragmatiska filosofin/beteendevetenskapen, särskilt hos John Dewey (t.ex. 2005), i 1900-talets utvecklingspsykologi, hos Jean Piaget och Lev Vygotsky (den kognitiva utvecklingen), och hos Freud och traditionerna efter honom (emotionernas och driftslivets utveckling).

Per-Olof Olofsson framför i samma nummer av Sociologisk Forskning tankar i harmoni med Lundins motståndsteori. Hans infallsvinkel rymmer ett försök att fokusera kroppen i individualiseringsprocessen. Jag har kommenterat båda forskarna i en tidigare artikel (Berg 2010). Olofsson säger: "Individualisering är /.../ ett problematiskt sociologiskt begrepp eftersom det lätt kan uppfattas som att det står i motsättning till den sociologins uppfattning om den sociala människan, som framför allt George Herbert Mead utvecklat" (Olofsson 2008: 31). Han åsyftar troligen de amerikanska meadtolkningar som jag kritiserar i ovan nämnda text. Mead görs där till en portalfigur i en dualistisk tanketradition. Människan ses som dels mystifierat individualistisk inom ramen för ett gåtfullt "I", men också (och främst) som en rollspelar som erövrar sin mänsklighet genom att utöva ett medvetet rollövertagande med andra människor i kraft av sitt något mindre gåtfulla "me".

Olofssons egen ställning tydliggörs i artikeln, men han blir inte tydlig i sin tolkning av just Mead.¹ Men väsentligt är att han för fram debatten till ämnen som under senare tid alltmer tilldragit sig sociologers uppmärksamhet, mänsklig emotionalitet och vårt förhållande till kroppen. Emotionerna finns beaktade i Meads generation av interaktionister. Charles Cooley (1967) fäster stor uppmärksamhet vid emotionerna. Temat finns med redan hos William James. Hos mellangenerationer av interaktionister har temat vattnats ur och funnits med mest som ledsagare till analysen av rollövertagande och identitet, medan det under det senaste årtiondet åter har hamnat i fokus, bl.a. genom flera av Thomas Scheffs skrifter.

Kroppen som sensoriskt system och dess funktion för både emotion och kognition gör Mead själv många analyser av (särskilt Mead 1972), men på ett fragmentariskt och svårtillgängligt sätt som inte har fått den uppmärksamhet det förtjänar. Emma Engdahls publikationer (2001, 2004) lyfter också fram emotioner och det kroppsliga, och hon anknyter detaljerat till Mead. Olle Westlund (2003) fokuserar materiaiens villkor för mänskligt rollövertagande. Engdahl utvecklar sin tolkning vidare (2007 och 2009, kap. 4 och 7), här i samband med senare interaktionister. Även Lundin och Marcus Persson (2011) vill föra ämnet motstånd och materia/kropp hos Mead vidare.

---

1 Hans ämne är inte heller Meads teori men denne används kreativt (men bitvis svårtillgängligt) av Olofsson i andra syften än exegetiska.

Westlund, Lundin och i synnerhet Engdahl bör noteras för sin tendens att på allvar återintroducera kropp och emotion i Meads tankeuniversum, ett tema som Mead själv ägnade intensiv analys. Engdahl gör ett särskilt spår genom att med Mead bygga emotionsforskning.²

Jag vill fortsätta dessa författares tema med hjälp av Mead och hans begreppspar "I" och "me". Han hade uppslag som var så långt före sin tid att de först idag hinns ikapp av (1) den spädbarnsforskning som vi förknippar med Daniel Stern, (2) forskning som ekolodar likheter och skillnader mellan primaters och människors psykiska utrustning, samt (3) hjärnforskningen. Men Mead hade också idag alltmer aktuella insikter i (4) just språkets speciella roll i skapandet av individualiteten som framstår som viktiga memoranda i floden av biologisk och etologisk forskning som finner allt större likheter mellan homo sapiens och övriga primater, samtidigt som den fäster allt mindre hänseende vid skillnaden mellan utvecklat språk och andra/äldre signalsystem.

Det meadska "I"-begreppet, kroppen och/eller samtalet

Olofsson framhåller det fysiskt kroppsliga elementet i Meads "I". Mead var själv tydlig i detta hänseende, vilket påpekats av Olofsson, och i Lundins hänvisning till Meads (1972) *The Philosophy of the Act*. I denna omfattande samling texter framträder människan, särskilt i "I"-fasen, ofta i en mycket kroppslig form; människan bör enligt pragmatisten Mead förstås inom ramen för "*the Act*". Och Engdahl, som ägnat sin avhandling åt att utveckla en emotionernas socialpsykologi baserad på Mead, vill synliggöra kroppen, vilkens blockeringar och motstånd i relation till omgivning och inre impulser är viktiga för psykets utveckling.

Jag bejakar dessa uttolkare. Men det är nödvändigt att hålla också temat kropp relaterat till den mest basala tesen om socialitet hos Mead, den om rollövertagandet: gester med liknande påverkan på inblandade individer, samt den andres svar som konstituerande för den mening ett objekt får. Det finns ingenstans hos Mead någon eftergift åt att dessa teser inte skulle gälla kroppen. Tvärtom använder han människokroppen som exempel på objekt som står i förhållande till andra objekt i ett samspel som odlar individens medvetenhet om sig själv som aktör i en värld av objekt att agera mot. Moderna studier av små barn liksom av primater erbjuder goda belägg för det fysiska samspelets betydelse i medvetandets utveckling. Olofsson (a.a.) pekar också på detta. Men han verkar snarare *frikoppla* kroppen från samhällelig påverkan och Alters reaktioner på barnets Ego än att se sambandet kropp/social omvärld. Kroppen blir individualiserad; den framstår som cartesianskt isolerad från Alter. Barnet blir s.a.s. "kroppslig solipsist". En jämförelse kan vara att det mycket lilla barnet i Margaret Mahlers teori ännu står utan kreativ förbindelse med Alter. Barnet måste gradvis

---

2 Lundin och Engdahl är två av de tre (av mig kända) kvinnliga Meadforskarna med mer komplett tolkning i Sverige. von Wright är den tredje. Ingen av de många fler manliga har tagit upp emotionstemat systematiskt.

vända sig mot Alter i en mödosam process, en tes som är motsatt Daniel Sterns (och Meads). Där behöver barnets uppmärksamhet bara ”väckas”.

Ett exempel på de mest elementära formerna för kroppens relation till ”I”: Aronson et al. (2005: 132) berättar om ett experiment: man målar ett rött märke på huvudet på schimpanser och andra primater i samband med tydliga fysiska känsloupplevelser och andras påverkan. Därefter sövs de ner en kort stund. Det visar sig att de högre primaterna därefter med tillgång till spegel lokaliserar den målade fläcken på ett sådant sätt att de antas koppla upplevelsen till ett ”sense of self”, för att använda Sterns begrepp. På liknande sätt exemplifierar Baron et al. (2006: 178 ff.) vad de kallar ”objective self-awareness” hos schimpanser med hjälp av spegelexperiment.

Meads teori handlar ju bl.a. om språket som förutsättning för en specifik kapacitet hos den mänskliga intelligensen, ”medvetande” i allmänhet och ”jagmedvetande” i synnerhet.³ En meadsk fråga i samband med dessa djurobservationer blir då: hur förhåller sig dessa fenomen till individens urskiljande av 1) sig själv som handlande, 2) som handlande i relation till andra handlande, samt 3) den egna kroppens relation till det psykiska systemet. Ett gränslandskap öppnas, där studiet av små barn är högintressant för att testa Meads teser om medvetandet, ”I”et och ”me”et och den andres svar på subjektets gester. Det är viktigt redan av det enkla skälet att Meads teori fortfarande rymmer revolutionerande potential i förhållande till t.ex. barnets socialisation.

Läs nu följande från Olofsson: ”... denna negerande kreativitet är baserad i kroppen som personens utomsamhälleliga förutsättning. Den grundläggande förutsättningen för denna kreativa interaktion är att kroppsligheten kan negera samhällligheten i form av ett kroppsbaserat självuttryck” (a.a: 33). Jag är osäker på min tolkning, men innebörden i citatet bör bl.a. vara den att en väsentlig aspekt av mänsklig kreativitet är baserad i personens kropp – utanför ett samhällligt sammanhang. Olofsson har ett intagande exempel från sin dotterson Vilgot, som framträder mycket kroppslig i en sorts demonstration mot ett förslag till lek som morfar Per-Olof har framlagt.

Men samtidigt står det att ”kroppsligheten kan negera samhällligheten”, och det sker genom ”kroppen som personens utomsamhälleliga förutsättning”. Detta är viktigt men innehåller en delvis felaktig logik; det går inte att negera det som man inte har varit i tydlig närhet av; för att negera något aktivt, måste man ha en uppfattning om vad det är man negerar. Annars kan förhållningssättet vara likgiltighet eller ointresse eller helt enkelt frånvaro av perception, men inte *aktiv negering*.

Olofsson vill förstå reflektion som grund för ställningstagande. Reflektion torde förutsätta just det jag nyss ovan poängterat: förmågan att (först) vara *nära* det man (sedan) tar *avstånd* från. Reflektion betyder ju återspeglning. Denna term avser både närhet och avstånd. Det man är i *o-medel-bar* (eller *o-för-medlad*) närhet av kan inte (åter)spelas. Men samtidigt måste objektet som återspeglas ändå vara i sådan relativ närhet att dess gestalt framträder.

Olofsons analys av reflexiviteten finner jag utmärkt, och ser den som ett stöd för

3 För denna distinktion, se Berg 1976: kap. 1.

min egen tes, som jag hävdar står i god samklang med Mead: Den mänskliga individ som är aktivt och kreativt negerande är detta genom att han/hon står/har stått i intimt samröre med (minst) en Alter i den sociala situation där negationen har sin grund. Det är som medlem av ett kollektiv som man kan negera kollektivet, inte som okunnig om det.⁴ Om Vilgot hanterar sin kropp så att en negation av något är tydlig i dess rörelser, så sker inte detta utifrån en kropp som inte blivit en del av en "sammhällelighet", utan tvärtom utifrån en kropp som redan har varit innesluten i socialitet och kollektiv betydelseangivelse. Det är kroppen i dess relation till den andre i världen utanför kroppen som är källan för både motstånd och negerande, liksom givetvis för närmande och anknytning. Det är karaktären i relationen som avgör vilket utfall det blir.

Sådana fenomen fungerar redan på förmedveten nivå. Det är lätt att anknyta till t.ex. Harlows experiment med apungar och ståltrådsamma, respektive pälsamma. Vilgot har nyligen lämnat dessa primitiva emotionella fysiska förhållanden och börjat förhålla sig kognitivt reflexivt till sig själv och sin kropp. Han befinner sig i gränslandet mellan å ena sidan spontanitet som utesluter reflektion och å andra sidan det ställningstagande som baseras på just reflektion.

Vilgots kropp är ett socialt objekt, inte bara för mamma och morfar, utan även för honom själv, fast han inte kan uttrycka detta diskursivt. Det är i relation till morfar och andra som han reagerar med att springa iväg. Det är i återspeglingsen från de andra som Vilgot blir kroppslig på det sätt han nu blir det, och de impulser han känner ställer han fram i relation till de attityder han tagit till sig från andra.

Ta ett välkänt exempel på kroppens sociala och diskursiva karaktär: Freuds patienter var ofta kvinnor som (av Freud) sades ha trängt bort sexuella känslor. Om dessa kvinnor inte hade levt med sina kroppar inom sociala scenarier sedan tidigaste barn-dom, så hade de inte haft de kroppsliga symtom som de uppvisade. Psykosocialt förtryck talade genom deras kroppar. Kropparnas symtom var meningar i det språk som användes, det omedvetnas språk. På liknande sätt är barns (fysiska) lek symboler i det narrativ de behöver berätta.

Olofsson uttrycker sig tydligt i ett sammanhang där han lyfter in begreppsparet "I" och "me": "Me'et bygger på att vi i förhållande till oss själva med hjälp av orden övertar den andres attityd. 'I'-et står för ett spontant svar på detta attitydövertagande som per definition inte kan uttryckas i språket. Mead hjälper oss alltså med att peka på att vi har en i 'I'-et förankrad upplevelse av att vara någonting annat än den andres bedömning av oss. Däremot hjälper han oss inte att förstå hur vi kan utveckla en språkligt uttryckt självuppfattning, som gör att vi kan särskilja oss från specifika andras uppfattning om oss" (a.a. sid. 33). Olofsson vill förstå barnets reaktion som en självständighet i relation till "andras uppfattning om oss". Han hänför förmågan till

---

4 Jämför intervjuer som regelbundet förekommer i dagspress och i etermedia med avhoppade personer från t.ex. Livets Ord eller liknande organisationer. Dessa personer har varit djupt "nedsänkta" i rörelsen, och det är genom att komma på avstånd från den, som de kan nå den objektivitet som möjliggör avhoppet.

ett privat "I", förankrat i kroppen, men utanför samhället. Hans analys av reflexiviteten är riktigare än den av "I" och "me", som meadska begrepp. Hans syfte är också att förstå reflektionens ursprungliga former, "den kreativa negationen". Därvid finner han Meads begreppsbyggnad för självet användbar; ett gott val, men inte helt korrekt förvalt.

I min läsning liknar Olofsson ganska väl det som Anthony Giddens säger om Mead: "Vi kan dela Meads uppfattning att barnet börjar utveckla ett själv som svar på den sociala kontexten tidigt i livet. Men relationen "I"/"me" (eller "I"/"me"/du) är en *inre språklig* relation och inte en som förbinder den icke-socialiserade delen av individen ("I"et) med 'det sociala självet'. "I" är en språklig skiftning, som får sin betydelse från den uppsättning termer varigenom man tillägnar sig ett diskursivt system för subjektiviteten." (Giddens 1997: 67, min kursivering). Giddens tillskriver felaktigt Mead uppfattningen att "I" är opåverkat av språk och samhälle, ett slags primär naturlig motivationsfaktor.

Joel Charon, som skrivit en av de mest lästa introduktionerna till symbolisk interaktionism i USA, beskriver samma begreppspar på ett ännu mer renodlat dualistiskt vis: "The 'I' is simply that part of the individual that is impulsive, spontaneous, *unsocialized* by society, not used by the actor, but instead causes the actor to do things not thought of. /.../ *it does not arise from interaction with others*" (Charon 1992: 90, min kursivering). Dualism i stället för dialektik är ett stort misstag av Charon i tolkningen av Mead.

I Sverige har vi en mer ambitiös begreppsanalys av Meads "I" och "me" än Charons. Men den har ändå haft liknande drag i sina äldsta former. Asplund (1971: 144 ff.) introducerade Meads tankesystem i Sverige, men hans första formuleringar om begreppspar har drag som är påfallande lika Charons. Han identifierar till en början helt enkelt "me" som den konforme rollspelaren och "I" som innovatören. Emellertid försöker han strax fingranska paret begreppsanalytiskt och blir inte förtjust över den meadska konstruktionen. Möjligen är det därför som Asplund genom hela sin karriär har fortsatt att vara inspirerad av Mead, men samtidigt sällan använder just detta begreppspar.

Liljeström (1973: 230 ff.) använder begreppen, och gör en ambitiös uppställning med dem som nav. Men hon fastnar helt i motsatserna konformitet – innovation.⁵ Både Asplund och Liljeström är exempel från den första tiden av Meadpresentation i Sverige, men även de senare Trost och Levin (2004: 46 ff.) gör om samma fel, innan de går vidare med analysen och då ger viktiga bidrag till förståelsen av begreppen genom att uppmärksamma dem som samtalsfunktioner, något som Asplund (a.a.) också gjorde. Trost och Levin är också de första på svensk botten att publicera en skiss över meningsrelationer som triader.

Det är enligt min mening främst dualistiska tolkningar som har vanställt begreppens innebörder i många tolkningar, tydligast uttryckt av Charon i ovanstående citat. Dialektiskt uppfattat blir det centrala i stället att "I" hela tiden glider över i "me",

5 Dock urskiljer hon den viktiga dialektiken mellan subjekt – objekt.

varvid det blir omöjligt att säga att den ena fasen står för innovation och den andra för konformitet. Det blir också lämpligt i Meads efterföljd att framhålla just termen "fas". Två faser där den ena hela tiden övergår i den andra. Det är ofruktbart att förlora sig i akademisk begreppsanalys för dess egen skull. Men den potential för förståelse av människan som Mead erbjuder blir vanställd genom sådana uppfattningar om vad han menade med sitt begreppspar. I fallet Charon är vanställandet närmast att se som en amputation av ett friskt ben i stället för en förstörd arm. Vi får en Mead som är en cartesiansk dualist snarare än en pragmatisk dialektiker. Då är det bättre att sätta museistämpel på Mead; inget ansvar kan utkrävas av honom, för vi befinner oss med Charons tolkning i ett begreppsligt moras där inget är tydligt skönjbart.⁶

Det pragmatiska närmandet till mänsklig social verklighet tappar sin konkretion med sådana tolkningar av "I" och "me"; inte särskilt lyckligt för just en pragmatisk filosofi! Mead går upp i rök. Dewey följer honom i spåren, och därmed den revolutionära potential i t.ex. barnuppfostran som finns hos dem, även om den har förenklats och krympts i pedagogisk praxis sedan den framträdde under 1910-talet i Chicago (Vaage 1995, von Wright 2000, Trost & Levin 2004 kap. 4, 7 o. 9).

Olofssons förståelse för ämnet är mer specifik och innehållsrik än Giddens. Men båda säger att "I"-fasen hos Mead är utomspråklig, för-språklig eller på annat sätt av annan karaktär än det socialt återspegla(n)de "me". Låt oss granska detta kritiskt ett ögonblick. Hur kan "I" vara ett svar, om det inte är språkligt? Det går inte. Just språket konstituerar något som ett svar. Man kan inte svara utanför språket. Och hur kan det då också framställas som ett alternativ till något som någon annan har sagt om objektet i fråga? Hur kan "I" vara icke-diskursivt om det är den andra sidan av något ("me") som endast låter sig framställas diskursivt?

"I"-fasen är just den förspråkligande fasen. "I" finns endast i sin (emergenta) relation till "me", eftersom de båda konstituerar ett dialektiskt begreppspar, inte ett dualistiskt par av motsatser. Båda faserna utvecklas just genom förspråkligandet, liksom "I" föder sitt "me" i samma ögonblick som det ger sig till känna, genom att upptäcka sig självt, genom att ta till sig den andres bekräftelse på barnets beteende, med hjälp av gester som "påverkar båda på liknande sätt". Men det sker så att det från den stunden baserar varje ny handling på sitt "me", som innehåller de andras definition och värdering av det "I" som de andra såg hos barnet och som de svarade på, det "I" som sekunden efteråt har flutit över i sitt eget nyfödda "me".

Både Jürgen Habermas (1995) och Hans Joas (1997) beaktar Meads "I" och "me" som språkliga fenomen i sina tolkningar av Meads begrepp, som tilltal och svar inom och mellan individer, men båda glömmer kopplingen till kropp och beteende/handling och elementär motivation och emotion. "I" blir till endast i språket. Däremot relaterar David Lewis "I"-fasen till handling och beteende i en volym om Mead där de

6 Giddens' bok "Modernitet och självidentitet" (1997) har i övrigt gett mig mer inspiration i fråga om att koppla ihop extrem mikro med lika extrem makro, än kanske någon annan sociopsykologisk text; min uppskattning är hög. Men hans tolkning av "I" och "me" är av samma aningslösa karaktär som Charons, uttryckt med den giddenska sofistikerings.

alla tre är representerade (Aboulafia 1991). I Sverige gör Engdahl (a.a.), Lundin (a.a.) och Westlund (2003) också den viktiga kopplingen till kropp och beteende, liksom Olofsson (a.a.), som ju dock har kvar den dualistiska uppfattningen i övrigt och därför får en falsk cartesiansk motsättning mellan kropp och själ.⁷

Just de fenomen som Lundin (om objektets motstånd), Olofsson (om kroppen som delaktig i motivation och känslor) och Engdahl (om Meads relevans för emotionaltetens socialpsykologi) utvecklar så förtjänstfullt, blir blockerade om man förvisar "I" till en värld av oförklarade psykiska krafter (som Charon och många amerikanska tolkningar) till en rent språklig aspekt (som Joas och Habermas) eller till en inre aktör utanför social påverkan (Giddens). "I"-fasen är icke-socialiserad endast i den meningen att den framträder på en social scen och initierar något, men bara under ett ögonblick *innan* den så gott som omedelbart blir utsatt för sociala responser och värderingar, t o m från individen själv. Själva det faktum att varje ny "I"-fas delvis står på sin egen "me"-fas borgar för att "I" är språklig. Det är bara energin i "I"-fasens uttryck som hämtas från en icke socialiserad del av individen, som får uttryckas i termer av biokemi: När tjuren brölar två meter bakom mig, så är jag i väg som ett automatiserat skott. Där finns inget "I" eller "me", endast energi för snabb förflyttning. Men det dröjer inte mer än sekunder innan reflektionen ("I"-s samtal med sitt "me") är på plats: jag säkrar min kropp bakom ett träd eller annat skydd, varifrån jag observerar tjurens framfart.

Skamkänslan inför sig själv är ett av Erving Goffman, Giddens och Thomas Scheff (t.ex. 2003) ofta använt exempel för att påpeka att individens relation till sig själv är lika social som hans eller hennes relation till andra. Om detta har f.ö. Giddens [a.a. kap. 2] en i mitt tycke strålande objektrelationsteoretisk och existensfilosofisk avdelning, som kan berika de flesta sociologiska analyser av skam. Få har fixerat ett analytiskt fokus på den här typen av fenomen bättre än Mead, även om just skam är ett begrepp som är sällsynt hos honom; det fladdrar förbi som ett fragmentariskt exempel då och då. Skam är bra som exempel: utan "I", ingen skamlig *handling*, utan "me" ingen *skamreaktion* på handlingen. Goffmans framställning (1974) är talande: Den som skäms är en skådespelare som själv också är sin egen förkastande publik. Den som skäms eller känner skuld har kapacitet att vara två personer, därför att han/hon rymmer två faser: "I" och "me".

---

7 Joachim Israel är en föregångare i svensk sociologi/socialpsykologi i att relatera kropp, emotion och kognition i ett system. Temat finns med i flera av hans böcker (t.ex. Israel 1979, 1980, 1982 och 1999), men sällan på ett genomlyst sätt, varför det är svårt att referera honom tydligt.

”I”-fasen och individualiteten

De sammanbindande men olika krafter som begreppsparat ”I” och ”me” åsyftar etableras och uttrycks endast på grund av sociala förhållanden där gester påverkar sändare och mottagare på liknande sätt. Dessa gester låter barnet upptäcka sitt ”me” genom sitt ”I”. Det som då sker är att fenomenets ”mening” etableras för barnet i relation till barnet själv: barnets identitet föds. Att ha en identitet är att ha en mening med sig själv för sig själv. I min första publikation i ämnet skrev jag: ”Organismens födsel är biologisk, men människans födsel är social.” (Berg m.fl. 1975: 44) Vad jag då åsyftade var inte att halva människan är biologisk och halva social. Det gör ej heller Mead. För honom är människan som helhet social och hon lever sitt liv (objektivt) med och (subjektivt) i en biologisk organism som ständigt förmedlar och uttrycker socialiteten.

Mead kallar ”I” och ”me” för personlighetens två faser. Skillnaden mellan dem är inte socialitet/icke socialitet utan som Mead själv uttrycker saken, att den ena fasen är subjekt(iv) och den andra objekt(iv). Och det är endast i insikten om dessa två samexisterande aspekter av sig själv som människan finner sin (subjektivt tolkade) plats i (den objektivt existerande) världen. Det är detta som barnet Vilgot i Olofssons exempel gör. Vilgot ser sig själv i relation till den situation i vilken han har blivit placerad. Resultatet blir den reflexivitet och distansering som Olofsson noterar.

Ta ett enklare exempel: Anna, ett år, ligger på skötbordet och pappa byter blöja. De skrattar mot varandra. Pappa blåser i Annas fotsulor. Det kittlar. Pappa rollövertar Annas känsla. Anna upptäcker inte bara sin kropp här, hon fyller den med mening, med lust och rörelse, och hon gör det på grund av att hon – i sin kropp – har objektifierats/identifierats som ett levande subjekt av pappa. Kroppen är social. Hela tillvaron vid skötbordet är genomsyrat social, och det är dess intensiva rollövertagande som får Anna att uppmärksamma sin kropp som något sär-skilt från resten av tillvaron, och som ett kännande ”väsen”.⁸ Upplevelsen av individualitet föds i sådana situationer.

Det meadska ”I” betecknar en sida av människan som är lika social som ”me”. Individualiteten stiger upp ur socialiteten, och en persons medvetenhet om att ha en karaktär, är ett resultat av socialisationsprocesser. Först då kan den odlas som en personlighet. Organismens födsel är biologisk men människans reflexiva handling mot, kunskap om och känsla för denna organism är av socialt ursprung. Kroppen blir därigenom som ord i meningssystemen i språket – på samma sätt som (kroppsliga) lekar är barnets språk (Berg 1992, 2001, 2008).

Att även ”I”-fasen är social utgör en poäng som jag tror kan uttryckas på ett sätt som liknar Judith Butlers tes om att inte bara genus är socialt utan även den allra för-

---

8 Här vore lämpligt att referera till delar av den snabbt växande forskningen kring spegelneuroner och biokemi, men det skulle spränga framställningens ramar. Vad Mead gjorde i denna del av sin insats var att han till fullo uppskattade den enorma potentialen i dessa system – utan att ha en aning om de enskilda neurologiska finesserna i form av t.ex. spegelneuroner. Engdahl närmar sig denna nivå i sin analys.

sta uppfattningen om kön. Den är genererad ur de första observationerna av att kroppar är olika och värderas olika. När "I" skapas för alla första gången, så är det ur en situation där barn och omvårdnadsperson redan har placerats in i en social matris, där fenomen som "jag" och "du" är förgivettagna. Och "I" är uttrycket för subjektiviteten i denna situation. Vilgot illustrerar igen, genom att trava iväg från platsen för mötet i en egen vilja som avviker från morfars.

Funktionell/pragmatisk definition av "I" och "me"

Meads uttalanden om "I" och "me" i främst *Mind, Self and Society* inspirerade mig till följande preciserade och kompakta definition: "I" är "min handling nu" och "me" är "min handling då" (Berg 1976 kap. 1, 1992 kap. 3). Dessa korta ord framhäver de grundläggande aspekter som Mead ägnar så många ord i olika syften och versioner: "I" och "me" hör ihop.

De

(1) är aspekter av samma *odelbara helhet*, och de kan inte förstås var för sig, (som Giddens uttryckligen gör, när han talar om "I" som icke-diskursivt, icke språkligt, icke socialt/socialiserat m.m. som en *kontrast* mot "me").

(2) utgör de två *faserna* av personligheten, och de

(3) skapar människans förmåga att *varsebli (objektifiera) sig själv* inom *händelsekedjor i rum och tid*. Mead talar om att vi inte kan hinna varsebli vårt "I". Det springer i förväg innan vi vet ordet av och kan då varsebli sig självt i förfluten tid, dvs sitt "me".

(4) förmår oss att *objektifiera tiden* som process. Att göra det fullt ut verkar vara en specifikt mänsklig förmåga. Jag använder distinktionen mellan *minnesförmåga*, som även djur har, och *historiemedvetande*, som endast språkligt "mogna" varelser har (Berg m.fl 1975 kap. 3, Berg 1976: kap I, avsnitt 4 o. 5, Berg 1992 kap 3, Gärdenfors 2000). Jag ställer hypotesen att språket möjliggör inte bara att olika *spatiala* platser knyts till varandra, utan även att olika *temporal*a platser gör det. Det betyder att tiden som upplevt fenomen är en social skapelse.

Hypotesen går också tillbaka på Ferdinand de Saussure och Jacques Lacan. Men Meads *The Philosophy of the Present* går på djupet med tesen att tiden, som den uppfattas av oss, är en produkt av förmågan att relatera platser i tiden till varandra. Den förmågan föds först när man kan varsebli sig själv inplacerad i tiden, vilket sker då man varseblir den andres reaktion på den handling man själv nyss utfört. Där föds den mänskligt upplevda tiden.

”I” och ”me”

(5) betecknar den *dialektiska thoptvinningen* av människans fysiska, temporala och sociala upplevelse.

(6) innefattar det *subjektivas* och det *objektivas* relation.

(7) innefattar det *aktivitas* och det *passivas relation*: Något blir gjort, och det är ”I” som gör det. ”I” gör det i relation till sådant som objektivt utgör en redan existerande ”därhet”. Detta är mitt ”me”, mina tidigare handlingar, i relation till de situationer där jag gjort dem. Det subjektiva är objektiviserat i den mening som Peter Berger och Thomas Luckman (1969) påtalar. När ”I” gör något så gör ”I” det med nödvändighet i relation till denna ständigt expanderande helhet av handlingar.⁹

Alltsammans

(8) utgör en *social process* genom att Du/Alter återspeglar för ”I” vad ”I” nyss har gjort. Först då kan detta ”fonderas” i ”boken” ”me”, som börjar ”publiceras” första gången ”I” upptäcker att det är ”I”-s handling som Duet återspeglar. Det sker på skötbordet och vid amningen, där ”grundtilliten” i Erik H. Eriksons mening skapas – eller inte skapas.

Vad är Duet eller Alter i detta? Det är den framträdelseform som den andre har för ”I”. Min reaktion på vad Du gör mot ”me” och våra gemensamma objekt i världen är något som vandrar in i mitt ”me” och där bildar en bas för min fortsatta vandring i mitt psykosociala landskap.

Detta visar att det är något mycket allvarligt som pågår när en person uppvisar symptom av att vara ”dissociated”. En sådan person står inte i sammanhang med sig själv, relaterar inte till sitt ”me”, men det är faktiskt detta som Giddens uttalar som normalstillståndet, när han säger att ”I” hos Mead är utomspråkligt och ”me” ett resultat av språkliga pålagringar. Människan, som hon framstår i det vanställda Mead-porträttet hos Giddens, blir i så fall en Dr. Jekyll and Mr. Hyde, en från sig själv dissocierad varelse. Giddens formulering i ett annat sammanhang stärker intrycket: ”... the ‘I’ appears in Mead’s writings as the given core of agency, and *its origins hence always remain obscure*” (Giddens 1984: 43, min kursivering). Om ”I”-s ursprung förblir obskyrt för individen själv, så har total dissociation inträtt, vilket ju förstås kan inträffa, fast troligen sällan om det inte beror på hjärnskada eller liknande. Det är inte en sådan varelse som Mead försöker förstå i sin generella socialpsykologi. Tvärtom är just ”I” och ”me” hans försök att få en helhetlig bild av människan, utan att amputera hennes inre sammanhang och aktörskap.

Men det finns också en annan sida av samma sak: Vi kan aldrig fånga vårt eget ”I” i dess pågående handling. ”I” och ”me” är inte två knäppta händer, utan händer som gör olika och kompletterande saker *samtidigt*. Alltså är det ingen fara med en *tillfällig* dissociation. Man kan dra slutsatsen (som inte finns explicit hos Mead) att det tvärt-

9 En fullständigare precisering av min tolkning av ”I”et och ”me”et återfinns i Berg 1992: 43 ff. med början i den ”I”-”me”-struktur som där framställs i figurform, samt i längre skick i Berg 2001, hela artikeln.

om är kreativt för oss – inte bara som spontana barn utan även som vuxna – att slarva bort fjärrkontrollen då och då, att hemfalla åt meadska rollekar, att ibland glömma bort vilka vi är. Denna öppning finns hos Mead, men den stängs i den rollsociologi som välldes fram i USA från 30-talet och framåt, och som ogenerat återoppar sig på Mead som idégivare.

Den *reflekterande intelligensen* resulterar ur integrationen av de två faserna. Detta ger en ständig närvaro för psykisk förändring. "I" etablerar kontakt med sitt "me". Då blir vår relation till både driftliv och spontant beteende lagda i ljuset för vår egen varseblivning. Vi kan reflektera (över) vår egen spontanitet, bli vårt eget objekt. Detta möjliggör Giddens socialpsykologi som har reflektionsförmågan som grund. Men Giddens vet uppenbarligen inte om att han har grunden för sin reflexivitetsteori i just Meads begreppspår. Han menar sig själv ha skapat denna genom sitt struktureringsbegrepp.

Jag anser Meads fragment teoretiskt och logiskt klarare än Giddens alternativ. Giddens menar att reflexiviteten hos homo sapiens har sitt ursprung höljt i dunkel, "*remain obscure*", medan Mead förlägger ursprunget i "I"-fasen. Det visas i hans tes att det är Alters respons på Egos beteende som för Ego uppenbarar Ego(s) "me" som objekt för det subjekt, "I", vars handling Alter reagerar på.

Minnesförmåga är inte = historiemedvetande

Sammantaget resulterar "I"- "me"-faserna i människans förmåga att objektifiera sig temporalt. Min definition av "I" och "me" blir därför skenbart mycket enkel: "I" = min handling *nu*. "me" = mina handlingar *då*, i den form mitt nya "I" varseblir dem. Vad som ytterligare framhävs med min tolkning är detta: "I" finns *nu*, och står definitionsmässigt i relation till sitt "me", dvs. sin *historia*. Historien skapas genom relationen mellan "I" och "me".

Samtalet mellan "I" och "me" bygger ett inbördes relaterat system av händelser som annars skulle förbli isolerade fragment. Det är detta som är meningsproduktion. Under detta (narrativa) bygge skapar "I" en begriplighet hos mitt "me". Detta har Mead har i tankarna, när han talar om att individen genom att språkligt närma sig sig själv kan "come back on himself", dvs. reflektera sig själv; "I" upprättar sig självt som sin egen historieskrivare, och narrativet präglas in i "me", som växer till som en levande bok.

Att reagera på *minnen* är en sak. Att äga och *förvalta ett historiemedvetande* är en annan sak på en annan nivå. Historiemedvetandet använder minnet som en råvarubas. Distinktionen aktualiseras i primatforskningen, ibland med kritik mot dem som menar att människans minnes- och symbol-förmåga är unik i djurvärlden. Jag har från en meadsk ståndpunkt inget emot tesen att schimpanser förfogar över ett visst historiemedvetande; det visar mer om deras förmåga att etablera symboliska processer än om schimpanshjärnans likheter och olikheter med den mänskliga hjärnan (se t.ex. Osvath 2008).

Tanken om "I" och "me" som grund för historiemedvetandet har jag utvecklat

tidigare.¹⁰ Låt mig ge några exempel från Christopher Laschs och Giddens' makroorienterade texter på användbarheten av Meads begrepp "I" och "me" i historieanalys. Lasch tog i en serie böcker upp en socialpsykologisk tematik. Den handlar bl.a. om familjeauktoritetens gradvisa abdikation under 1900-talet (Lasch 1982, 1983, 1984). Lasch är kulturpessimist: den västerländska människan är ett offer för sina egna uppfinningar inte bara tekniskt utan även socialt. "Socialpatologerna" har en destruktiv inverkan på människors förmåga att konfrontera sina problem (t.ex. Lasch 1983, kap. 5–8). Det kollektiva "I" miste sin kontakt med det kollektiva "me", därför att det fanns stora motsättningar i den Generaliserade Andre, som inte överbryggades i samtalet mellan dem. Giddens upphäver pessimismen hos Lasch med sin tes om den ökande reflexiviteten under den senmoderna epoken. Denna tes bygger i sin tur på att samspelet mellan "me" och "I" möjliggör ett *föregripande* förhållnings-sätt till *framtida* handlingar utifrån erfarenheter av *förflutna* handlingar. Därigenom kan människan "domptera" sin egen spontanitet och impulsivitet. Om inte "I" deltar i en språklig diskurs med sitt individuella och sitt kollektiva "me" (dvs. den Generaliserade Andre), skulle detta inte vara möjligt. Resultatet blir då likt det som homo sapiens idag utsätter sina närmaste släktingar schimpanserna för: artens troliga utrotning. Men möjligheten för räddning finns, så länge "I", "me" och "den Generaliserade Andre" kan föra sitt samtal. Ingen biologisk instinkt eller freudsk dödsdrift dömer oss utan vårt veto.

Ett föregripande samtal mellan "I" och "me" kan skissera en framtid, men endast med hjälp av det förflutna – som återspeglar genom "me". Detta tangerar Giddens (1997) med begreppet "kontrafaktiska resonemang". Människan kan bygga kunskap om att schimpanserna kommer vara utrotade inom en viss framtid om människan fortsätter att agera som hon gjort. Schimpanserna kommer däremot inte vara klara över sin egen utrotning. För att kunna bli det måste de knyta samman nuet ("I") med den tid som förflutit fram till nuet ("me"). Hittills har ingen primatolog påvisat att schimpanserna kan föregripa en framtid på ett så övergripande vis, trots att de uppenbarligen (i varje fall under mänsklig påverkan) behärskar både kortfristiga förutseenden och vissa språkliga sammanhang.¹¹

Illustrationerna ovan lyfter fram flera drag i den specifika typ av intelligens som människan utövar med sin "I"-och-"me"-funktion: behärskandet av den egna handlingsförmågan individuellt och kollektivt, överblicken och insikten i sig själv som aktör i ett historiskt sammanhang från förflutet till framtid, förmågan att föreställa sig – och verka för – *alternativa verkligheter* (Giddens reflexivitetstema), Egos förmåga att bygga upp sin intelligens till ett ständigt mer flexibelt funktionssätt på basis av kun-

10 Se Berg m.fl. 1975 kap 3, särskilt sid. 52 ff, Berg 1976 del I avsnitt 4.3. och 5. 5.1., Berg 1992, särskilt kapitel 3, Berg 2001, och Berg 2008, i vilken senare jag har arbetat in Meads "Stages in the Act", den första essän i *The Philosophy of the Act*. Jag har försökt tillämpa teorin i relation till datorspel och de speciella temporala och identitetsmässiga villkor som gäller där.

11 Det mänskliga ansvaret för schimpansens eventuella utrotning framhävs givetvis genom detta synsätt.

skap om de *motstånd* som ett visst objekt (t.ex. Alter) erbjuder (Lundins motståndstema), förmågan att förhålla sig *diskursivt reflekterande* och *väljande* till omvärlden och till den egna platsen i denna (Olofssons självständighetstema).

Den nutida forskningen kring minnesförmåga gör många distinktioner. T.ex. vill man urskilja de semantiska, de episodiska och de narrativa aspekterna av minnet som särskilda förmågor. Det tycks mig som om denna forskning ägnar sig åt att precisera begreppsliggöra det som Mead redan för ett sekel sedan hade god insikt i. Men det tycks inte som om dagens minnesforskning har nått Meads insikt, att det är Duets återspeglning av "I"-s handling som ger mig förmågan till minnets konsthantverk, att förädla minnet till historiemedvetande. Om socialitet är att befinna sig på två platser är det tydligt att alla de tre ovan kursiverade aspekterna är sociala.

I fallet med det meadska paret "I" och "me" har den akademiska diskussionen ofta bundit ris åt egen rygg. Och de konsekvenser som behandlingen av dem ger teoretiskt, har haft stora praktiska återspeglingar. Enligt min mening har t.ex. den starka biologiska psykologin brett ut sig utan självkritik, genom att jämföra apors intelligens med människors utan att göra skillnad mellan reflekterande gränsöverskridande intelligens och högt utvecklad förmåga att anpassa sig till och att utnyttja existerande omvärldsförhållanden. T.ex. evolutionisterna Richard Dawkins (2009) och Franz de Waal (2001 och 2009 tillsammans med Dawkins), har ofta uttalat att den reflexiva intelligensen är ett resultat bara av vår komplexa hjärna.

"I" och "me" och empati.

Vissa författare drar alltså stora växlar på hjärnan *per se*, utan dess möte med yttervärlden. Neurologen Stefan Einhorn (2005: 104) hävdar t.ex. att den "etiska förmågan är medfödd och inbyggd i våra gener och fysiologi". Moral är utövat av etiska principer. Kan man utöva moral utan att ha varseblivit sig själv i sin sociala miljö och sett den andres likhet med en själv? Kan biologin rymma inlevelsen i andra när man själv är foster? Einhorns bevis utgör några exempel på att evolutionen har frambringat djur som ger varandra t.ex. föda. Han använder för detta beteende begrepp som egoism och altruism.

Hur hjärnan *per se* kan utöva *re-flexivitet*, vilken ju förutsätter återspeglingar, förblir en gåta, hur kraftfullt Dawkins (eller Einhorn) än framför sitt budskap. *Re-flexion* förutsätter att något återspeglas. Om så är fallet, måste detta ske genom att hjärnan återspeglar hjärnan, eftersom inget annat än hjärnan behövs enligt dem. Det är då märkligt hur den oerhörda utveckling av mänsklig kunskap och kreativitet kan ske, som Dawkins själv förundras över.¹² Det blir i sista änden som om hjärnan har skapat världen.

---

12 I övrigt finner jag Dawkins stimulerande. Det är en estetisk upplevelse att studera Dawkins' emotionella mimik i relation till de personer han intervjuar för att illustrera sina teser. Han är djupt "engagerad", dvs. han illustrerar den korsväg mellan subjektivitet ("I") och objektivt föreliggande fakta ("me") som många vetenskapare finner problematisk.

Begreppslig rundgång och brist på definitioner av begreppen är inte något teoretiskt kreativt. Det är *reductio in absurdum*.

Ett praktiskt exempel finner vi i ett återuppståndet spöke ur barnuppfostrans historia: I "Nannyjouren" och i några enskilda fall i svenska förskolor har "skamvrån" återinförts. Den är ett disciplineringsinstrument och den handlar om att sätta gränser och att få barnet att respektera dessa gränser. Barnet kan sitta i skamvrån – utan kontakt med andra – och reflektera över vad fel det gjort. Att sätta barnet i skamvrån är – såvida inte huvudpoängen är att med barnet diskutera fenomenet "skamvrån" och skälen för dess existens – att reducera det till en varelse utan symbolisk förmåga, därför att det är samtalet mellan regelskaparen och regelbrytaren som ger möjlighet till insikt. Att inte tala med barnet på ett reflekterande sätt om normsystemet på förskolan är som att låta dressyr vara fostran. Legitimeringen av skamvrån för det enskilda barnet blir: "Man gör inte så. Nu får du fundera på saken en stund." Jag har sett episoder där barn accepterar detta, i markant motsats till Olofssons mer lyckligt lottade dotterson Vilgot.

Sett med den lupp som Mead förser oss med så sker något helt annat med skamvrån: Man förvisar barnet ut ur just den reflexiva aspekten av den språkliga gemenskapen, så central hos den generaliserade andre i ett demokratiskt samhälle, och framställer de signifikanta andra som bestraffande, snarare än samtalande, och vilkas språk reduceras av en auktoritär otillgänglighet. Man berövar barnet temporärt dess identitet genom att beröva det all annan återspeglings än tystnad. Ju mindre barnet är, desto viktigare är kontinuerlig återspeglings av de signifikanta andras reaktioner på barnet; ingen annan grund för dess identitet finns ju. Tystnaden blir det viktigaste svaret på icke önskvärd beteende. Som en modetrend i barnomsorgen är detta närmast obegripligt efter ett sekel av intensiv utveckling inom utvecklingspsykologin, från Ellen Key till Daniel Stern. Skamvrån är motsatsen till den kreativa narrativa förskolesituation som "samlingen" kan utgöra.

Den tidiga socialantropologin visade att i Sydafrika fanns många svarta som anammade den vite mannens tes att vita människor är huvudet på samhällskroppen, svarta människor är musklerna. Förutom att denna ideologi byggde på fysiskt våld, så byggde den också på det psykiska våld som tystnad utgör. Föreställningen vidmakthölls av vita, mer som en självklarhet man inte kommenterade, än som en tes att försvara. Historien om "I" och "me" i relation till Alter visar tydligare än andra psykologiska doktriner den förödelse som uppstår när Alter förvägrar "I" att ge rimlig återspeglings för ett "I" att skapa sitt "me".

Skamvråns tigande som uppfostringsmetod etablerar ensidig språklig maktutövning mot det spontana barnet, och tvingar därigenom fram en anpassning snarare än en reflektion. En sådan utveckling blockerar de processer som Lundin vill belysa (och främja) med sitt tydliggörande av motståndets princip. Receptet för att framställa den goda psykologiska teorin kring detta är inte att framställa "I"-fasen till en för-språklig, djupt individuell spontanistisk "aktör". "I" är en intersubjektiv aktör som kan nå kunskap om sig själv – dvs. nå en "I" – "me"-kommunikation – endast genom språkligt umgänge med Alter och den Generaliserade Andre.

Lundin, Olofsson och Engdahl har det goda syftet att visa på den meadska teorins praktiska användbarhet. Jag stöder detta och vill med de givna exemplen peka på att en adekvat uppfattning om det dialektiska i hans begrepps-konstellation "I" – You (Alter) – "me" ger oss grund för att bättre förstå åtskilliga sociala processer med destruktiva konsekvenser – men utan att tvingas ge tapp.

"I", "me" och distansering

Min funktionella definition av "I" och "me" innefattar ytterligare element. "I" och "me" föder varandra samtidigt – med Duet som barnmorska. "I" är inte inneslutet i kroppen eller subjektet på annat vis än "me". Tvärtom är det "I" som är handlingen utåt i världen och som förändrar den, medan "me" ligger framme som ett objekt. Det är den del av "boken" som redan är publicerad, och min kropp är den slutgiltiga objektiva garanten för detta. Men kroppen är i sin ständiga närvaro viktig för "I"; av det simpla skälet att "I" är subjektet, en handlande aktör i duet. Olofsson förkroppsligar "I", något som sociologin är i stort behov av att kunna göra. Giddens däremot fördunklar det. Han förvandlar just det fenomen till ren spekulering, som Mead ville underkasta empirisk prövning. "I" och "me" skapar varandra i en rollek: När jag första gången använder ordet "Anna" i mitt mottagande av vad du återspeglar av mitt barnsliga handlande, då blir jag en person som rolleker att jag är "Anna", vilket är ett epitetsom Mamma och Pappa har satt på mig, inte jag själv. Jag går in i den leken, har inte annat val.

Detta pekar på uppkomsten av distans, som etableras mellan "I" och "me" i samma ögonblick som de föds. Jag ser min egen kropp med Pappas ögon, överskrider mig själv med Alters hjälp. Detta ger den distans som i sin tur är grunden för den giddenska reflexiviteten. Den är av avgörande betydelse för det mänskliga intellektet. Detta är ett annat sätt att uttrycka innebörden i begreppet "socialitet" hos Mead: att vara på två ställen samtidigt = di-stans. I social bemärkelse blir detta att vara i den andre samtidigt som man är i sig själv. "We must be others if we are to be ourselves", är Meads uttryck (1981: 292). I den kropp där mitt "I" huserar, kan jag också urskilja mitt "me", t.ex. det objektiva faktum att jag "heter" "Anna", och det objektiva faktum och den subjektiva upplevelsen av att det kittlar i fötterna när pappa blåser på dem.

Förmågan att upprätta distans i relation till sig själv i både fysisk och psykisk bemärkelse ligger till grund för de intelligensprocesser som kallas "abstraktion" och "generalisering"; Ego kan abstrahera när Ego ser likheter mellan Alter och Ego. Dessa likheter kan Ego generalisera till ytterligare andra. Ego ser att Ego är en människa (i motsats till familjens katt) och att hon därigenom liknar den person som är "Mamma". Men utan mammas språkliga bekräftelse på detta i nära kroppsligt samspel med gester som lockar fram liknande responser från sändare och mottagare, så skulle det inte ske att Ego börjar urskilja Ego som en annan och liknande varelse som Alter. Abstraktion och generalisering är som generella processer av avgörande betydelse för mänsklig medveten intelligens. Utan dem skulle inte reflekterande tänkande vara möjligt. De har följdriktigt spelat en stor roll i utvecklingspsykologin, bl.a. genom

både Piaget och Vygotsky. Jag har tidigare kort behandlat de båda begreppen i relation till Mead.¹³

Det som blir så tydligt hos Mead när man tillämpar hans "I" och "me" situationellt på ett litet barn och dess förälder och försöker finna distanseringens och medvetandets födelse i den situationen är att Alters närvaro i både kroppslig och symbolisk bemärkelse är det nödvändiga villkoret för Egos vaknande förmåga att relatera till omvärlden och att gå från denna tillbaka till sig själv, som det objekt i världen som Alter har hjälpt Ego fram till att uppfatta sig som. Detta är reflektion av den egna varelsen gentemot den värld där den befinner sig.

Om Olofsson förlägger "I" *inne* i kroppen, och om Giddens *fördunklar* det, så *förändligar* Habermas det. "I" och "me" blir (endast) ett evigt abstrakt samtal genom Duet i hans Meadtolkning (Habermas 1991, 1995). Att objektet är lika viktigt som samspelet mellan individer, det som samtalet handlar om, det saknas hos Habermas.. Men det meadska "I" är inte abstrakt. Det är konkret närvarande. Det finns på jorden, sitter i Mammans knä eller är mottagare av ord som Alter riktar mot det. Det är vidöppet för sinnesintryck och blir ett subjekt i varje sekund som det reagerar på dem.

Men i relation till "me" skapar "I" distans, dvs. förmåga att plocka ut "me" ur processen och betrakta det – som handen avlägsnar ett föremål som befinner sig för nära för att kunna ses av ögat. "I" och "me" är – genom just distansen mellan dem, framlagd av Alter – källan till både abstraktionen och generaliseringen som intelligenskapaciteter (Berg 1976 kap 1 o. 4). För att kunna abstrahera måste man först vara konkret. För att kunna ha distans måste man först vara nära.

"I" och "me" utövar sålunda både närhet och distans, men båda egenskaperna kommer ur socialitetens vara-med-Alter. "I" använder kroppen samtidigt som det tar sin energi ur densamma, medan "me" ligger för ankar i kroppen, i dess förflutna relation till dess materiella och sociala omgivning. Och när en handling blivit utförd kan "I" titta sig tillbaka och upptäcka att handlingen har en relation till det "me" som Alter har lagt fram för det häpnadsväckande "I"-subjektets varseblivning.

Optimistisk pessimism – eller tvärtom?

Olofsson har till hälften rätt om kroppen och "I", och Habermas till hälften rätt i sitt samtalande väsen, men Mead täcker båda, trots den fragmentariska karaktären hos hans behandling av sitt begreppspar. Ego är kropp och själ i sitt medvetande om sig själv genom mötet med Alters svar på subjektets beteende. Att många kroppsliga upplevelser är spontana i bemärkelsen icke reflekterade behöver inte betyda att de inte har en social grund. Vilgot har helt enkelt inte hunnit med att reflektera ännu. Hans socialitet är elementär och springer i förväg.

Skönlitteraturen kan illustrera. Nils Ferlin har skrivit en kärleksdikt där de två sista raderna handlar om emotionella aspekter av social responsivitet, det begrepp som Asplund (1987) använder för att precisera Meads rollövertagandebegrepp. Ferlin på

13 Se Berg 1975, kap 3 o. 4 samt Berg 1976, kap. 1 o. 4.

minner oss om en elementär och spontan fysisk form av detta, som är identisk med ett av Asplunds exempel. (Kursiveringen av diktens ord är min):

Mitt hjärta är ditt, ditt hjärta är mitt, och aldrig jag lämnar det åter.
Min lycka är din, din lycka är min, och *gråten är min när du gråter.*

Varje människa som varit förälskad känner till denna process. Vad Ferlin illustrerar är att rollövertagandet får stora emotionella och kroppsliga identifikationsföljder: När Du gråter blir det också Jag som gråter. Och gråten kan vi ta hand om i vårt samtidigt gemensamma och separat individuella "me". Rollövertagandet skapar min mänskliga personlighet och en del av den är gemensam med din, i den form du framträder för mig i det svar du ger till mitt "I".

Det är att observera att varken gråten eller förälskelsen *per se* är rollövertagande. Rollövertagandet är råmaterialet som möjliggör gråt och förälskelse. De blir så att säga förädlade former av råmaterialet. I sekundärlitteraturen kring Mead (såsom Charon a.a.) kan man få läsa att t.ex. empati *är* ett rollövertagande och att människor är begåvade med detta därför att vi helt enkelt är funtade så att vi förmår läsa varandras känslor och tankar. Då kan man frestas att tro att förälskelse är en särskilt intensiv form av rollövertagande. Nöjer man sig med detta har man missat grundbetydelsen hos Mead. Rollövertagande är ett fenomen som börjar på mycket primitiv nivå (Berg 2010); vilken som helst situation, där en individs gest lockar fram liknande respons från den andre som från den sändande individen själv och omvänt, är ett rollövertagande. Att detta sedan kan utvecklas i många komplicerade steg till empati och förälskelse är en annan historia.

Gråten är ett av Asplunds mest intagande exempel (a.a. kap. 4). Hos Mead kan man finna exempel som först ter sig triviala: hammaren och spiken är en förlängning av snickarens hand och kropp. Det är den grundläggande aspekten av kroppen i dess funktionalitet inom en omgivning. Minnet av hammare och spik sitter i kroppen. Men det medvetna minnet, och förmågan att utnyttja det, funnes där inte om inte Alter vid min hammers möte med spiken hade skapat mening i det mötet – för mig. Responsiviteten är social, även i kroppslig framträdelseform.

Individualitet börjar med upplevelsen att man är delaktig i Altera och gruppen. Den konsoliderar och mognar när man ser att man kan frigöra sig från dem. Den insikten kommer när socialiteten och Alters svar på individens gester föder fram "I" och dess "me". "I" ser mitt "me" och då får jag inför mig själv en identitet som person. Detta är den medvetna separationsprocessens början, som enligt objektrelationsteorin inträffar först bortåt treårsåldern, då identitetens mönster börjar *konsolideras*.

Men individualiteten *förändras* också. Även den processen emanerar ur svaret från Duet. En tendens är att vår tid ser en ökning av abstraktionen, bl.a. genom minskning av antalet permanenta kontakter och motsvarande ökning av episodiska, genom deras formalisering m.m. (Lasch 1982, 1983, 1984, Asplund 1987, Giddens, 1995, 1997). När Alter blir abstrakt borde följa att också "I" och dess "me" blir abstrakta. Detta är en form av lekförstörelse; leken kan inte levas utan ett visst mått av konkretion. Detta

är en allvarlig händelseutveckling (Winnicott 1981). Byråkratin torde vara ett bra exempel (Berg 1992: kap. 7).

Det är en hotfull bild som Asplund ger av abstrakt socialitet, i stark kontrast till den förhoppningsfullhet som Giddens graverar in i sin uppfattning om reflektionsförmågans och frihetens tillväxt under senmoderniteten. Denna radikala åtskillnad mellan Asplunds dystopi och Giddens utopi har antytts också av Thomas Johansson (1999: 109–139).

Individualiteten ligger inte i "I" i motsats till "me". Den ligger i den ständiga konversationen mellan dessa två, dvs. i självet, föreningen mellan "I" och "me", som är en ständigt pågående social process där drivkraften är Alter. Så menar Mead när han talar om att "me" är de andras attityder mot en person (i organiserat skick), medan "I" är den respons som han/hon ger de andra. Svaret är inte en kopia av de andras attityder, som det blir i rollsociologin (och hos t.ex. Charon). Det är heller inte isolerat från vare sig individen själv eller dennes intryck av de andras responser, som det blir hos Giddens eller i varje tolkning som inte ser "I"-s skapelse i direkt relation till Alter och "me".

Det är inte bara en teoretisk klyscha att "I"- och "me"-funktionerna är dialektiskt sammanflätade. Det finns ingen sådan motsättning som Olofsson antyder (se inledningen till min artikel) mellan individualitetens verklighet och Meads teori om att människans medvetande är helt socialt. Men Olofsson har rätt i sin anspelning på de teorier han (och jag) kritiserar.

Öppenheten i den meadska ramen kan ge den optimism som finns hos Giddens i hans reflexivitetsbegrepp. Men samtidigt finns många processer som avskärmar "I" från både Alter och "me". Asplund (1987) ger med t.ex. sin användning av begreppet abstrakt socialitet en ingång i den problematiken, grundad och kryddad av Meads hårda tes om att identiteten endast växer ur Alters svar på Egos spontanitet. Egos individualitet och identitet skapas ur de psykosociala villkor som Alter kan presentera för Ego, villkor som i sin tur beror av historisk och social position, de biologiska egenheter som Ego uppvisar, samt de *responser från Alter* som dessa egenheter röner. Vägen ligger öppen för att låta socialpsykologin befrukta den snabbt växande biologiska (särskilt neurologiska och biokemiska) forskningen (t.ex. Einhorn a.a., Gillberg 1996, Ljungberg 2009, Stern 1985, Timimi 2005) i stället för att passivt låta neurologin ensam återkoloniserar kunskapsdomäner som uppenbart är både biologiska och socialpsykologiska och där socialpsykologin redan under flera decennier haft mycket att ge.

Referenser

- Aboulaflia, M. (red.) (1991) *Philosophy, Social Theory, and the Thought of George Herbert Mead*. New York: State University of New York Press.
- Aronson, E., T. Wilson & R. Akert (2005) *Social Psychology*, (5th ed.) Upper Saddle River, New Jersey: Pearson.
- Asplund, J. ([1967] 1971) *Sociologiska teorier*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Berg, L-E. (1976) *Människans födelse: en socialpsykologisk diskussion kring G. H. Mead och J. Piaget*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- (1992) *Den lekande människan: En socialpsykologisk analys av lekandets dynamik*. Lund: Studentlitteratur.
- (2001) ”Varifrån kommer då detta ’I’? ’I’et och ’me’et ur socialbehavioristisk synvinkel”, *Utbildning och Demokrati: Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 10 (3): 67 – 83.
- (2008) Aspects of Identification in Computer Gaming. I *HumanIT* 9 (3) (2008): 37–61. <http://www.hb.se/bhs/ith/3-9/leb.pdf>
- (2010) ”Att inte spänna kärran framför hästen: Precisering av Meads ’rollövertagande””, *Sociologisk Forskning* 47 (2): 5–23.
- Berg, L-E, A. Boglind, T. Leissner, P. Månson & H. Värnlund (1975) *Medvetandets sociologi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, ALMAserien.
- Berger, P. & T. Luckman (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.
- Charon, J. ([1992], 4.th ed.1999) *Symbolic Interactionism: An Introduction, an Interpretation, an Integration*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Dawkins, R. (2009) *Darwins laddade budskap*. (TV-serie om Darwin som sändes i TV 2 våren 2009 med repris sensommaren 2009.)
- Dewey, J. (2005) *Människans natur och handlingsliv*. Göteborg: Daidalos. (Original: (1922) *Human Nature and Conduct*. Mineola, N. Y: Dover Publications.)
- Einhorn, S. (2005) *Konsten att vara snäll*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Einhorn, S. (2009) *Konsten att vara sig själv*. Stockholm: Liber.
- Engdahl, E. (2001) ”Kroppens och känslornas betydelse för självförverkligandet: En rekonstruktion av G. H. Meads tänkande”, I *Utbildning och Demokrati: Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 10 (3): 35 – 52.
- (2004) *A Theory of the Emotional Self: From the Standpoint of a NeoMeadian*. Örebro: Örebro Universitet.
- (2007) ”Det sociala livets elementära former: En rekonstruktion av Johan Asplunds socialpsykologiska tänkande”, i M. Carleheden, R. Lidskog & C. Roman (red.) *Social Interaktion: Förutsättningar och former*. Malmö: Liber.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- (1995) *Intimitetens omvandling*. Lund: Bokförlaget Nya Doxa.
- (1997) *Modernitet och självidentitet*. Göteborg: Daidalos.

- Gillberg, C. (1996) *Ett barn i varje klass: om DAMP, MBD, ADHD*. Stockholm: Cura.
- Goffman, E. (1974) *Jaget och maskerna*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Gärdenfors, P. (2000) *Hur Homo blev sapiens: om tänkandets evolution*. Nora: Nya Doxa.
- Habermas, J. (1991) "The Paradigm Shift in Mead", 137 – 168 i M. Aboulafia (red.) *Philosophy, Social Theory, and the Thought of George Herbert Mead*. New York: State University of New York Press.
- (1995) *The Theory of Communicative Action. Volume one*. Oxford: Polity Press.
- Israel, J. (1979) *Om relationistisk socialpsykologi*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- (1980) *Språkets dialektik och dialektikens språk*. Scandinavian University Books. Stockholm: Esselte studium.
- (1982) *Om konsten av blåsa upp en ballong inifrån*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- (1999) *Handling och samspel: Ett socialpsykologiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Joas, H. ([1980] 1997) *G. H. Mead: A Contemporary Re-Examination of his Thought*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Johansson, T. (1999) *Socialpsykologi: Moderna teorier och perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Lasch, C. (1982) *Den narcissistiska kulturen*. Stockholm: Norstedts.
- (1983) *Den belägrade familjen*. Stockholm: Norstedts.
- (1984) *Det minimala jaget*. Stockholm: Norstedts.
- Lewis, J. D. (1991) "A Social Behaviorist Interpretation of the Meadian 'I'", 109 – 133 i M. Aboulafia (red.) *Philosophy, Social Theory, and the Thought of George Herbert Mead*. New York: State University of New York Press.
- Liljeström, R. (1973) *Uppväxtvillkor: Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*. Stockholm: Publica.
- Lindblom, J. & J. Stier (2011) *Det socialpsykologiska perspektivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ljungberg, T. (2009) *AD/HD i nytt ljus*. Stockholm: Exiris.
- Lundin, (numera Thunman) E. (2001) "G. H. Mead och de sociala strukturernas betydelse för individen", *Utbildning och Demokrati: Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 10 (3): 53 – 66.
- (2004) *Motstånd och kreativitet: George Herbert Meads bidrag till aktör-strukturdebatten*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- (2008) "Motståndets betydelse", *Sociologisk Forskning* (4): 47 – 74.
- & M. Persson (2011) George Herbert Mead och motståndet. 47 – 72 i J. Lindblom & J. Stier *Det socialpsykologiska perspektivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Mahler, M. (1984) *Barnets psykiska födelse: Symbios och individuation*. Stockholm: Natur och kultur.
- Olofsson, P.-O. (2008) "Självvet, rollerna och pågående koordinationer", *Sociologisk Forskning* (4): 25 – 46.

- Osvath, M. & H. Osvath (2008) "Chimpanzee and Orangutan Forethought: Self-control and Pre-Experience in the Face of Future Tool Use", *Animal Cognition* 10. 1007/s10071-008-0157-0. Springer Press.
- Reck, A. ([1964] 1981) *George Herbert Mead: Selected Writings*. Chicago: University of Chicago Press.
- Scheff, T. (2003) "Shame in Self and Society", *Symbolic Interaction* 26 (2): 239–262.
- Stern, D. (1985) *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.
- Timimi, S. (2005) *Naughty Boys: Anti Social Behavior, ADHD and the Role of Culture*. Houndmills, Basingstoke: MacMillan.
- Trost, J. & I. Levin ([1996] 2004, 2006) *Att förstå vardagen – med ett symbolisk interaktionistiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Vaage, S. (1995) *Handling og sosialitet: G.H. Mead om utdanning of sosialisering*. Oslo: Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- de Waahl, F. (2001) *Tree of Origin: What Primate Behaviour Can Tell Us about Human Social Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westlund, O. (2003) *S(t)imulating a Social Psychology: G. H. Mead and the Reality of the Social Object*. Uppsala: Uppsala University Library.
- Winnicott, D. W. (1981) *Lek och verklighet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- von Wright, M. (2000) *Vad eller vem? En pedagogisk rekonstruktion av G. H. Meads teori om människans intersubjektivitet*. Göteborg: Daidalos.

Författarpresentation

Lars-Erik Berg är sociolog med lång verksamhet vid göteborgsinstitutionen. De senaste 10 åren har han ägnat åt programmet i socialpsykologi vid Högskolan i Skövde. G. H. Mead såsom grund för den symboliska interaktionismen är det främsta intresset. Det har Berg empiriskt tillämpat på barn, lek, förskola, familj (i kris), ungdomar och datorspel, teoretiskt mot den meadska begreppsapparaten med medvetande och identitet i centrum.

Charterturisme som en produkt: En sociologisk analyse af agens i oplevelsesøkonomien

Jakob Lauring

Business and Social Sciences, Aarhus Universitet

Charter tourism as a product: A sociological analysis of agency in the experience economy

In recent years charter tourism as a convenient and cost-effective mode of travelling has been declining. This may be related to dominating societal ideals promoting self-actualization, individual exploration and spontaneity. However, not much is known about the development of ideals and practices among charter tourists. By use of ethnographic fieldwork methodology, including pre-departure and post-travel telephone interviews, this exploratory study investigated a group of Danish charter tourists travelling to Gran Canaria. Results show that the charter tourists were active in navigating between a series of central dilemmas posed by the consumption of a mass product in an individualized societal context, thereby shaping their experiences to form a desirable tourist product.

Key words: charter tourism, individualism, ethnography, tourist product

Selv om charterturisme er en meget populær rejseform i Norden bliver sådanne rejser ofte set i et negativt lys. Det kan muligvis relateres til dominerende samfundsmæssige idealer, der taler for selvaktualisering, individuel udforskning og spontanitet. Fra sociologisk perspektiv ved man dog ikke ret meget om udviklingen af idealer og praksisser hos charterturister. Ved at anvende et etnografisk feltarbejde samt telefoninterview før og efter rejsen undersøgte dette studie danske charterturister, som rejste til Gran Canaria. Resultaterne af undersøgelsen viser, at charterturisterne var aktive i navigationen mellem centrale modsætninger, der er opstået i friktionen mellem forbruget af et masseprodukt i en individualiseret samfundsmæssig kontekst. Denne navigation sikrede, at turisterne endte med at have en positiv opfattelse af rejsen som produkt.

Indledning

Turisme er blevet en populær global fritidsaktivitet. I 2008 var der over 922 millioner turister verden over, hvilket førte til en indtjening for turistindustrien på 642 milliarder euro. Desuden er turisme-relaterede produkter blevet en af de mest handlede varer på internettet. World Tourism Organisation (UNWTO) forudser, at den internationale turisme vil vokse med 4 procent om året fremover. I Danmark blev der i 2009 foretaget 6,1 millioner udlandsferierejser med mere end fire overnatninger. Med

en befolkning på 5,5 millioner vil det sige, at danskere i gennemsnit rejste udenlands mere end en gang om året. Den destination, hvor flest danskere rejste til, var Spanien, hvor middelhavsområdet og De Kanariske Øer stod for hovedparten af ankomsterne (Deloitte, 2010).

En af grundene til væksten i turisme er den teknologiske udvikling og transportinfrastrukturen, såsom fly med stor kapacitet, lavprisselskaber og mere tilgængelige lufthavne. Denne udvikling begyndte allerede under den industrielle revolution i England, hvor pakketure med tog gjorde ferierejser tilgængelige for overklassen (Pearce, 1987). Siden da har forskellige former for charterturisme haft en enorm vækst. I de nordiske lande skete denne udvikling særligt efter 1960 (Selänniemi, 2001). På nuværende tidspunkt er charterturisme i høj grad en rejseform, som appellerer til folk i norden, der søger mod sydlige, varmere himmelstrøg.

Charterturisme er baseret på en pakke af forud arrangerede services, som inkluderer transport, indkvartering og ofte også måltider og muligheder for andre tilknyttede aktiviteter. Ferier, som tilbydes efter sådanne vilkår, er som regel væsentligt billigere end rejser, hvor transport og indkvartering bookes separat. Det betyder, at charterrejser, som kan føres til konkurrencedygtige priser, har åbnet en lang række destinationer for den gennemsnitlige forbruger (Shaw & Williams, 2002: s. 87).

I 2007 var der 1 341 000 danskere, som rejste med charterfly, hvilket svarer til knap en tredjedel af alle rejser på over fire overnatninger (DS, 2009). Charterturisme var samtidig en af de mest profitable forretninger inden for rejsebranchen i 2009, idet de tre selskaber med størst indtjening var charterselskaber (My Travel, Star Tours og Apollo) (Egholm, 2009).

Den brede popularitet har ført til, at der ofte bliver set ned på charterturister. Jacobsen og Dann (2009) skriver med henvisning til studier af norske rejsende, at charterturismen ofte nedsettende er blevet kaldt for "sol og sand"-masseturisme. Selänniemi (2001) skriver, at finske turister går efter rejsen til "Playa del Anywhere", hvor de kan opleve sydens sol uden at engagere sig yderligere i omgivelserne. De danske rejseforskere Jantzen og Østergaard (2006) argumenterer for, at oplevelsesrejsen er hot, charterrejsen not. Dermed konkluderer en række nordiske forskere, at mere individuelle rejseformer er blevet mere og mere populære, mens charterturismen længe har været vigende (Larsen, 2008). Ifølge disse forfattere er den tendens en uundgåelig konsekvens af en generel trend mod et mere individualiseret og kundeorienteret forbrug af varer og services (se Osti et al., 2009). Men til trods for et individualiseret rejsemarked, så synes en stor del af turisterne stadig at gå på kompromis med deres ønske om selvaktualisering og individuel udforskning ved at vælge charterrejse som ferieform (Jacobsen, 2000; Yamamoto & Gill, 1999).

Charterturisme er ofte blevet opfattet som en rejseform foretrukket af de lavt uddannede, der ikke formår at begå sig i nye omgivelser. Jacobsen og Dann (2009) argumenterer dog for, at virkeligheden ofte er mere kompleks, og at forskellige grupper kan benytte sig af arrangerede rejser med forskellige motiver for øje. Således fandt Jacobsen (2000) i et studie af 1500 norske charterturister, at indkomsten var over middel og at en tredjedel havde en længerevarende uddannelse. Disse tal stemmer overens med

en større national undersøgelse om norsk turisme (Haukeland et al., 1991). Der er desuden fremkommet en række nye former for organiseret turisme, såsom kulturturisme, kulinarisk turisme, medicinsk turisme, slumturisme og pro-poor turisme. Der er også åbnet en række nye destinationer i Asien og Afrika (Mitchell & Faal, 2007).

Denne artikel beskæftiger sig dog med en af de traditionelle destinationer for den klassiske charterrejse, Gran Canaria. Formålet er at udforske, hvordan dilemmaer og spændinger i valget af charterrejsen som ferieform påvirker skabelsen af turisternes oplevelser. Det gøres gennem et casestudie, der beskriver danske charterturisters håndtering af centrale modsætninger før, under og efter rejsen. Et antal forskningspropositioner opstilles til sammenfatning af resultaterne.

Skabelse af ferien som produkt

John Urry (1990a) skriver, at turistoplevelsen allerede begynder før afrejsedagen som en forventning om, hvad ferien kommer til at tilbyde. Denne forventning er i høj grad konstrueret og organiseret ud fra en opfattelse af den kommende situation på basis af reklamer, brochurer, fotos og andre visuelle eller litterære kilder (Urry, 1990b: s. 125). Fordi turisten selv skaber sin forventning, så er det uklart, hvilket produkt han har købt, og hvad han føler, han har krav på (Osti et al., 2009). Dermed er der et uigen-nemsigtigt forhold mellem de objekter og former for service, der købes, og den gode ferieoplevelse, som man forventer og længes efter. Og selv om turisten ønsker at købe præcis den oplevelse, der afspejler vedkommendes forventninger før afrejsen, kan dette være en vanskelig kvalitet at sikre sig ved produktet (Komppula, 2006). Det hænger sammen med, at turisme involverer forbruget af en oplevelse, som indbefatter sociale aspekter i skabelsen af oplevelsen og evalueringen af succes (Larsen et al., 2007). Man kan med andre ord sige, at turisten konsumerer en form for vare, som også består af interaktion med andre individer, idet en charterrejse eksempelvis inkluderer en kontakt med hotelpersonale, guider, andre turister og eventuelt lokalbefolkningen (Andrews et al., 2007).

Smith (1994) opfatter i lighed med Urry feriesituationen som en kompleks menneskelig oplevelse (se også Glover & Prideaux, 2009). Smiths (2008) hovedpointe er, at den vare, som et rejseselskab sælger, er en subjektiv oplevelse og ikke en objektiv vare, som kan opregnes ud fra faste parametre. Derimod er det turisten selv, der former sit endelige produkt (Smith, 1994).

Det ordinære og det ekstraordinære

Larsen (2008) og Edensor (2000; 2006) beskriver, hvordan konkurrerende diskurser omkring oplevelsen af det ordinære og det ekstraordinære påvirker turisternes handlinger i løbet af en rejse. Dette kan man opfatte som særligt væsentligt i studiet af charterturisme, som på den ene side repræsenterer et masseprodukt, der konsumeres af tusinde af andre turister på stort set samme måde og på den anden side er en oplevelse, der er mere ekstraordinær end hverdagen derhjemme. På den måde kan man

argumentere for, at sammenhængen mellem det ekstraordinære/ordinære og selvaktualisering/masseforbrug bliver objekt for fortolkninger og forhandlinger mellem charterturisterne.

I den forbindelse viser Jacobsen (2000), at man kan identificere såkaldte anti-turisme-følelser blandt en stor del af de rejsende. Denne attitude synes at have udviklet sig som en kritik af andre rejsende og i særdeleshed af deltagere i pakkerejser og relateret masseforbrug i oplevelsesøkonomien. Anti-turisme kan dermed forstås som en strategi for at fastholde et forbrugsmønster, der adskiller anti-turisten fra andre forbrugere af rejsen som et masseprodukt (se Bourdieu, 1995). Men selv om der kan være en dominerende smag for at rejse som uafhængigt og udforskende individ, så kan selv anti-turister være nødt til at vælge charterrejser på grund af økonomiske eller tidsmæssige begrænsninger (Jacobsen, 2000). Alligevel vil disse individer ofte prøve at opretholde en identitet og et turistprodukt baseret på selvaktualisering og individuel udforskning. Det kan skabe en friktion mellem masse-organiserede rammer og den dominerede søgen efter det unikke.

Sammenfattende kan man sige, at charterturister møder nogle væsentlige modsætninger i skabelsen af turistproduktet. Det drejer sig i særlig grad om modsætningen mellem det *ordinære* og det *ekstraordinære* og mellem *distancen til andre turister* og *deltagelsen i masseforbrug*.

Metode

At studere motiver og handlinger, der medierer mellem konceptuelle modsætninger, som er opstået i mødet mellem en dominerende samfundsmæssig diskurs og et dominerende forbrugsmønster er en kompleks opgave. Derfor er det nødvendigt med et sensitivt dataindsamlingsredskab, der giver mulighed for at følge informanterne tæt. Ud fra dette rationale blev der valgt et kvalitativt forskningsdesign til at give indsigt i de dynamikker og spændinger, der opstår i udviklingen af turistoplevelser. Mere specifikt er der tale om et etnografisk feltstudie suppleret med telefoninterview før og efter rejsen. Den etnografiske metode er velegnet til at beskrive og analysere menneskelig interaktion i dynamiske og komplekse omgivelser, fordi man inddrager konteksten til løbende at justere forskningsspørgsmål (Spradley, 1980). Endvidere kan man med fordel anvende etnografisk metode til at afdække sensitive eller implicite problemstillinger, som kan være vanskelige at få svar på gennem mere formaliserede dataindsamlings teknikker. Ved at bruge en sådan tilgang kan forskeren undgå tendensen til kun at identificere, hvad folk siger, snarere end hvad de rent faktisk gør (Bernard, 1995). Svagheden ved etnografiske studier er naturligvis i generaliseringen af resultaterne.

Ved at anvende et telefonisk spørgeskema fik forskeren i samarbejde med rejsearrangøren udvalgt 10 grupper af turister, som var villige til at deltage i undersøgelsen over deres otte dages rejse fra Billund til Gran Canaria. I relation til Bourdieus (1995) argument om, at individer med en mellemindkomst og en mellemuddannelse føler det største pres fra dominerende samfundsmæssige diskurser, udvalgte grupper, som repræsenterede dette segment. Mellemindkomst bliver vurderet til at være en personlig

disponibel indtægt på mellem 150 og 250 tusinde danske krone, hvilket udgør ca. 70 % af befolkningen (AE, 2011). Uddannelsesmæssigt vurderes en mellemlang uddannelse til at være over to og under fem år.

På det grundlag fravalgtes én gruppe, i hvilken den ene af kontaktpersonerne var virksomhedsdirektør og én gruppe, hvor en begge voksne var ansat inden for den medicinale forskningssektor. Begge disse grupper havde købt rejser til et hotel med tilknyttet golfbane.

De voksne medlemmer i de 10 grupper var i gennemsnit 41 år. Otte af de ti grupper havde børn med. 56 % af de voksne gruppemedlemmer var kvinder. 18 % var studerende eller gymnasieelever. De mest almindelige jobs blandt gruppemedlemmerne var lærer, pædagog, sekretær, speditør og ansat i den offentlige forvaltning.

Før rejsen: For at få oplysninger om de udviklede forventninger var det nødvendigt at foretage telefoninterview (10) med de kommende gæster. Der blev således foretaget en række semistrukturerede telefoninterview på basis af en interviewguide. Nogle informanter blev en smule mistroiske over, at der var en forsker, som ringede til dem før rejsen, men de fleste var alligevel interesserede i at fortælle om deres forventninger. Desuden var de interesserede i at give forskeren information, således at denne kunne hjælpe dem til at gøre deres rejse endnu bedre. I denne fase kunne det afgøres, hvilke forestillinger og forventninger turisterne havde til rejsen (se interviewguide i Appendiks 1).

Under rejsen: I undersøgelsen af selve turistsituationen valgte forskeren at udføre et etnografisk feltarbejde og anvendte deltagerobservation og semistrukturerede interview med turistgrupperne samt nogle af guiderne. Det var her formålet at registrere, om der opstod konflikter mellem de forskellige individuelle forventninger. Samtidig ville forskeren undersøge, hvorledes turisterne indgik i interaktion med hinanden, arrangører og guider i arbejdet med at udvikle og tilpasse deres endelige produkt.

Deltagerobservation foregik i lufthavnen, om bord på flyet og på de forskellige hoteller på destinationen. I løbet af de 14 dage levede forskeren på samme måde som turisterne. Her anvendtes meget af tiden på at gå rundt på hoteller og småsnakke med de forskellige turister for at få informationer og for at vinde deres tillid (se Spradley, 1980: kapitel 1). Deltagerobservation giver mulighed for at registrere nogle af de implicite handlinger, som er med til at forme turistproduktet, uden at informanterne er fuldt bevidste om det. Eksempelvis kan man se modsætninger mellem udtrykte idealer og den reelle praksis. I nogle situationer var der mest tale om observation (i receptionen og ved poolen) og i andre mest om deltagelse (i bussen og flyet). Der blev taget feltnoter i en lille notesbog under hele opholdet. Ud fra observationerne blev interviewspørgsmål justeret og videreudviklet. Turisterne var bevidste om, at forskeren var interesseret i at forstå turistens adfærd. De var dog ikke blevet gjort direkte opmærksomme på, hvor og hvornår de blev observeret. Dette er i overensstemmelse med etiske retningslinjer for sociologiske studier på området.

På destinationen blev der foretaget interview med repræsentanter fra alle ti grupper. I nogle tilfælde var der kun ét individ til stede ved interviewet. I andre tilfælde var der én eller to andre gruppemedlemmer med. Kontaktpersonerne fra telefoninter-

viewene fungerede ofte som nøgleinformanter. Ud over informanter fra de udvalgte turistgrupper blev fem guider og tre andre turister også interviewet. Formålet med disse sidste interview var at give en anden synsvinkel på de danske turisternes adfærd. Alle disse interview blev foretaget på hotellerne og blev optaget som lydfiler og transkriberet. Selv om interviewet var baseret på en interviewguide blev denne holdt forholdsvis åben. Det gjorde den, fordi det således var muligt at inddrage de synspunkter som turisterne selv opfattede som vigtige. Dermed kunne man kombinere åbenhed med forskningssystematik. Kontakten til informanterne varierede, men selv om andre forskere har oplevet vanskeligheder ved at få turisterne i tale (se Selänniemi, 2001), så betød de forudgående telefoninterview, at alle udvalgte turister kunne interviewes i løbet af deres ferie.

Efter rejsen: Den sidste fase i projektet var en undersøgelse af den endelige oplevelse, som bestod af de minder, der var om turen, efter at turisterne var kommet tilbage til hverdagen. Også denne undersøgelse blev foretaget gennem telefoninterview med en repræsentant fra alle de ti grupper. Det var her, man skulle kunne se, hvad der udgjorde det endelige turistprodukt eller varen, som arrangørerne havde solgt. Formålet var her at sammenligne forventningerne fra første fase med den endelige oplevelse for at se, hvorledes forskellige problemstillinger havde haft indflydelse på det endelige produkt. Og hvordan og hvor meget det endelige turistprodukt havde ændret sig i forhold til mødet med destinationen.

Forskeren læste og kodede observationer og interviewmateriale med særligt henblik på at identificere ligheder og forskelligheder i den måde, turisterne var med til at forme deres turistprodukt i spillet mellem de centrale modsætninger. Det kvalitative dataanalyseprogram Nvivo blev anvendt til at strukturere det kodede materiale og til at identificere tekststykker, der kunne relateres til udviklingen og skabelsen af turistproduktet. Det udvalgte materiale blev så genkodat for at udforme den case, som denne artikel er baseret på.

Informanterne blevet udvalgt, så de boede på tre forskellige hoteller, selv om hovedfokus lå på Hotel Venesol, hvor forskeren også boede. Dette hotel var et stort, lavt bebygget boligområde omgivet af et højt hegn. Ved indgangen var der en reception, en restaurant, et mindre supermarked, en bar og en dansesal. Midt i hotellet lå poolen omgivet af de næsten 200 små feriehuse, så hele området kunne minde om et hyggeligt kolonihave- eller sommerhuskompleks.

Som forskningsmæssige begrænsninger i dette studie kan man nævne, at det er et kvalitativt studie, som kun beskriver ét lands turister under én specifik rejse. Ved alle kvalitative studier er konklusionerne resultat af en fortolkningsproces, hvor forskeren tilskriver mening til udsagn og observationer. Den aktive involvering af forskeren er både styrken og svagheden ved denne type forskning. Det er således muligt, at man også kunne gå andre veje, stille andre spørgsmål og fortolke svarene på andre måder, end det er gjort her.

Idealer før afrejsen

I deres planer med rejsen beskrev nogle, at de gerne ville se seværdigheder, mens andre ville leje en bil og køre rundt. Endnu andre ville hellere ud at sejle, dykke eller tage på andre udflugter på egen hånd. Der var således mange af informanterne, som gav udtryk for, at de ønskede en aktiv ferie, hvor man spontant kunne gøre, hvad man havde lyst til. En ting, som gik igen hos hovedparten af turisterne, var, at alle helt individuelt skulle kunne gøre lige præcis det, de havde lyst til. Denne frihed var en væsentlig forventning i beskrivelsen af den kommende rejse. Man ville i høj grad noget andet end det derhjemme, og mange ville *'ud og opleve noget, ikke bare ligge på stranden'*. Som det blev sagt:

Nogle vil leje en motorcykel, andre vil tage den lokale bus til Las Palmas. Nogle vil gå en tur med de store drenge. Vi gør, hvad hver især har lyst til. Der er også et ungt par, som gerne vil på diskotek, så det er jo godt, der er et i nærheden. (Turist)

Der blev lagt stor vægt på, at man på ferien kunne gøre lige, hvad man havde lyst til, at der ingen forventninger var til én, og at man ikke var tvunget til noget – *'der er ingen opvaskemaskiner og man kan gå i seng, når man vil'*. Sådanne udtalelser viser, hvordan individuelle, valgfrie aktiviteter var væsentlige elementer, som kunne komme til at stå i modsætning til de organiserede rammer, der er nødvendige for at opnå den komfort og konkurrencedygtige pris, som kendetegner charterrejsen.

Proposition 1:

I en før-afrejse kontekst opfattes individualiserede aktiviteter som en forudsætning for et succesfuldt produkt.

Mødet med det fremmede

Man kunne i høj grad sige, at turisternes fortolkning af det, de så, blev bestemt af deres forestilling om turen, som varierede i forhold til graden af deres søgning efter det anderledes. Opmærksomheden faldt på de ting, som den enkelte specielt søgte. Det kunne eksempelvis være tegn på 'spanskhed', 'idyllisk landsbyliv' eller 'hjemlig danskhed'. Dermed lagde nogle mærke til eksotiske detaljer på steder, hvor andre slet ikke så noget. Nogle beskrev husene som meget svenske, mens andre så dem som typisk spanske. På den måde var der meget forskellige fortolkninger af, hvad der var hjemligt, og hvad der var fremmed. Der blev eksempelvis vasket op i lejlighederne hver dag, men personalet gjorde det ikke, som man gør i Danmark med kun sæbevand og et viskestykke, men som man gør i mange andre lande – inklusive Sverige. Der vasker man først tingene op i sæbevand, hvorefter man skyller dem i rent vand for til sidst at lade dem tørre af sig selv. I stedet for en opvaskebørste blev der brugt en hård svamp. En af informanterne kommenterede denne service:

Jeg forstår ikke, at de ikke stiller en opvaskebørste, så vi selv kan vaske op. For den der opvask eller mangel på samme, de kalder det; det kan være det samme. Det er noget vandpjaskeri. (Turist)

Dette var et eksempel på, hvordan en service, der hos nogle turister blev vurderet som yderst positiv, også kunne vendes til det modsatte ud fra nogle på forhånd udviklede dispositioner fra hverdagssituationen i hjemlandet.

Andre informanter havde problemer med at acceptere de spanske supermarketers åbningstider. *'Butikken åbner først kl. 8.30, så kan vi jo ikke få morgenbrød. Det er jo middagsmad vi får. Ellers må man spise gammelt brød'*. Nogle turister rettede ikke deres negative opmærksomhed mod opvasken, kakerlakkerne eller åbningstiderne, men mod det, som mindede for meget om Danmark.

E: Det er lidt sjovt at høre spansk gennem væggene. Vi ville hellere bo kun mellem spanierne. Der er ingen problemer med de udenlandske turister, hellere dem end en masse larmende danskere.

D: Jeg synes faktisk, det er sjovere med de svenske guider.

I: Det er lidt generende, at man ramler ind i så mange danskere hernede. Jeg ville hellere, at der ikke var så mange danskere. Det er ligegyldigt, hvor du kommer hen, så taler de skandinavisk til dig.

Mens de fysiske omgivelser og det lokale personales arbejdspraksis var objekt for forskellige fortolkninger, så var der ikke nogen af informanterne, der bemærkede det specielle ved, at man kunne købe Jyllands-Posten og dansk mad, selv om man befandt sig langt hjemmefra. Det var også interessant, at de samme turister kunne se en karakter ved omgivelser eller servicen som anderledes på en interessant måde, mens de på samme tid opfattede andre elementer som negative på grund af deres anderledeshed. De beskrevne problemstillinger indskrives sig i modsætningen mellem ønsket om det ordinære og ønsket om det ekstraordinære.

Proposition 2:

Opfattelsen af det ekstraordinære er et spørgsmål om fortolkning formet i den specifikke kontekst.

Proposition 3:

Følelser omkring det ekstraordinære kan tage en positiv eller negativ form afhængig af individets relation til konteksten.

Individuelt forbrug af et masseprodukt

Mange informanter mente, at hvis turistoplevelsen skulle leve op til deres individuelle forestillinger, så skulle de ikke benytte sig for meget af de aktiviteter, hvor de rutinemæssigt blev behandlet som masseforbrugere. Som det blev udtrykt:

Jeg er ikke taget på ferie for at lade mig lede omkring ved hånden. Jeg vil gerne gøre mig mine egne erfaringer. Jeg vil helst gå de modsatte veje af, hvor de andre går hen. Så må man jo bare gå med kortet. Det vil jeg hellere end at lade mig slæbe som en anden første klasse på udflugt. Jeg synes, det er mest charmerende bare at tage ud i det blå. Du ved aldrig, hvad du oplever. (Turist)

Selv om turisternes idealer var centreret omkring selvaktualisering og udforskning, så var de i praksis mere forsigtige. Det kunne registreres, at kun én gruppe lejede en bil i løbet af ferien, selv om seks grupper havde udtrykt en hensigt om at gøre dette. Kun tre grupper anvendte offentlig transport under opholdet. Fire grupper forlod ikke hotelområdet med undtagelse af indkøb i supermarkedet i løbet af de første tre dage.

Mange af guiderne fortalte, at turisterne syntes at ville have mere ud af ferien end de fik, men at det var vanskeligt for dem at udtrykke dette. Ifølge guiderne søgte turisterne guiderne opmærksomhed uden reelt at afsløre deres behov. Det kunne føre til en række klager over, hvad guiderne så som trivialiteter. Som en guide udtrykte det:

Der er visse mennesker, der ikke har noget andet at tale om end det, de mangler. Den ene dag er det noget, den anden dag er det noget andet. Det tager aldrig slut. Det kan være alle ting, og jeg kan ikke gøre noget. De kommer tilbage næste dag og vil have noget nyt. Det er kun, fordi de vil have kontakt. De vil tale om noget, de vil have det lille ekstra. Alt er klart, og så vil de have lidt mere og de ved ikke rigtig, hvad det er. Jeg ved det heller ikke. Det kan være alt... men du føler det på dig. Der kommer en gæst og kun taler med dig, ikke om noget specielt. De søger noget, men de ved ikke, hvad det er. (Guide)

Guiderne så i høj grad turisterne som usikre og uselvstændige. De mente derfor, at mange turister ville få en bedre ferieoplevelse, hvis de anvendte organiserede ture eller hvis de deltog i flere gruppeaktiviteter. Derfor forsøgte guiderne også at opildne turisterne til fællesskab gennem forsøg på at få turisterne til at deltage i fælles aktiviteter på hotelområderne og fælles hilsner og glædesråb under busturen fra lufthavnen. Dette var ikke nogen stor succes og resulterede ofte i en pinlig tavshed.

Proposition 4: *Udtrykte idealer om selvaktualisering bliver ikke altid udlevet i praksis.*

Proposition 5: *Udtrykte idealer om selvaktualisering kan hindre brugen af organiserede aktiviteter og positive gruppebaserede følelser.*

Tilpasning af det endelige produkt

Efter rejsen blev der igen foretaget telefoninterview. Her blev det tydeligt, at turisterne til trods for de mange problemer, de havde oplevet, og de mange beklagelser, de havde givet udtryk for, var enige i, at rejsen havde været vellykket. Man kunne nu se, at selv de mindre gode oplevelser, som de tidligere havde klaget over, nu blev vendt til noget positivt.

Poolen var lidt kold. Ellers var det bedre end forventet. Der var heldigvis ingen fulde tosser. Det frygter man jo lidt. Det var dejligt stille. Det var kun positivt. Meget positivt. (Turist)

Det var ikke det værste. Flyet var gammelt og slidt, men personalet var OK. I flyet var vi ude i cockpittet. Det var jo vældigt pænt af dem. Kaptajnen viste os det, da vi var over London. Og stewardesserne – det fungerede jo egentlig også perfekt med de toldfrie varer. (Turist)

Man kunne også se, at turisterne havde kæmpet hårdt for, at deres turistsituation skulle leve op til turistdrømmen, og da ferien så var slut, kunne de endelig slippe af og erklære, at alt havde været en succes. Informanternes generelle syn var således, at alt havde været helt fint. De havde ikke foretaget alle de udflugter og aktiviteter, som de havde haft planer om hjemmefra, men de fortalte, at de havde gjort præcis, hvad de ville.

I: Fik I gjort de ting, I ville?

F: Ja, og nu har vi set videoen fire gange. De svenske guider havde vi ikke forventet. Vi fik ikke noget ud af guiderne. Børnene blev ikke aktiveret i børneklubben.

I: Var der noget, I havde frygtet?

F: Nej, bare det var godt vejr.

At disse turister valgte at gense deres rejse flere gange må opfattes som en indikation på en positiv oplevelse. En anden turist udtrykte sig på lignende vis:

I: Fik I gjort det, I ville?

B: Ja, for vi havde ingen planer og det holdt. Vi skulle bare slippe af.

I: Hvordan passede rejsen med det, du havde håbet på.

B: Det passede fint, vi blev ikke skuffede. Nu ville vi ikke bruge arrangørerne til noget, så vi vidste ligesom det hele selv allerede. Ja, vi brugte guiden da vi skulle på tur – ellers ikke.

Efter at de var kommet hjem, var charterturisterne åbenbart holdt op med at tænke på de problemer, som de var blevet konfronteret med undervejs. En informant udtalte direkte: *'Jo længere man kommer væk fra turen, jo bedre bliver det'*. Eller som en anden

formulerede det: 'Vi fik den vare, vi havde købt. Jeg kan klare mig selv. Det var fint at få sit eget lille hus. Når man klarer tingene selv, er det svært at blive skuffet'.

Proposition 6: *Et fuldført hårdt arbejde for at sikre de rette oplevelser vil efter rejsen føre til et syn på ferien, som er mere positivt end det var, mens den stod på.*

Proposition 7: *Opfattelsen af idealer og motiver for ferien ændrer sig i mødet med destinationen, uden at det efterlader individet med negative følelser efter rejsen.*

Diskussion

I denne undersøgelse er to centrale modsætninger, som påvirker den måde, turisters idealer og praksisser former deres produkt, blevet opstillet: 1) det ekstraordinære/det ordinære og 2) distance til andre turister/masseforbrug.

I overensstemmelse med Urrys (1990a) og Smiths (1994) teorier afslørede telefoninterviewene før rejsen, at charterturisterne allerede før afrejsen havde udviklet specifikke forventninger til det købte produkt. Disse forventninger handlede hovedsageligt om at have mulighed for at udvise individuel, spontan adfærd. Turisterne beskrev eksempelvis, hvorledes de anvendte offentlig transport for at undgå arrangerede bus-ture. Samtidig kunne andre udtalelser og observerede handlinger tyde på, at turisterne modificerede målsætningen om individuel udforskning i løbet af turen, når de mødte forskellige barrierer i forhold til deres forventninger. Dette blev også bemærket af guiderne.

Charterturisterne kunne således opfattes som aktive aktører i udviklingen af deres egne oplevelser, og selv om de udtrykte idealer, som kunne være dikteret af overordnede samfundsdiskurser, så lykkedes det dem at manøvrere mellem, hvad der var muligt og ikke muligt i mødet med den lokale setting. Dermed undgik de at opleve alt for mange skuffelser. Da telefoninterviewene blev foretaget efter rejsen, kunne man derfor registrere en ændring i motivation og præferencer. På det tidspunkt havde mange turister modificeret deres opfattelse af idealer for at tilpasse deres tidlige forventninger til deres reelle erfaringer og derved minimere forskellen mellem det ønskede og det opnåede produkt. En årsag til dette kunne være, at de allerede havde lagt et stort arbejde i udformningen af deres turistprodukt i løbet af rejsen. Efter de var kommet hjem, kunne de således slappe af vel vidende, at de, som delvis ansvarlige for produktets kvalitet, allerede havde gjort alt, hvad der var muligt for dem at gøre. De kunne således se tilbage på turen som en succes – til trods for de mange negative følelser, de havde udtrykt under selve rejsen. Disse resultater er konsistente med teorier om, at turistrejsen skal opfattes som et subjektivt produkt (Komppula, 2006; Osti et al., 2009).

Hovedparten af informanterne håbede, at opleve noget, som var radikalt anderledes end derhjemme. Desuden fandt mange turister elementer i omgivelser og lokale praksisser som de fandt helt anderledes. Men nogle så forskelle, hvor andre så ligheder, og nogle så forskellene i et positivt lys, mens andre opfattede dem som negative.

Disse resultater indikerer, at turister i deres fortolkninger aktivt navigerer mellem tegn på det ordinære og tegn på det ekstraordinære og tilpasser deres præferencer til forholdene. Desuden synes idealer omkring ekstraordinære erfaringer at kunne knyttes til samfundsmæssige diskurser, der taler for selvaktualisering, agens og spontanitet (se Urry 1990a).

Man må dog også sige, at det at distancere sig selv fra organiserede aktiviteter også begrænsede en række informanter i opnåelsen af overensstemmelse mellem handlinger og forventninger. Eksempelvis var mange af turisterne mere eller mindre fangede i hotelområderne, selv om det var i modstrid med deres beskrevne rejseplaner. Det skete, fordi de ikke følte sig klar til at anvende offentlig transport, leje en bil eller en motorcykel. Dette blev også bemærket af guiderne, som blev konfronteret med frustrerede charterturister, der ønskede at få mere ud af deres ferierejse, end de kunne opnå på egen hånd – men som ikke ville indrømme det åbent. Det kan direkte relateres til en modsætning mellem samfundsmæssige idealer om selvaktualisering og dominerende praksisser i forbruget af et masseprodukt. Guiderne havde således en anden opfattelse af, hvordan turisterne kunne opnå en god ferie, end de selv havde. Guiderne så turisternes forsøg på at være individuelle og udforskende som en unødvendig stræben, der intet godt førte med sig. På den anden side følte guiderne sig også skarpt distancerede fra turisterne, idet de så sig selv som udforskende individer, der havde valgt en karriere, hvor de kunne komme ud i verden og opleve spændende ting. Man kan således sige, at de argumenterede for, at turisterne i højere grad burde anvende de organiserede rammer, mens de selv forsøgte at udleve en individuel og eksplorerende agens.

Som konklusion kan man afsluttende sige, at resultaterne af dette studie tyder på, at charterturister står over for nogle væsentlige modsætninger, der er opstået i spændingen mellem en dominerende samfundsmæssig diskurs om fremme af selvaktualisering, agens og spontanitet og et dominerende forbrugsmønster omkring det bekvemme og billige i valget af rejser. Ydermere viser dette studie, at charterturister er aktive i håndteringen af disse dilemmaer, og at individuelle fortolkninger og modererende handlinger anvendes til at navigere inden for modsætningerne. Endelig demonstrerer undersøgelsen, at charterturisters idealer justeres i løbet af hele rejsen for at minimere forskellen mellem forventede og udlevede erfaringer.

Referenser

- AE (2011). *Middelklassen i Danmark skrumper ind*. København: AE.
- Andrews, H., Roberts, L., & Selwyn, T. (2007). Hospitality and eroticism. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 1(3), 247–262.
- Bernard, R.H. (1995). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Bourdieu, P. (1995). *Distinktionen. En kritik af dømmekraften*. Oslo: Det lille forlag.
- Deloitte. (2010). *Rejsebureauer – Markedsnyt: Analyse af rejsebranchen*. København: Markedsgruppe Turisme og Fritid.
- Danmarks Statistik (2009). *Statistisk Årbog*. København: Danmarks Statistik.
- Edensor, T. (2000). Staging tourism: Tourists as performers. *Annals of Tourism Research*, 27(2), 322–344.
- Edensor, T. (2006). Sensing tourist places. In C. Minca & T. Oaks (Eds.), *Travels in paradox: Remapping tourism* (pp. 23–46). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Egholm, O. (2009). *Danmarks 150 største rejsebureauer: En analyse af den danske rejsebranche 2008–2009*. Herlev: Dansk Brancheanalyse.
- Glover, P., & Prideaux, B. (2009). Implications of population ageing for the development of tourism products and destinations. *Journal of Vacation Marketing*, 15, 25–37.
- Haukeland, J.V., Nymoen, M., & Rideng, A. (1991). *Ferieundersøkelsen 1991*. Oslo: Institute of Transport Economics, Norwegian Centre for Transport Research.
- Holden, A. (2006). *Tourism studies and the social sciences*. New York: Routledge.
- Jacobsen, J.K.S. (2000). Anti-tourist attitudes: Mediterranean charter tourism. *Annals of Tourism Research*, 27(2), 284–300.
- Jacobsen, J.K.S., & Dann, G.M.S. (2009). Summer holidaymaking in Greece and Spain: Exploring visitor motive patterns. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 20(1), 5–17.
- Jantzen, C., & Østergaards, P. (2006). Mere end blot pirringer: Det oplevelsesøkonomiske grundlag. In C. Jantzen & J. Jensen (Eds.), *Oplevelser: Koblinger og transformationer* (pp. 145–162). Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Komppula, R. (2006). Developing the quality of a tourist experience product in the case of nature-based activity services. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 6(2), 136–149.
- Larsen, J. (2008). De-exoticizing tourist travel: Everyday life and sociality on the move. *Leisure Studies*, 27(1), 21–34.
- Larsen, J., Urry, J., & Axhausen, K.W. (2007). Networks and tourism: Mobile social life. *Annals of Tourism Research*, 34(1), 244–262.
- Mitchell, J., & Faal, J. (2007). Holiday package tourism and the poor in the Gambia. *Development Southern Africa*, 24(3), 1–30.
- Osti, L., Turner, L.W., & King, B. (2009). Cultural differences in travel guidebooks information search. *Journal of Vacation Marketing*, 15(1), 63–78.
- Pearce, D.G. (1987). Spatial patterns of package tourism in Europe. *Annals of Tour-*

- ism Research*, 14(2), 183–201.
- Selänniemi, T. (2001). Pale skin on Playa del Anywhere: Finnish tourists in the liminoid south. In V.L. Smith & M. Brent (Eds.), *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century* (pp. 80–92). New York: Cognizant.
- Shaw, G., & Williams, A. (2002). *Critical issues in tourism: A geographical perspective*. Oxford: Blackwell.
- Smith, S. (1994). The tourist product. *Annals of Tourism Research*, 21, 582–595.
- Smith, S.L.J., & Xiao, H. (2008). Culinary tourism supply chains: A preliminary examination. *Journal of Travel Research*, 46, 289–299.
- Spradley, J.P. (1980). *Participant observation*. New York: Holt Rinehart and Winston.
- Urry, J. (1990a). The consumption of tourism. *Sociology of Organizations*, 24(1), 23–37.
- Urry, J. (1990b). *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary society*. London: Sage.
- Yamamoto, D., & Gill, A.M. (1999). Emerging trends in Japanese package tourism. *Journal of Travel Research*, 38(2), 134–143.

Författarpresentation

Docent *Jakob Lauring* er antropolog og organisationsforsker. Han arbejder med tværkulturelle problemstillinger i krydsfeltet mellem sociologi, antropologi og erhvervsøkonomi. Jakob Lauring har udgivet en lang række artikler om udstationerede, immigranter og turister i en række velansete tidsskrifter.

I skuggan av kulturella stereotyper

Perspektiv på forskning om genus, jämställdhet och etniska relationer i Sverige

Aleksandra Ålund och Minoo Alinia

Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet
respektive Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet

In the Shadow of Ethno-Cultural Stereotypes: Gender, Equity and Ethnic relations in Sweden
Scientific debates about cultural differences between "Swedes" and migrants/ethnic minorities in Sweden have fuelled stereotypical categorizations and a socio-cultural demarcation between "us" and "them". The authors argue that this development has underpinned constructions of foreignness. In the light of a critical review of the current debate on honour related violence, the authors discuss – inspired by Georg Simmel's and Erving Goffman's classic texts on the stranger, the stigma and the construction of foreignness – alternative understandings of culture and politics of belonging with a focus on gender, agency and identity formation. Formation of cultural and ethnic identity should be related, the authors conclude, to a dynamic interplay between the past and the present. Moreover, the social dimension should be highlighted, in order to avoid a stigmatizing culturalism.

Keywords: ethnicity, gender, gender equality, cultural analysis

"In the immediate as well as the symbolic sense, in the physical as well as the intellectual sense, we are at any moment those who separate the connected or connect the separate"
Simmel, "Bridge and Door" (1909/1994:5)

Migration är en komplex process som förbinder olika världar och olika sociala och kulturella sammanhang. Denna komplexitet, som utmärker kultur- och identitetsformering i samband med migration, har, som den återgivits i delar av den akademiska och populära debatten i Sverige, tenderat att förenklas till frågan om problem förbundna med kulturell anpassning och kulturkonflikter. Tendensen till att homogenera kultur och etnicitet till kollektiva yttringar har åtföljts av sociala och kulturella rangordningar mellan "svenskar" och "invandrare". Mot denna bakgrund diskuterar vi i den föreliggande artikeln problem förbundna med en reduktionistisk kulturförståelse bland vissa delar av svensk samhällsvetenskaplig forskning. En sådan utveckling riskerar att fördunkla innebörden av kulturell dynamik och dess koppling till den sociala dimensionen, samt till relaterade förutsättningar för såväl identitetsformering som medborgerlig agens. Ett osynliggörande av denna komplexitet leder till en typ av kunskapsproduktion som bidrar till kulturaliserande åtskiljanden mellan olika sociala grupper; till att reducera migranter, som individer eller som kollektiv till *bärare* av

främmande kulturer, samt till att underblåsa social exkludering av invandrade etniska minoriteter i Sverige. Den sociala exkluderingen av invandrade etniska minoriteter är inte sällan understödd av en fokusering på kulturella skillnader, där särskilt genusrelationer tas som intäkt för behov av anpassning till det rådande samhällets kulturella normsystem.

En kritisk diskussion om den syn på kultur, genus och generationsrelationer, som präglar delar av svensk forskning, utgör en viktig del av artikelns inledande teoretiska resonemang. Därefter kommer vi, inspirerade av Ervin Goffmans och Georg Simmels klassiska bidrag till förståelse av stigma, främlingen och främlinggörande att diskutera förutsättningar för en kulturförståelse som inkluderar kopplingen mellan det sociala och det kulturella och som öppnar för erkännande av en mångfald av kulturell tillhörighet.

Artikeln syftar vidare till att ge utrymme åt "de tystade grupperna" för att parafrasera Mohanty (2003), att föra sin egen talan och formulera egna historierberättelser, kunskaper och referenser. Genom att "ge ord åt en bortträngd historia" (Azar 2006) väcks det förgångnas betydelse för samtiden till liv. Att känna igen förbindelserna mellan dagens och det förgångnas strider – som vi illustrerar med hjälp av samtal med en kvinnlig aktivist – utmärker både kulturell identitet och medborgerlig agens. I symbolisk mening handlar detta igenkännande om att "återfinna alla dessa förlorade systrar" (Azar 2006; 129, refererad till Assia Djebar). Det förgångnas förebilder visar sig vara viktiga referenspunkter för nuets visioner om konflikt och förändring. Härigenom intar "invandraren" som subjekt en i historiens och migrationens sammanhang förankrad roll, central för förståelse av identitetsformering och därmed relaterat aktörskap för medborgerlig förankring.

Det är mot denna bakgrund som artikeln reser en övergripande forskningsfråga om hur kulturell stereotypifiering och essentialiserad förståelse av den kulturella dimensionen påverkar förutsättningar för kulturanalys av det multietniska samhället.

I det följande avsnittet kommer vi att kort inleda med en översikt av debatten om kulturella skillnader, som i Sverige särskilt tillspetsats i samband med "hedersrelaterat" våld.

Kulturalismens hegemoni i debatten om genus- och generationskonflikter

Debattens moderna historia om genus- och generationsrelaterat våld i Sverige har sin förankring i händelserna på 1990-talet och i början av 2000-talet då tre flickor med invandrarbakgrund, Sara, Pella och Fadime, mördades av sina familjemedlemmar.

Morden på dessa tre flickor kan naturligtvis inte under några omständigheter ursäktas. Kvinnans rätt till sitt eget liv är självklar och individens fri- och rättigheter kan inte ifrågasättas. Men "hedersvåldsdebatten" har kommit att också handla om annat än tvång, våld eller mord riktat mot unga flickor. I nyhetsrapporteringen, massmediala diskussioner, myndighetsdokument, samt delar av forskningen, har svenskar kommit att polariseras genom grova kategoriseringar av skilda mentaliteter och kulturer.

Civilisation mot barbari, Europa mot Mellanöstern, kristendom mot islam. Vi mot dom. Tillspetsat betyder en sådan polarisering av "kulturer" att vi upplysta svenskar/européer måste samlas mot kvinnoförtryckande fundamentalism härstammande från icke-europeiska regioner för att försvara individens fri- och rättigheter. Vi har svårt att se hur denna typ av kategorisk kulturpolarisering kan leda till ett försvar av allmän-giltiga humanistiska värden, demokratiska värderingar och jämställdhet.

Vi vill med denna inledning betona att denna artikel inte handlar om hedersvåld eller har till syfte att osynliggöra betydelsen av våldet mot kvinnor, oavsett i vilken tid eller social kontext det utförs. Vi vill inte avfärda eller bortförklara förekomsten av genus- och generationskonflikter och dit relaterat våld, och inte heller ifrågasätta betydelsen av debatten och uppmärksamheten som våld i hederns namn medfört. Vad vi vänder oss mot är tendenser i akademiska, populära och politiska sammanhang att kategorisera våld som kollektiva kulturfenomen, som kan medföra en essentialiserande syn på sammansatta sociala grupper och underblåsa rasialiserande gränsdragningar mellan "invandrare" och "svenskar".

Kulturens (avgörande) roll i den samtida europeiska debatten om behovet av att stärka liberala värdegrunder som ett kitt för social sammanhållning har framhävts också i Sverige. I mer eller mindre öppna ordalag har den politiska och delar av den akademiska retoriken kopplat ihop behovet av att stärka nationens värdegrunder med en problematisering av etnisk mångfald. Kulturalism åsyftar vanligen kulturell reduktionism i analysen av komplexa sociala fenomen (Ålund and Schierup 1991). Kulturalismen har särskilt kommit till uttryck i hedersvåldsdebatten (Alinia 2011, Carbin 2010a). Alinia (2011) hävdar att kulturaliseringen och etnifieringen av våld mot kvinnor, som förekommit i delar av svensk forskning, ställer västerlandet mot orienten, med Väst som civilisations bärare och Öst/Syd, förkroppsligad av den muslimska världen, som kännetecknad av hederskultur och kvinnoförtryck. Bland andra har också statsvetaren Maud Eduards påpekat att debatten om så kallade hedersmord tycks ha "skrivits in i en svensk identitetskonstruktion" där ideologiserande innebörder av genus och etnicitet bidrar till identitetsmässig polarisering mellan det svenska och det främmande. (Eduards 2007: 62). Hon skriver: "Numera tar den hotfulla främlingen främst gestalt i offentligt tänkande som 'den invandrade mannen', oftast en manlig flykting ... Här åskådliggörs hur en positiv, manlig, etnisk svensk identitet skapas i jämförelse med andra nationers/kulturers negativa sidor." (Eduards 2007: 57). Liknande argument framförs av andra forskare (Towns 2002, Gripp 2002, Carbin 2010a, Carbin, 2010b, Gruber 2007, Alinia 2011).

Att kulturalisera sociala processer innebär också, hävdar Žižek (2009), att de politiska skillnaderna, dvs. skillnader som bygger på politisk ojämlikhet eller ekonomisk exploatering, naturaliseras och därigenom neutraliseras till "kulturella" skillnader, som bidrar till att upprätthålla den sociala rangordningen eftersom kulturella skillnader underförstås som "something that cannot be overcome" (ibid.: 119). Det kan medföra att etno-kulturell partikularitet framhävs också när det gäller tolerans gentemot våld mot kvinnor där offret och förövaren var invandrare, vilket tidigare var den linje som svenskt rättsväsende mer eller mindre följde just med kultur som argument

(se Ertürk 2009, Eldén 1998, Alinia 2011). På så sätt bidrog en essentialiserande syn på kultur att våldet negligerades och att våldsutsatta flickor och unga kvinnor kände sig missförstådda och ignorerade när de sökte hjälp. Denna linje kritiserades framför allt efter mordet på Fadime Sahindal och kom att förändras. Utgångspunkten, att våldet betraktades som en kulturell företeelse, var dock densamma. Därmed började hela grupper av människor att definieras som bärare av hederskulturer (Alinia 2011).

För de utsatta kvinnorna beskrivs denna förändring av Burman m fl. (2004), som ambivalent: offrens position ändras från en ”homogeniserad frånvaro”, där våldet setts som den etniska minoritetens ensak och där våldet bortförklarats med ”deras kultur”, till en ”patologiserande närvaro” (ibid.), där våldet fungerar stigmatiserande för särskilt (dock inte uteslutande) flickorna, de unga kvinnorna och deras etniska grupp.

Den samtida debatten om hedersvåld har också tenderat att fokusera våld mot kvinnor som kopplat till kulturella kollektiv av ”invandrare”, medan våld och förtryck som svenskfödda kvinnor är utsatta för, från sina svenskfödda partners, har tenderat att förringas och förklaras med hänvisning till sociala faktorer, så som ekonomisk status, sysselsättningsnivå och utbildningsnivå. Ett sådant förhållningssätt ligger i linje med den massmediala bilden av våld mot kvinnor som Kraft (2008) lyfter fram i en omfattande studie av nyhetsartiklar (publicerade i den svenska dagspressen mellan 2002 och 2007) om våld mot kvinnor. Hon fann att i samtliga artiklar som handlade om så kallat hedersvåld förklarades brottet med kultur och etnicitet medan i de andra som gällde våld bland etniska svenskar förklarades samtliga fall med personliga problem såsom missbruk, arbetslöshet, psykisk sjukdom, osv. Våldet har även kommit att rangordnas. En sådan rangordning förs fram av Kurkiala (2005) i hans polemik med författarna till rapporten *Slagen dam* (Lundgren m.fl. 2001). Rapporten, som pekar på förekomsten av våld mot kvinnor i Sverige, bemöts kritiskt av Kurkiala, som lanserar en tes om skillnader i våldsbeteende mellan grupper med olika ”kulturella värdegemenskaper”. Dessa gemenskaper framförs i kollektiva nationella termer, såsom t.ex. svenskar, kurder och polariseras mot varandra. Han skriver: ”En hedersmördare kan åberopa en uppsättning argument för att legitimera sin handling, argument som man inom värdegemenskapen är beredd att acceptera. Mord på kvinnor i Sverige applåderas inte, det går inte att åberopa allmänt vedertagna principer för att legitimera dem. Här är mord ett brott mot den moraliska ordningen, inte ett försvar av den (Kurkiala 2005: 183–4). Kurkiala skapar föreställningar om nationer som kulturella kollektiv som mer eller mindre våldsbenägne vad gäller delade värden och moralisk ordning (utan koppling till sociala bakgrundsfaktorer eller strukturella villkor). Det märkvärdiga är också att våldet inom etniskt svenska familjer framställs som jämställt och symmetriskt. Kurkiala skriver: ”Studier från med Sverige jämförbara länder ... visar att våld i nära relationer oftast är symmetrisk, att bägge parter utövar ett ungefär lika frekvent och grovt våld mot varandra. Men sällan handlar det om ett systematiskt våld mot kvinnor. (Kurkiala 2005:197–8).

Genom en sådan ansats rangordnas våldet, polariseras kulturer och individuella erfarenheter drunknar i kategoriseringar som till exempel kulturellt homogena kollektiv eller värdegemenskaper. En sådan analytisk ansats placerar sig på samma linje som de

delar av massmedia som förde fram polariserade bilder av den svenska kulturen kontra "invandrarkultur". Därigenom homogeniseras komplexa sociala grupper (Kraft 2008, Grip 2002). Dessa stereotyper har till stor del bildat underlag för kurser och utbildningsmaterial för praktiker (se Wilhelmsson 2009, Gruber 2007).

Kritiken av kulturalism i forskning om genus eller etnicitet handlar vidare om att våld mot kvinnor förpassas till "de andra" och frikopplas från den generella sociala kontexten som präglas av olika dimensioner av makt, ordning, underordning. Welchman och Hossain (2005) skriver: "It does require particularly rigorous attention to the construction of equal and honest engagements and alliances, and conscious efforts to avoid this being or becoming, for the 'West' ... a particular and isolated problem of 'the ... other.'" (Ibid.: 14).

Ett liknade kritiskt perspektiv har funnits i den välkända och omfattande debatten i anslutning till S. M Okins (1999) inlägg om multikulturalismen som fara för jämställdhet dvs. att invandrade etno-kulturella grupper utgör hotet mot västerländska jämställdhetsnormer. Till exempel hävdar Bhabha (1999) att Okins ställningstagande kan förstås som en monolitisk diskurs av kulturell stereotypifiering, där västerländska kulturnormer blir både mått på värdet på och förebild för minoritetskulturer. Liknande tankar finns i svensk forskning om invandring under de senaste tre eller fyra decennierna. En rad forskare (se t.ex. Dahlstedt 2009, Schierup et.al 2006, de los Reyes m.fl. 2002, Ålund 1991, 1997a) har tagit upp frågan om dominansen av västerländska kulturnormer som återkommer i olika tappningar och som har bidragit till att upprätthålla en eländesforskning i synen på bland andra "invandrarkvinnor". De invandrade jugoslaviska kvinnornas offerställning i forskningen från 1970-talet och framåt (för en kritisk forskningsöversikt se t.ex. Ålund 1991) kommer igen i dagens forskning om genus, familjrelationer och framförallt i forskningen om flickor från mellanöstern (se till ex Alinia 2011).

En sådan utveckling kan illustreras med argument framförda i rapporten "Oskuld och heder". Rapportens författare (Schlytter m.fl. 2009) skildrar frågor om jämställdhet, genus och kulturella konflikter i Sverige genom att konsekvent förknippa jämställdhet med det "moderna" och till det "svenska samhället", medan brott mot jämställdhet förknippas med det etniska (i avseende invandrad) som relateras till "utländsk bakgrund". Förekomsten av "hederskulturella" värderingar förstås bland annat som en följd av att "människor som i olika delar av världen har socialiserats i enlighet med dessa traditioner har emigrerat till Sverige" (Schlytter m.fl. 2009: 14). En sådan syn generaliserar "människor" till bärare av "dessa traditioner" utan att synliggöra skillnader i individuella, sociala och politiska kontexter i ursprungsländerna. Det som i motsvarande grad saknas är analys av de effekter som de sociala och politiska förutsättningarna i Sverige kan ha haft för uppkomsten av skilda sociala problem, ett samband som markerats i forskningen om migration och social exkludering (Schierup et al 2006, Dikec 2008) .

I en studie av våld i hederns namn i irakiska Kurdistan framhåller Alinia (2010) att våld mot kvinnor och olika typer av kränkningar av kvinnors rättigheter som sker i hederns namn inte bara är kopplade till genusrelationer utan också till etniska makt-

strukturer och förtryck, till det politiska systemet, till staten och rättssystemet, till krig och militarism, till socio-ekonomiska förhållanden m.m. Våldet och förtrycket kan därmed inte förstås genom reduktionism så att genusrelationer hör samman med vissa kulturella värdegemenskaper och är frikopplade från sociala och kontextuella villkor (i tid och rum). En sådan reduktionism innebär ett infogande i ett perspektiv präglat av etnocentrism/västocentrism (se vidare i till ex. Touma-Sliman 2005, Ilkharacan 2000, Abdu 2004, Welchman och Hossein 2005, Ertürk 2009).

Etnocentrismen i vetenskapliga analyser av sociala problem – som baseras på en homogeniserande förståelse av kulturer – osynliggör komplexiteten av ofta sammankorsade maktdimensioner som klass, genus och etnicitet. När en syn på kultur som en oföränderlig essens av värden och normer, frikopplad från det sociala sammanhanget, förankras i forskningen, massmedierapporteringen och de politiska diskurserna, påverkar detta inte bara positioneringen av sociala grupper i mångtunniska samhällen; även individuellt socialt aktörskap, identitetsformering och subjektivitet påverkas.

Identitetsformering och subjektivitet i skuggan av kulturell stigmatisering

Problem förbundna med etnocentrism och generaliserande kategoriseringar som, för att återkoppla till Bhabha (1999), bygger på västerländska kulturnormer som förebildliga för ”de andras” kulturer, har en rad effekter, för forskningen, samhället och individen. Mohanty har, med hänvisning till Marina Larzeqs studier, hävdad att ”feministisk forskning i Mellanöstern och Nordafrika färgas av en ’västerländsk gynocentrisk’ föreställning om skillnaden mellan kvinnor i första och tredje världen” (Mohanty 2003: 219). Larzeq formulerar etnocentrismens problem på följande sätt:

Att ta hänsyn till intersubjektivitet när man studerar algeriska kvinnor eller andra kvinnor i tredje världen innebär att betrakta deras liv som meningsfulla, sammanhängande och begripliga; att deras tillvaro inte kan reduceras till det lidande och öde som ”vi” har påtvingat dem. Det innebär att deras liv – i likhet med ’våra’ – struktureras av ekonomiska, politiska och kulturella faktorer. Det innebär att dessa kvinnor – precis som ’vi’ – är inbegripna i en process där de ständigt anpassar, formar, motsätter sig och transformerar sin omgivning. Det innebär att kvinnorna har en egen individualitet, att de finns till ’för sig själva’ snarare än ’för oss’. Att appropriera deras singulära individualiteter för att anpassa dem till de generaliserande kategorierna i ’våra’ analyser är ett angrepp på deras integritet och identitet. (Citerad i Mohanty 2003: 219–220)

För att komma åt ett perspektiv som omfattar ”de andras” erfarenheter och kulturella referensramar krävs en öppenhet som lämnar plats åt deras egna livsberättelser, inte minst mot bakgrund av att dessa berättelser representerar en marginaliserad del av migrationens historia, eller en underordnad diskurs i relation till skilda offentliga narrativ om kultur och migration. I en studie av unga irländska migranter diskuterar Ní Laoire (2000) vikten av att i analysen av individens biografi beakta migration som

en förbindelselänk mellan det förflutna, nuet och framtiden. En sådan förståelse av migrationens betydelse innebär att det är nödvändigt med ett analytiskt angreppssätt som omfattar kopplingen mellan migration och de tids- och rumsrelaterade sociala strukturer som utgör den kontextuella ramen för mänskligt agentskap och vardagspraktiker. Det får även följer för analysen av kultur och identitet (ibid.). I migranternas biografi återfinns ett komplext förhållande mellan förmigratoriska och postmigratoriska erfarenheter som vanligen uttrycks genom att den kulturella identiteten kontinuerligt omarbetas (jfr. Ålund 2002, 2003, 2004).

Med referens till Halfacree and Boyle (1993) hävdar Ní Laoire (2000) att migration är förbunden med sociala normer och därför är ett kulturellt fenomen. Dock tillägger hon; "it is necessary to deconstruct these norms and highlight the struggles that lie behind them" (ibid.:240). I linje med detta diskuterar Ní Laoire förståelsen av kulturens roll i migrationsprocessen genom att uppmärksamma konkurrerande diskurser, vanligen underliggande sociala normer, vilket kräver ett analytiskt angreppssätt som synliggör maktordningar mellan olika diskurser: "Identifying prevalent ways of talking about migration provides a window onto the power relations that result in certain discourses becoming dominant and others becoming hidden" (ibid.).

Bonnie Honig (1999) ger ett liknande exempel där kultur vad gäller genusrelationer förstås som sammansatt av skilda och konfliktladdade narrativ:

Culture is a way of life, a rich and timeworn grammar of human activity, a set of diverse and often conflicting narratives whereby communal (mis)understandings, roles, and responsibilities are negotiated. As such, "culture" is a living, breathing system for the distribution and enactment of agency, power, and privilege among its members and beyond. Rarely are those privileges distributed along a single axis of difference such that, for example, all men are more powerful than all women. Race, class, locality, lineage, all accord measures of privilege or stigma to their bearers. (Honig 1999: 39).

Det är särskilt "stigma" som på olika, mer eller mindre uppenbara sätt, ingår i produktionen av skilda populära och, som vi inledningsvis argumenterat, akademiska diskurser, vilka verkar bakom etablering av diskursiva maktordningar och bidrar till uppkomsten av socio-kulturella gränsdragningar mellan "oss" och "främlingar". Klasiska texter av Goffman och Simmel bildar nedan en utgångspunkt för närmare diskussion om stigma och främlinggörande.

Stigma innebär, som Goffman har påpekat, en negativ kategorisering av människor kombinerat med ett diskriminerande bemötande. Tillsammans bidrar dessa processer till social utstötning. Medmänniskan görs till en främling. Främlingen reduceras "i vårt medvetande från en fullständig och vanlig människa till en kastmärkt, en utstött människa. Att stämpas på det sättet innebär ett stigma" (Goffman, 1972: 12).

Detta medför identitetsproblem för främlingen: "Den nedsättande synen på det egna jaget" kan för främlingens del medföra en ökad klyfta mellan "hans verkliga jag ('självet')" och "hans spegelbild", vilket leder till att främlingen riskerar att drabbas av självhat (Ibid: 16). Samtidigt påpekar Goffman att denna indelning i "oss" och "dom"

tjänar ett syfte. ”En egenskap som stigmatiserar en viss typ av individer kan verka som bekräftelse på den fulla grupptillhörigheten för en annan typ av individer” (Ibid:13). Vår kritik av kulturalism har sin teoretiska förankring i Goffmans begrepp.

Främlingen ställs utanför den sociala gemenskapen och, vad som än uttryckligen sägs, ”...så ’accepterar’ de honom ändå inte fullt och helt, och är inte beredda att umgås med honom ’på jämställd fot’” (Ibid:16). En sådan erfarenhet leder till vad samtida forskning (Schierup et al 2006, Ålund 2004) hävdar utgör begränsningar för ett fullvärdigt medborgarskap. Goffmans resonemang pekar på främlinggörande som ett uttryck för hur ett samhälle utanförställer människor genom att placera dem i stigmatiserade sociala kategorier.

Också Georg Simmel skildrar, i sin essä om *Främlingen* (1908, nedan hänvisad till som Simmel, 1950), uppkomsten av främlinggörande. Simmel liknar främlingens position med de utanförställdas, de fattigas och de ”inre fiendernas” position. Främlinggörande blir i linje med detta ett resultat av en samhällelig praxis av uteslutning som leder till uppkomsten av en stigmatiserad social kategori. Främlingen, säger Simmel (1950), fixeras till en social grupp vars sociala gränser blir så fasta att de kan liknas vid geografiska/rumsliga gränser (”fixed within a group whose boundaries are similar to spatial boundaries” (Ibid: 402–403).

En ytterligare dimension av främlinggörande och dess paradoxer – formulerade med begreppsparet närhet och distans – illustrerar Simmel med en liknelse till/jämförelse med synen på utomjordingar: ”The inhabitants of Sirius are not really Strangers to us, at least not in any sociologically relevant sense: they do not exist for us at all; they are beyond far and near” (Ibid.: 402). Denna mångbottnade förståelse av främlingen som mitt ibland oss sätter fokus på komplexiteten i innebörderna av närhet och distans, frihet och tvång, kulturell utveckling och förkrympning. Dagens främlingar, ”invandrare”, placeras i kulturer och etniciteter som, i enlighet med vår inledande diskussion, tenderar att förstås som givna (jfr Sollors, 1989), eller slutgiltiga. En sådan förståelse av främlingen osynliggör positiva aspekter som Simmel beskriver av interaktionen mellan främlingen och den grupp ”han” möter. Främlingen är en person som kommer idag och stannar imorgon, (”who comes today and stays tomorrow”) (ibid). Men det faktum att främlingen ursprungligen inte hörde till gruppen för med sig att ”he imports qualities into it, which do not and cannot stem from the group itself” (ibid.).

Genom att uppmärksamma främlinggörandet som en social process präglad av uteslutning och stigmatisering riktas också ljuset mot en metamorfos, d.v.s. en förvandling av individuella människor till stereotypa företrädare för ett underordnat socialt kollektiv. Förvandlingen är ett klassiskt tema och en länk som förbinder en historia av kolonialism, migration och exil. Detta tema skildras i verk av bland andra Salman Rushdie. Den centrala diskussionen i Salman Rushdies *Satansverserna*, är ett särskilt relevant exempel på jagets, identitetens och kulturens föränderlighet. Den skildrar insiktsskapande, gestaltat genom en symbolisk förvandling, som också handlar om att finna sig själv.

Rushdies beskrivning av kampen om självet ligger nära den Foucaultska förståel-

sen av "självet" som ett slagfält intimt förbundet med samhälleliga maktrelationer. På ett diskotek i London besjunger den moderne rapparen vad det kan handla om. "Nu-vi-känna-indignation-när-dom-prata-immigration-när-dom-göra-insinuation-att-vi-inte-höra-till-nation-och-vi-göra-deklaration-av-rätta-situation-att-vi-göra-kontribution-sen-romersk-ockupation..." (Rushdie, 1989: 300). Saladin Chamcha, författarens alter ego, tvingas konfrontera att han själv blivit kränkt. I sin identitetsmässiga ambivalens och sin vägran intill blindhet att inse att han är diskriminerad, förvandlad till djävulen, tvingas han symboliskt till ett medvetandegörande och till en uppgörelse med sina identitetsmässiga villfarelser, det vill säga, han förvandlas till människa. Härigenom skildras en påtvingad placering av individer och komplexa sociala grupper i ett skal av etnicitet, ras, kön, invandrarskap – d.v.s. den typen av främlinggörande, som vi behandlat i den inledande diskussionen.

Såväl Rushdies som Simmels texter inspirerar till fantasifulle tolkningar om hur gränsdragningar mellan "oss" och främlingar kan förstås i samtida multietniska/multikulturella samhällen (se vidare Ålund 1995, 2009).

I "Bridge and door" skildrar Simmel (1950) en bro som en linje som sträcker sig mellan två ändliga och därmed avskilda punkter. (Samtidigt ger bron betraktaren en uppfattning om att de två punkterna är anslutna; bron är uttryck för både närhet och distans på en och samma gång.) På så vis kan också kulturalisering verka främlinggörande genom att kulturer jämförs med avseende på närhet och genom att kultur ses som ett oföränderligt fenomen. Kulturaliseringen markerar ett avstånd (snarare än likheter/närhet, även om detta också kan förekomma) mellan "oss" och "dom".

Vid det förra sekelskiftet föreslog Simmel en alternativ förståelse för mänskligt interaktion, uttryckt genom metaforen *dörr*, som en symbolisk förståelse av möjligheter för gränsöverskridande. De löften som det moderna livet tycktes erbjuda i Simmels samtid, uttrycktes genom visionen om en öppen dörr – "life flows forth out of the door from the limitation of isolated separate existence into the limitlessness of all possible directions" (Simmel 1950: 8). *Dörren* blir här en central metafor för agens – den representerar en subtil dialektisk relation mellan människans behov av att avgränsa sitt unika väsen socialt och kulturellt (stänga dörren) och möjlighet för socialt handlande och gränsöverskridande (se vidare Ålund, 1995, 2009). Om vi förstår *dörr* som en metafor för markering av varje människas unika väsen som fångar betydelsen av den kulturella identitetens förankring i tid och rum, samt för hur sociala villkor påverkar individuell agens, så illustreras nedan hur dessa processer gestaltar sig i en berättelse om genus och generationsrelationer i det samtida multietniska Sverige.

Dörrar till hemmahörighet

Den berättelse som presenteras nedan genom intervjun med Selma,¹ åskådliggör hur det sociala aktörskapet grundar sig i en kulturell erfarenhetsmassa som omfattar både förtryck och motstånd. Att analysera denna intervju var en utmaning p.g.a. de förtätade och metaforiska reflektioner som Selma använder sig av. Berättelsens fragment bildar dock ett sammanhang av samspel mellan det förgångna och det samtida i kampen för jämställdhet. Analysen av intervjun är organiserad efter tematiska sekvenser (jämför Ålund 1991) som har sorterats ur samtalet med Selma och som inleds med det förgångnas avtryck i nuet.

Det förgångnas avtryck och uttryck

Selma är ordförande för "Kvinnoaktivet", som är en arbetsenhet inom ett av immigranternas riksförbund i Sverige. Hon är en viktig kvinna som ansvarar för jämställdhetsfrågor i förbundet vilket har en inflytelserik ställning i olika svenska offentliga sammanhang. Hon tar emot i ett av förbundets rum. Vi sätter oss ned i soffan med en dukat bord framför oss, med te och kakor. Medan vi dricker te tittar jag (A. Ålund) på fotografierna på väggen. Jag undrar vilka de tre vackra kvinnorna på bilderna är. Alla är de unga, i 20-årsåldern. En är fotograferad i halvfigur med blicken riktad mot fjärran berg. En något sorgsen, ung kvinna, med ett romantiskt utseende, är klädd i en vit blus som påminner mig om finare parisiska sidenblusar från 1920-talet, med stor spetskrage. Den andra bilden föreställer en ung kvinna i mörk klänning med exponerad midja och eleganta skor. Hon tittar med skarp blick, något undrande, som med ett budskap. Den tredje kvinnan är klädd i traditionell militäruniform med full utrustning. Hon står lutad mot ett träd och tittar rakt ut i fjärran. Alla bilder är i svartvitt. De tre bilderna skildrar, fick jag förstå, tre hjältinnor från ett område i mellanöstern: en lärare, en student och en krigare. De representerar, fick jag höra, olika bilder av kamp för kvinnors rättigheter i det historiska förflutna, och betyder mycket för de invandrade kvinnor i Sverige i dag som fortfarande kämpar för både jämställdhet och social jämlikhet. De tre yrkena har nutida betydelse: att kämpa för nationell frigörelse i det gamla hemlandet och att främja utbildning av både barn och vuxna, här och nu. "Historien lär oss detta", säger Selma. En komplex samling av erfarenheter från igår förbinds med behoven av i dag. Bilderna förmedlar historien som för binder kvinnokamp med olika yrken och samhällsklasser, då som nu, och förmedlar samtidigt ett budskap. "Historien hjälper oss att minnas och att lära om kampen för kvinnors rättigheter", säger Selma. Av samtalet förstod vi att dessa tre kvinnor utgör ett viktigt kulturellt kapital som talar över tiden till sina medsystrar som invandrat till Sverige. De representerar en komplex samling av historiska erfarenheter av kvinnors

---

1 Intervjun härstammar från ett arbete inom projektet *Utbildning, arbete och medborgerlig agens*, (Ålund 2004a) som avslutades 2009. Inom projektet har trettio intervjuer med olika aktivister inom föreningar bildade på etnisk grund genomförts (se till ex i Ålund and Reichel 2007). Intervjun med Selma har genomförts av Aleksandra Ålund.

kamp och genom att de är på bild i en aktivitetslokal för dagens kvinnors, förmedlar de krav att bli ihågkomna. Att förbli närvarande. Att höras. Vår värdinna upprepar, ”våra hjältinnor”.

Man kan skönja hur det som Floya Anthias (2002) benämner *translokal positionalitet*, återspeglas i det sagda. Med translokalitet åsyftas förbindelselänkar, i rumslig, social och kulturell mening, och hur dessa förbindelselänkar påverkar identitetsformering och medborgerlig agens. Härigenom diskuterar Anthias berättelserna om lokalisering/positionalitet som den komplexa innebörden av att höra hemma i diasporiska sammanhang. Migranternas berättelser skildrar villkoren för förankring, som omfattar erfarenheter av både oförankring och främlinggörande (vilket Anthias benämner ”dislocation and alterity”, Ibid.: 499). På så sätt sammanförs frågan om hemmahörighet med såväl individuella som kollektiva villkor för social inkludering/exkludering. Anthias påpekar att de sociala identiteterna inte är fasta, oföränderliga storheter, utan snarare bör förstås just genom berättelser genom vilka människor konstrueras och konstruerar sig själva som sociala aktörer. Identiteten är alltid situerad i en social kontext. Den etniska identiteten, som härigenom formas, utgör en sammanfogning av olika element i det etniska minnets repertoar av historia och tradition och minnets omtolkning i ljuset av erfarenheterna av migration och diaspora. Uppgörelsen med både gamla och nya antagonismer utgör ett igenkännande av historien i nuet (jämför Ålund, 1991, 1994, 1997a, Schierup and Ålund 1987).

Kvinnor och det sociala utrymmet: aktörskap och genusrelationer

Vi dricker te och pratar om nuet. Selma säger mig att kvinnor i förbundet måste kämpa för sitt utrymme som kvinnor, både inom förbundet och i det svenska samhället. ”Kvinnor i centralorganisationens styrelse är i klar minoritet. Nyckeln är att ändra detta ojämlika förhållande”. På tal om aktiviteter i förbundet säger Selma: ”Unga flickors liv på sina egna villkor är prioriterat. Alla medlemmar i anslutna föreningar skall fokusera på frågor som rör hederskultur, som är en utmaning med hänsyn till de starka patriarkala relationer som fortfarande finns i många familjer”. Men hon påpekar att risken finns att man inte samtidigt uppmärksammar ”diskrimineringen i det svenska samhället” som förstärks av stereotypa kategoriseringar av ”alla med bakgrund i Kurdistan”.

Visserligen ”fortsätter många att vara ett offer för en patriarkal familjestruktur”, förtydligar Selma, men ”samtidigt glöms frågorna om social rättvisa och diskriminering i Sverige ofta bort när det fokuseras på frågan om invandrarnas kultur”, tillägger hon.

Här illustreras kopplingen mellan det sociala och det kulturella samt, i linje med Anthias, lokaliseringens och positionalitetens betydelse för tillhörandeskap och utanförskap. Positionaliteten handlar om den sociala dimensionen och kan förstås som relaterad till genusrelationer, etniska gruppers kulturella status samt till det stigma som grupper eller individer tillhörande stigmatiserade grupper blir utsatta för i sammanhang av ordning/underordning och socialt exkludering (jfr tidigare diskussion om Goffman).

I nästa stycke skildras hur genusrelationerna uppfattas i förbundet och hur detta speglar det övergripande samhällets styrning av föreningsverksamhet.

Jämställdhet och visioner

Selma upplyser vidare att avseende verksamhetsbidrag som man kan ansöka om finns tydliga direktiv om vilka verksamheter som prioriteras. Arbete med att bryta patriarkala familjemönster, utsatta flickor och särskilt hedersvåld tillhör de högst prioriterade. "Alla skall jobba med dessa frågor, särskilt vi från Mellanöstern." Hennes beskrivning av villkoren för verksamhetsbidrag rymmer uttryck för ambivalens. Å ena sidan finns här ett erkännande att det finns problem förbundna med förekommande patriarkala familjemönster och därmed relaterade konflikter mellan föräldrar och barn, som hon i samtalet beskriver som svåra att hantera: "Hur än mycket som vi jobbar med upplysningsfrågor har vi svårt att nå vissa familjer." Å andra sidan återges, i hennes beskrivning av villkoren för verksamhetsbidrag, en upplevelse av kollektiv paketering ("vi från Mellanöstern").

Jag frågar om Selmas synpunkter på vad som är deras egna prioriteringar:

Vårt perspektiv är mer komplicerat och bygger på mera komplicerad verklighet. Vi kommunicerar med föräldrarna om deras livssituation, utbildning, arbete, uppfostran av barn. Dessa frågor kan inte skiljas åt om vi ska göra upp med den patriarkala strukturen. Detta är vad vi har lärt av det förflutna, att allting hänger samman. Olika yrken och klasser, liksom utbildningskapital spelar roller, alla är inte lika. Att genomföra ändringar i relationer bland de familjer som behöver stöd krävs att man ser på hela bilden. Utbildning, jobbet, barnen. Men ett sätt att jobba konkret med just barnföräldrar relationer kan vara en offentlig dialogruta.

Hur då, undrar jag?

Detta, ett slags opersonlig dialog mellan föräldrar och barn, är organiserad genom forumteater där barnen kan tala med föräldrar, och vice versa, diskutera olika rädslor och skapa gemensamma språk. Föräldrar är rädda för gatorna, nätterna i stora städer, påverkade av vad de anser vara den svenska friheten i uppfostran. Denna dialog ger barn och föräldrar ett tillfälle att tillsammans, i en gemensam förståelse, diskutera behov av att ställa krav på barnen, mot bakgrund av föräldrarnas oro. Detta gör det möjligt att öppna för frågor om tradition, utan risker för personlig konfrontation mellan enskilda föräldrar och barn.

Denna kreativa lösning på generationskonflikter för vidare mot ett närmande mellan generationerna, vilket Selma beskriver som "ett gemensamt språk" i synen på vad som är problem och hur det kan lösas. När Selma kopplar frågor om genusrelationerna till "livssituation, utbildning, arbete, uppfostran av barn", som "frågor som inte kan skiljas åt", betonar hon att "detta är vad vi har lärt av det förflutna, att allting hänger samman". Detta illustrerar både en nödvändighet av en helhetssyn på genus och generationsrelationer och hur det förgångna omarbetas i nuet.

Att förbinda det förgångna och nutid

Ett sådant perspektiv på genus och generationsrelationer tillämpades av Ålund (1991) i en studie av genus, etnicitet och kvinnliga nätverk bland jugoslaviska invandrare bosatta i en Stockholmsförort. "Lilla Juga", en parafra på "urbana byar" i USA (*Little Italy*, till exempel), betecknar som rubrik både en symbolisk koppling till den jugoslaviska "hemlandet" och en dynamisk lokal scen där ett socialt aktörskap för medborgerlig inkludering i det svenska samhället utvecklas. I sammanhanget utgör kulturell identitet en central plats och skildras som formering av en komplex transkulturell "Jugo-svenskhet". Denna *kulturella bricolage* (jfr. Ålund 1997, 1994) framhäver korsningar och ifrågasätter polarisering mellan det "traditionella" och det "moderna", eller mellan "kulturell inkapsling" kontra "assimilation". En strukturell marginalisering, som dessa Jugo-svenskar erfart, hade, 20 år efter arbetskraftsinvandringen till Sverige, lett till motstånd och uppkomst av sociala rörelser. I Lilla Juga skildras den typen av urban social rörelse bland kvinnor som utvandrat från Jugoslavien på 1960-talet. Med en rad exempel skildras hur genusrelationer och till invandrarskap relaterade erfarenheter av underordning bearbetas med hjälp av traditionella erfarenheter, som, med rötterna i det kollektiva minnet av kvinnliga subkulturer i "hemlandet", omtolkas och tillämpas som grund för mobilisering och motstånd i 1980-talets Sverige. De traditionella erfarenheterna av genusrelaterat motstånd överförs till yngre generationer och bildar grund för nya former av identitet och agens i det svenska samhället.

Selmas formulering om att "historien hjälper oss att minnas och att lära om kampen för kvinnors rättigheter" handlar på motsvarande sätt om att "översätta" det historiska minnet till nuet, och att genom minnen få ett perspektiv på lösningar av aktuella problem. Förmedling av erfarenhet mellan generationerna är den centrala delen i det identitetsskapande som inom migrationsforskning uppmärksammas i ett flertal sammanhang (jfr Boelhower 1989, Ålund 1991). Det nya landets levnadsvillkor och värderingar kan påverka relationerna mellan gamla och unga, män och kvinnor, föräldrar och barn. Världen utanför familjen tränger sig på med olika sorters (och inte sällan nya) krav i relation till erfarenheterna i utvandringslandet. Nya kontakter, uppfattningar och kunskaper kan inspirera i synnerhet unga människor i deras sätt att tolka, omtolka och ifrågasätta etablerade uppfattningar om traditionens sanna mening (Ålund 1997). Kontinuitet och förändring går hand i hand (Ålund 1991, 1994, 2003). I igenkännandet av det gamla, i de nya motsättningarna, kan en mer djupgående emancipatorisk potential frigöras.

Det som Selma illustrerar är en förmåga att koppla samtidens antagonismer till erfarenheter i det förflutna, och denna förmåga kan aktualiseras som en kreativ kraft; att översätta för att överskrida. På detta sätt kan ett *hem* konstrueras som ett *hemmahörande*, en plats med samhörighet som binder ihop historia och nutid. Ett slags Simmeliansk dörr kan därmed öppnas – en resa med olika egna riktningar, som för individuella migranter betyder hemmahörighetskapande, som bygger på individuella sociala och kulturella referensramar. Ändå är den viktigaste aspekten av denna resa kopplad till de möjligheter som baseras på rätten att höra till olika världar, med den förbindelse av tid och rum som detta för med sig. Denna multipla tillhörighet, liksom frågor

om hemmahörande, identifikation, aktörskap och mobilisering, har uppmärksamats framför allt av diasporastudier både i Sverige och internationellt (Alinia 2004, Khayati 2008, Hall 1999, Gilroy 2000, 1993, Sernhede 2002). Det som kännetecknar denna utveckling är behov av att förbinda olika faser i migrationsprocesser liksom att förstå kultur och etnicitet som sammansatta sociala fenomen.

Berättelsen och kontext

Selmas berättelse är en illustration av identitetsmässiga förhandlingar, men även av hur den omedelbara sociala kontexten påverkar dessa förhandlingar. Hennes reflektioner om kulturella kategoriseringar och det sätt på vilket hon beskriver genus och generationsrelationer utgör en visionär aktivists syn att det behövs en helhetssyn på skilda problem och på konkreta problemlösningar.

Denna typ av aktivism, som inte utgör en isolerad företeelse (jfr Ålund och Reichel 2007), riskerar dock att få en marginell betydelse på grund av den dominerande synen på kvinnor med invandrabakgrund, där en tillskriven traditionalism har en långt framskjuten plats. Den offentliga debatten om ”invandrarkvinnor” har sedan 1970-talet dominerats av olika slags eländesbeskrivningar (jfr Ålund 1991, 1999). Så kallade ”invandrarkvinnor” har beskrivits som offer för ”kulturen”, hotade av sina föräldrade traditioner och värderingar, sitt kulturella arv och framför allt sina män (Alinia 2006, 2011). På det internationella planet har sedan en längre tid en systematisk kritik av eländesforskningen lagt en grund för ett nytänkande. Med denna kritik som grund har ett flertal feministiska forskare sedan länge påpekat, att den sociala ordningen präglas av dominansrelationer som överlappar, sammanfaller eller kolliderar med varandra, och att de därför måste studeras i sitt samspel (Anthias & Yuval-Davis 1992, Mohanty 2003). Således synliggörs de sociala identiteternas relationer till belägenhetskategorier som samhällsklass, genus, ”ras” och etnicitet, och deras relation till underordningspraktiker. Medan ett liknande forskningsperspektiv på relationer mellan genus och etnicitet, sedan 1990-talet har etablerats i Sverige (till ex. Ålund 1999, 2002, de los Reyes et al. 2002, de los Reyes och Mulinari 2004), så har debatten kring hedersrelaterat våld tenderat att vända utvecklingen tillbaka.

Anthias (2002) argument om lokaliseringens och positionalitetens (”translocational positionality”) betydelse för tillhörandeskap/utanförskap bidrar med en, i sammanhanget central, ingång för analys av socialt aktörskap, som vi illustrerat med presentationen av Selmas erfarenheter. En central mening som Selma förmedlar är betydelsen av att ta vara på erfarenheter från olika världar, inte minst när det gäller att förstå och bemöta utmaningar och finna sig till rätta här och nu.

Hur skall vi då förstå *dörr* som metafor för både tillhörande i den svenska nationella gemenskapen och för, för att tala med Simmel, medborgerlig frihet att kunna röra sig i alla möjliga riktningar? Selma är ett utmärkt exempel på gränsöverskridningar i identitetsformering och hur dessa återkopplas till genus och generationsrelaterade konflikter. Selmas berättelse illustrerar betydelsen av pre- och postmigrationsrelaterade erfarenheter, liksom samspelet mellan dessa (jfr Ålund 1991, 1997a). Exempelen skildrar hur dessa erfarenheter går in i varandra och hur de ofta betraktas som ömse-

sidigt relaterade. Det är här som innebörden av att vara *främling* som någon som kan tillföra nya egenskaper till gruppen han möter, såsom det har formulerats av Simmel (1908/1950), kan få en konkret betydelse. En öppen dörr i ett *hus* där samhörighet råder måste bygga på erkännande av värden av olika sorters erfarenheter.

Låt oss sammanfatta diskussionen om denna empiriska del genom att poängtera behovet av en nyanserad kulturanalys av hemmahörighetskapande. Medborgerlig förankring är inramad i villkor av social exkludering/inkludering, vilket är temat för slutdiskussionen nedan.

Det nationella kärnvärdehuset och medborgarnas ut- och in- vägar

”Hedersvåldsdiskursen” (Alinia 2011) är inte en ensam och isolerad företeelse i konstruktionen av den svenska multikulturella scenen. Den ingår i den produktion av den nationella självbilden som ständigt reproduceras på olika arenor i samhället, däribland inom forskningen. I en diskussion om svensk fostran till medborgarskap tar Magnus Dahlstedt (2009) upp kulturmötesmetaforen på ett sätt som tangerar idén om *bron som metafor för ett multikulturellt samhälle*. Kulturmötesmetaforen, så som den återges av bl.a. den svenska läroplanen, bygger på idén om gränsöverskridande dialog, samtidigt som den tenderar att åtskilja människor genom att just markera kulturella gränser, hävdar Dahlstedt. Ett utfall av en syn på i förväg existerande kulturgränser och underförstådda rangordningar mellan dessa är att eleverna skall fostras till demokratiska medborgare utifrån *en* gemensam – kristen och västerländsk – värdegrund, hävdar Dahlstedt (2009). När värdegrunder förbinds med rötter i termer av etnicitet och religion kan följden bli att kulturer polariseras, där kristet/västerländskt framställs som överlägset det icke-kristna/icke-västerländska, med den dominerande kulturen i en normerande/dominerande ställning (jämför Ålund 1999, 2004). Med hänvisning till *Värdegrundsboken*, som utgör Värdegrundsprojektets slutrapport (Zackari & Modigh 2000), illustrerar Dahlstedt (2009) problem med synen på förbindelse mellan mångkulturalism, värdegrund och demokrati med en diskussion om genusrelationer. Kulturkonflikter generaliseras i ett ”vi” och ”dem” i synen på särskilt unga flickor som kategoriskt och överlag tenderar att förstås som positionerade ”mitt emellan” den egna familjens och det svenska samhällets kulturella förväntningar (Se också Alinia 2006 och 2011, Gruber 2007). Dahlstedt hänvisat till hur en sådan syn grundas i ett regeringsdokument om värdegrunder, författat av Zackari & Modigh (2000) som skriver att ”många invandrartjejer slits idag mellan dubbla lojaliteter, mellan det kodex som präglar hemmet och de värderingar som gäller i skolan, bland kompisar och resten av samhället” (Zackari & Modigh 2000: 65). Denna uppfattning om en kulturkonflikt vilar på en problematisk grund, hävdar Dahlstedt (2009: 94), med argumentet att Zackari & Modighs förståelse av den svenska nationens värdegrunder analyseras (se citaten nedan) i termer av ett *hus*, en metafor som kan tolkas som en åtskiljande markering mellan husets innevanare och *andra*:

Ett hus brukar ha en fast grund som det står på. Samhället står på värdegrunden. Huset är bebott av människor som utgör samhällets invånare. Värderingarna tar sig uttryck i relationerna mellan de som bor i huset, genom samtal, de spelregler som finns o.s.v. Den gemensamma värdegrunden används av husets invånare för att skapa mening, värdighet, självkänsla, spelregler och ordning. Gemensamma värderingar används av de boende för att markera samhörigheten i huset och för att särskilja husinvånarna från andra (Zackari & Modigh 2000: 34f).

Denna återgivning av det nationella Huset, folkhemmets värdegrunder, rymmer en ambivalent hållning till mångfalden av dess innevånare, hävdar Dahlstedt (ibid.). I texten ovan markeras behov av samstämmighet (harmoni) i samma utsträckning som krav på rättning i ledet riktas till de mindre samstämmiga. Här hörs främst den dominerande kulturens disciplinerande röst (ibid.).

En åsikt om värdegrunders betydelse i Sverige, som framställs genom en sådan tolkning av metaforen *Hus*, kan förstås som en sorts eko av en samtida politisk konsensus om betydelsen av värdegrunder för nationens sociala sammanhållning, som under nittioalet etablerats inom EU. Ett grundargument i denna politiska trend är, för att tala med Dahlstedt (2009), att det i Europa utvecklats en tendens till att markera åtskillnad mellan en "europeisk värdegrund", *Huset Europa*, och mer eller mindre främmande kulturer/civilisationer (se också Ålund 2004; Schierup m.fl. 2006). Denna tendens har blivit allt starkare sedan 11 september, 2001, och det därpå följande "kriget mot terrorn".

Denna utveckling ger innebörd till vad som är främmande och vad som skall anpassas till vad. I sammanhanget utgör den diskursiva positioneringen av individer och grupper som främmande och som invandrare, en central socio-kulturell inramning av medborgerlig agens, som påverkar villkoren även för iscensättande av genusrelationer.

Att förbinda det sociala och det kulturella

Artikelns inledande citat av Simmel fångar vad vi vill framföra angående forskningens roll i dagens komplexa månggetniska samhällen. Vi vill markera nödvändigheten av att förstå och analysera kultur och etnicitet som föränderliga fenomen som ständigt skapas och återskapas (jfr Sollors 1989) och som sammankopplade med sociala villkor och förutsättningar. Medan en rad samtida migrations- och etnicitetsforskare fokuserar etnicitet och kultur som dynamiska fenomen, samt fokuserar sociala processer, ser en del forskare, som vi tog upp i den inledande diskussionen, kultur och identitet i statiska termer av (importerat) arv (se vidare i Ålund 1999, 1999a). Etnicitet ges, i en sådan förståelse, en förutbestämd existens som något i sig själv givet, som förmedlas mellan generationer som en sorts nedärvt kulturbagage, frikopplad den sociala dimensionen.

Etnicitet är snarare, som framförts av Hall (1992: 255), "...constantly crossed and recrossed" med andra sociala kategorier som ras, klass och genus. Också begreppet identitet kan definieras på liknande sätt som "...fragmented and fractured; ne-

ver singular but multiply constructed across different, often intersecting and antagonistic, discourses, practices and positions” (Hall and du Gay 1996: 4). Identitet är i denna förståelse mångfasetterad, föränderlig och positionell; en social, kulturell och psykologisk kategori som först och främst ”...does not signal that stable core of self, unfolding from beginning to end through all the vicissitudes of history without change...” (ibid.: 3). Kulturer och kulturella identiteter som utvecklas i mångetniska och mångkulturella sammanhang är nya i förhållande till utvandringens världar. Kulturella korsningar manifesterar nya identiteter, etniciteter och (politiska) solidariteter.

Paul Gilroy (1987) har diskuterat uppkomsten av sammansatta sociala gemenskaper och kulturella uttrycksformer, tvärs över skilda etniska gränser, och artikulerade genom en så kallad *synkretistisk kultur*. En sådan utveckling får en såväl identitetsmässig som social betydelse nära kopplad till nya sociala rörelser, exempelvis antirasistiska. Gilroy (1987) betecknar de synkretistiska kulturformerna som dynamiska sammanblandningar av skilda kulturyttringar. Såsom överbryggande identitetsprocesser konstituerar dessa en kollektiv historisk närvaro bortom splittrade och fragmenterade existensformer i migrationens diaspora (ibid.).

Också Homi K. Bhabha (1996) framför betydelsen av kulturella sammanblandningar, till uppkomst av en, vad han betecknar ”kulturell hybridisering”. Han påpekar att ”hybrids...are pregnant with potential for new world views, with new ’internal forms’ for perceiving the world in words” (Bhabha 1996: 58). Den nya ”rösten” uttrycker formering av strategiska solidariteter och begreppet hybriditet beskriver ”the construction of cultural authority within conditions of political antagonism or inequity” (ibid.). Hybrida strategier ”deploy the partial culture from which they emerge to construct visions of community, and versions of historic memory, that give narrative form to the minority positions they occupy, the outside of the inside: the part in the whole” (ibid.). Dessa fortfarande osynliggjorda och därmed ”utraderade identiteter” (Hall and du Gay 1996) pekar på en och samma gång mot omöjligheten av såväl kulturella ”uppdämningsåtgärder” som kulturella gränsdragningar (Bhabha 1996).

Mot denna bakgrund vill vi slutligen påpeka att kulturella distinktioner, framförda i statiska och essentialiserande termer, som fortsätter att finnas till i svensk forskning, bidrar till att dölja reellt existerande sociala problem och motsättningar. Eftersom forskningen ofta utgör en integrerad och legitimerande del av institutionella praktiker bestämmer den också i stor utsträckning de ideologiska ramarna för ”invandrades närvaro” på det offentliga, administrativa och politiska fältet.

”Invandrare som problem” ingår i en komplex och omfattande kollektiv tillägnelse av föreställningar om skillnader mellan ”oss” och ”dom”, vanligen uttryckta i kulturella termer. Den kollektiva tillägnelsen bygger på, och understödjer en etnocentriskt rangordnad dikotomi av traditionellt och modernt. Begreppet integration förbinds med utveckling och synen på ”invandrarernas kultur” är att den representerar det traditionella och efterblivna.

Den kulturella mångfalden relateras till majoritetskulturens överlägsenhet och dess rikedom av uttryck negligeras i samma utsträckning som de problem, som i realiteten snarast är förbundna med sociala ojämlikheter och spänningar, förstås i etniska och

kulturella termer. Därigenom understöds en syn på det annorlunda som hotande. Det sker ett främlinggörande som både påverkar den kulturella utvecklingen och bidrar till upprätthållande av den sociala hierarkiseringen i Sverige.

Att kategoriskt underordna och utanförställa individer och kollektiv kan, sammanfattningsvis, leda till ett slutet samhälle med framväxt av skilda gruppers ömse-sidiga kulturella absolutism (Gilroy 1987, Gilroy 2000), där varje grupp hyllar sina kulturella rötter. Olika sorters fundamentalism och politisk extremism är nära lierade med en sådan utveckling.

Referenser

- Abdu, N. (2004) "Honour killing, patriarchy, and the state: Women in Israel". 57–91 in Mojab, S. and Abdu, N. (eds.) *Violence in The name of honour: Theoretical and political challenges*. Istanbul: Istanbul Bilgi University.
- Alinia, M. (2011) "Den jämställda rasismen och de barbariska invandrarna: "heder-svåld", kultur och skillnadens politik" i Listerborn, C. Molina, I. & Mulinari, D. (red.) *Våldets topografier: Beträktelser över makt och motstånd*. Atlas.
- Alinia, M. (2004) *Spaces of Diasporas: Kurdish Identities, Experiences of Otherness and Politics of Belonging*. Göteborg Studies in Sociology No 22. Göteborg: Department of Sociology Göteborg University.
- Alinia, M. (2010) *Gender, honour, nation: Violence against women in the name of honour*. Paper Presented at: Middle Eastern Connectivities. The Eighth Nordic Conference for Middle Eastern studies 24–26 September 2010, Bergen, Norway.
- Alinia, M. (2006) "Invandraren, förorten och maktens rumsliga förankring: Berättelser om vardagsrasism" 63–90. I: Kamali, M. (ed.) *Den segregeringande integrationen: om social sammanhållning och dess hinder*. SOU 2006:73.
- Anthias, F. & Yuval-Davis, N. (1992) *Racialised Boundaries: Race, Nation, Gender, Class and the Anti-Racist Struggle*. London: Routledge.
- Anthias, F. (2002) "Where do I Belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality", *Ethnicities*, 2 (4): 491–514.
- Azar, M. (2007) *Den koloniala bumerangen: från schibbolet till körkort i svenskhet*. Stockholm: Symposion.
- Bhabha, H. K. (1999) "Liberalism's sacred cow?" 79–85. In: Cohen, J. Howard, M. and Nussbaum, M.C. (eds.) *Is Multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press.
- Bhabha, H. K. (1996). "Culture's In-Between". 53–61. In: Hall, S. and du Gay P. (eds.) (1996). *Cultural Identity*. London: Sage.
- Boelhower, W. (1989). "Ethnic trilogies: A genealogical and generational poetics", 158–176. In: Werner, S. (ed.) *The invention of ethnicity*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Burman, E., Smailes, S., Chantler, K. (2004) "Culture" as a barrier to service provision and delivery: Domestic violence services for minoritized women. *Critical social policy*. Vol. 24(3): 332–357.

- Carbin, M. (2010a) *Hedersrelaterat våld och förtryck – En kunskap- och forskningsöversikt*, NCK, Nationellt centrum för kvinnofrid.
- Carbin, M. (2010b) *Mellan tystnad och tal- flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholms universitet.
- Dahlstedt, M. (2009) *Aktiveringens politik. demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Malmö: Liber.
- de los Reyes, P., Molina, I. & Mulinari, D. (2002) *Maktens (o)lika förklädnader – kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2004) *Intersektionalitet*. Malmö: Liber.
- Dikec, M. (2008) *Badlands of the republic: Space, politics, and urban policy*. US, UK, Australia: Blackwell Publishing.
- Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik: om moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Eldén, Å. (1998) "The killing seemed to be necessary": Arab cultural affiliation as an extenuating circumstance in Swedish verdict". *NORA* . Vol. 6(2): 89–96.
- Ertürk, Y. (2009) 'Towards a post-patriarchal gender order: Confronting the universality and the particularity of violence against women'. *Sociologisk forskning*, 46, nr. 4: 61–70.
- Morris Aaron, F. (1983) *Managing culture contact: The organisation of Swedish immigration Policy*. Commission for immigrant research, Sweden (EIFO), English series rapport No 6/1983, Stockholm.
- Gilroy, P. (1987) *There ain't no black in the union Jack*. London: Hutchinson.
- Gilroy, P. (2000) *Between Camps: Nations, Cultures and the Allure of Race*. London: Penguin Books.
- Gilroy, P. (1993) *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. London, New York: Verso.
- Goffman, E. (1972) *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Grip, L. (2002) *Mediernas syn på De Andra: En medieanalytisk studie i samband med mordet på Fadime*. Arbetsrapport, September 2002:9. Karlstads universitet, institutionen för samhällsvetenskap, avdelningen för Geografi och Turism.
- Gruber, S. (2007) *I skolans vilja att åtgärda "hedersrelaterat" våld: etnicitet, kön och våld*. Rapport 2007:1. Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet.
- Hall, S. and du Gay, P. (eds.) (1996). *Cultural Identity*. London: Sage.
- Halfacree K, Boyle P. (1993) The challenge facing migration research: the case for a biographical approach. *Progress in Human Geography* 17: 333–348.
- Hall, S. (1992) "New ethnicities", 252–260. In: James, D. and Rattansi, A. (eds.) "Race", *Culture and Difference*. London: Sage
- Hall, S. (1999) "Kulturell identitet och diaspora", 231–245. I: Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H. (red.) *Globaliseringens kulturer: Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.

- Honig, B. (1999) "My culture made me do it", 35–41. In: Cohen, J., Howard, M. and Nussbaum, M.C. (eds.) *Is multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press.
- Ilkkaracan, P. (2000) "Exploring the context of women's sexuality in eastern Turkey", 229–245. In: Ilkkaracan, P. (ed.) *Women and sexuality in Muslim societies*. Istanbul: Women for Women's Human Rights, WWHR.
- Khayati, K. (2008) *From victim diaspora to transborder citizenship? Diaspora formation and transnational relations among Kurds in France and Sweden*. Department of Social and Welfare Studies. Linköping University.
- Kraft, M. (2008) *Hedersrelaterat våld och mäns våld mot kvinnor – en kulturell skillnad?* D-uppsats i Sociology, Uppsala Universitet.
- Kurkiala, M. (2005) *I varje trumslag jordens puls: om vår tids rädsla för skillnader*. Stockholm: Ordfront.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J., Kalliokoski, A. M. (2001) *Slagen dam: Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige: en omfångsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten; Uppsala universitet.
- Mernissi, F. (2000) "Virginity and patriarchy", 203–215. In: Ilkkaracan, P. (ed.) *Women and sexuality in Muslim societies*. Istanbul: Women for Women's Human Rights, WWHR.
- Mohanty, C. T. (2003) *Feminism utan gränser: avkoloniserad teori, praktiserad solidaritet*. Stockholm: Tankekraft.
- Ní Laoire, C. (2000) "Conceptualising Irish Rural Youth Migration: A Biographical Approach" *International Journal of Population Geography*, 6: 229–243.
- Okin Moller, S. (1999) "Is multiculturalism bad for women?". 7–27. In: Cohen, J. Howard, M. and Nussbaum, M.C. (eds.) *Is multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press.
- Rushdie, S. (1989) *Satansverserna*. Stockholm: Bonniers.
- Saigol, R. (2000) "Militarisation, nation, and gender: Women's bodies as arenas of violent conflict", 107–121. In: Ilkkaracan, P. (ed.) *Women and sexuality in Muslim societies*. Istanbul: Women for Women's Human Rights, WWHR.
- Schierup, C-U. (1993) *På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark*. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg.
- Schierup, C-U. and Ålund, A. (1987) *Will they still be dancing? Integration and ethnic transformation among Yugoslav immigrants in Scandinavia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Schierup, C-U., Hansen, P. & Castles, S. (2006) *Migration, citizenship and the European welfare state: A European dilemma*. Oxford: Oxford University Press.
- Schlytter, A., Högdin, S., Ghadimi, M., Backlund, Å., Rexvid, D. (2009) *Oskuld och heder: En undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholm stad – Omfattning och karaktär*. Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Sernhede, O. (2002) *Alienation is My Nation: hiphop och unga mäns utanförskap i det nya Sverige*. Stockholm: Ordfront.

- Siddiqi, H. (2005) "There is no 'honour' in domestic violence, only shame! Women's struggles against 'honour' crimes in the UK", 263–282. In: Welchman, L. and Hossain, S. (eds.) *'Honour': Crimes, paradigms, and violence against women*. London & New York: Zed Books.
- Simmel, G. (1908/1950) "The stranger", 402–409. In: Wolff, H. Kurt (ed.) *The sociology of Georg Simmel*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Simmel, G. (1994) "Bridge and Door". *Theory, Culture & Society*. Sage, Vol. 11: 5–11.
- Sollors, W. (ed.) (1989) *The invention of ethnicity*. Oxford University Press.
- Towns, A. (2002) 'Paradoxes of (in)equality. Something is rotten in the gender equal state of Sweden'. *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association* 37: 157–79.
- Touma-Sliman, A. (2005) "Culture, national minority and the state: working against the 'crime of family honour' within the Palestinian community in Israel", 181–199. In: Welchman, L. and Hossain, S. (eds.) *'Honour': Crimes, paradigms, and violence against women*. London & New York: Zed Books.
- Welchman L. and Hossain, S. (eds.) *'Honour': Crimes, paradigms, and violence against women*. London & New York: Zed Books.
- Wilhelmsson, M. (2009) "Sanning" och konsekvens – En diskursanalys av utbildningsmaterial kring så kallad hedersrelaterat våld. Pedagogiska meddelanden nr 2/2009 – Institutionen för socialt arbete. Mittuniversitetet.
- Wimmer, A. and Glick Schiller, N. (2002) "Methodological nationalism and beyond: Nation-state building, migration and the social sciences". *Global networks*. 2(4):301–334.
- Zackari, G. och Modigh, F. (2000) *Värdegrundsboken. Om samtal för demokrati i skolan*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Zizek, S. (2009) *Violence*. London: Profile Books LTD.
- Ålund, A. (1994) "Ethnicity and modernity: on tradition in modern cultural studies", 57–69. In: Rex, J. and Drury, B. (eds): *Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe*. Aldershot: Avebury.
- Ålund, A. (1991) *Lilla Juga; Etnicitet, familj och kvinnliga nätverk i kulturbrytningars tid*. Stockholm: Carlssons.
- Ålund, A. (1995) "Alterity in Modernity". *Acta Sociologica* 38 (1995): 311–322.
- Ålund, A. (1997a) "Feminism and Multiculturalism: Recognition of Difference and Beyond". *Sociologisk Tidskrift*, Nr 2/1997: 127–145.
- Ålund, A. (1997) *Multikultiungdom: Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, A. (1999a) "Ethnicity, Multiculturalism and the Problem of Culture". *European Societies* (1):105–116.
- Ålund, A. (1999) "Feminism, multiculturalism, essentialism", 147–162. In: Werbner, P. and Yuval-Davis, N. (eds.) *Women, citizenship and difference*. London & New York: Zed Books.
- Ålund, A. (2002) "Etnicitet, medborgarskap och gränser", 285–295 i de los Reyes, P., Molina, I & Mulinari, D. (red): *Maktens (o)lika förklädnader – kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.

- Ålund, A. (2003) "Social subordination, cultural resistance, transethnic identities". Brochmann, G. (ed.) *The multicultural challenge, Comparative social research*. Volume 22: 245–263.
- Ålund A. (2004) "Internationell migration, socialt medborgarskap, kulturpanik", 21–53. I: *Rasism i Europa; migration i den nya världsordningen*. Agora, Stockholm.
- Ålund, A. (2004a) *Utbildning, arbete och medborgerlig agens i den multi-etniska storstaden*. Ansökan, Beviljad, Vetenskapsrådet, 2004–2009.
- Ålund A. (2009) "Rötter, dörrar och broar: Betydelsen av Georg Simmel för samtida IMER forskning", 7–11. I: Erik Olsson och Annika Rabo (red) *Vem älskar imer-forskning?* Ceifo, Stockholms Universitet. Stockholm.
- Ålund, A. & Reichel, I. (2007) "Mellan marknad och volontär aktivism: Arbete för social inkludering bland svenska medborgarsammanslutningar bildade på etnisk grund", 343–367. I: Dahlstedt, M. m.fl. (red.) *Arbete, utbildning, medborgarskap: Strategier för social inkludering i den mångetniska staden*. Umeå: Boréa.
- Ålund, A. & Schierup, C-U. (1991) *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury.

Författarpresentation

Minoo Alinia är sociolog och forskarassistent vid Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet. Hon forskar om globalisering, migration, diaspora, rasism, genus, nationalism/etnicitet och våld. Hennes senaste forskning har handlat om våld mot kvinnor i hederns namn.

Aleksandra Ålund är professor vid REMESO, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudie, Linköping Universitet. Hennes forskning om migration och etnicitet har haft fokus på kön, ungdom och nya sociala rörelser. Hennes pågående forskning handlar om arbete och medborgerlig agens i Sverige, i ett internationellt perspektiv.

Främlingen¹

Georg Simmel (1858–1918)

Att vandra innebär att vara lösgjord från varje given punkt i rummet och det är begreppsmässigt motsatsen till att vara fixerad till en sådan. Men "främlingen" som sociologisk form representerar i viss mån en enhet av dessa två egenskaper. Också i detta fall visar det sig, att rumsliga förhållanden bara i ett avseende är en förutsättning, men i ett annat en symbol, för förhållanden mellan människor. Jag avser alltså inte främlingen i den hittills gängse betydelsen av en vandrare, som kommer idag och går imorgon, utan den som kommer idag och stannar imorgon – den så att säga potentielle vandraren. Denne har – även om han inte drar vidare – inte helt övergivit den frihet från alla band som ligger i att komma och gå. Han är fixerad till en bestämd rumslig sfär, eller till en grupp vars klart definierade gränser gör den analog med en rumslig sfär. Främlingens ställning inom denna sfär bestäms emellertid väsentligen av att han ursprungligen inte tillhört den, och av att han till den medför kvaliteter, som inte härstammar, och inte kan härstamma, från den.

Den enhet mellan närhet och avstånd, som finns i varje förhållande människor emellan, har i detta fall bildat en konstellation, som mest kortfattat kan beskrivas på följande sätt: distansen inom förhållandet innebär, att den som är nära är avlägsen, medan draget av främlingskap medför, att den som är avlägsen är nära. Ty främlingskapet är en fullständigt positiv relation, en speciell form av växelverkan. Innevånarna på Sirius är egentligen inte främmande för oss, åtminstone inte i ordets sociologiska betydelse, utan de existerar överhuvudtaget inte för oss, de befinner sig bortom fjärran och nära. Främlingen är en del av själva gruppen, på samma sätt som de fattiga och de olika "inre fienderna". Han är en del vars immanens och medlemsstatus samtidigt innebär ett utanförstående och ett motsatsförhållande. Det sätt på vilket repellerande och distansnerande moment här bygger upp en form, som innebär samexistens och växelverkande enhet kan bara antydast genom följande karakteristik, som på intet sätt är avsedd att vara uttömmande.

I hela den ekonomiska historien framträder främlingen alltid som köpman, respektive köpmannen som främling. I den mån självhushållning dominerar eller produkterna utbyts inom en i rummet begränsad grupp, behövs inga mellanhänder inom denna; köpmannen blir aktuell bara när det gäller produkter, som framställs helt utanför gruppen. Om inte personer ur gruppen beger sig till främmande platser – vilket

---

1 Ur *Hur är samhället möjligt? – och andra essäer*, inledning, urval och översättning Erik af Edholm, utgivet av Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1981. Essän "Främlingen" är tagen med förlagets tillstånd från s. 139–145. Af Edholm har översatt från tyska, där essän, "Exkurs über den Fremden", första gången publicerad 1908, finns i *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Berlin 1968, s. 509–512.

skulle innebära att de i dessa andra trakter själva skulle utgöra de "främmande" köpmännen – *måste* köpmannen vara en främling, ty ingen annan kan försörja sig på detta sätt. Denna främlingens ställning framträder tydligare för medvetandet, när han slår sig ned på platsen för sin verksamhet i stället för att genast lämna den igen. I många fall är nämligen detta möjligt för honom bara, om han kan leva av mellanhandel. En på ett eller annat sätt slutet ekonomisk grupp, inom vilken jord och hantverk fördelats så att efterfrågan mättats, ger också köpmannen en försörjningskälla. Ty endast handeln innebär obegränsade kombinationsmöjligheter, inom handeln kan man med hjälp av intelligens alltid expandera och skapa nya öppningar, som är svåra att åstadkomma för de primära producenterna, som har en begränsad rörlighet och är hänvisade till en kundkrets, som bara långsamt kan utvidgas. Handeln kan absorbera fler människor än den primära produktionen. Till detta område hänvisas de främlingar, som i viss mån tränger in som överflödiga i en krets, där de ekonomiska positionerna redan är upptagna. Det klassiska exemplet på detta utgör de europeiska judarnas historia.

Främlingen är till själva sin natur ingen jordägare [*Bodenbesitzer*]. Jord skall då inte förstås bara i fysisk bemärkelse, utan också i överförd betydelse: en livssubstans, som är bunden till en ideell, om också inte till en rumslig, position inom den samhälleliga sfären. Främlingen kan ha attraktionskraft och betydelse i alla möjliga former också inom de mest intima förhållanden mellan individer. Ändå är han, så länge han upplevs som främling, inte någon "jordägare" inför den andre.

Att främlingen är hänvisad till mellanhandel och ofta – som en sublimerad form av detta – till penningtransaktioner, ger honom den speciella egenskapen att vara *rörlig*. Då det är fråga om rörlighet inom en begränsad grupp, representerar denna egenskap den syntes mellan avstånd och närhet, som definierar främlingens formella ställning. Ty den som är fullkomligt rörlig kommer tillfälligt i kontakt med *alla* enskilda element, men är *inte* organiskt knuten till *något* av dem genom släktskapsmässiga, lokala eller yrkesmässiga band.

Ett annat uttryck för denna konstellation ligger i främlingens objektivitet. Eftersom han i grunden inte är fäst vid gruppens individuella element eller vid ensidiga tendenser inom den, konfronterar han allt detta med den "objektives" speciella attityd. Denna innebär inte ett enkelt avståndstagande eller icke-delaktighet, utan en speciell kombination av avstånd och närhet, likgiltighet och engagemang. Jag hänvisar till utläggningen – i kapitlet "Över- och underordning"² – om hur främlingar kan inta dominerande positioner i en grupp. Som typfall framstod vissa italienska staders bruk att tillkalla domare utifrån, eftersom ingen infödd undgick att bindas upp genom familjeintressen och partibildningar. Främlingens objektivitet hänger också ihop med ett tidigare nämnt fenomen, som visserligen i huvudsak, men inte uteslutande, gäller den som vandrar vidare: Han möts ofta av de mest överraskande avslöjanden och av bekännelser, som till och med kan få karaktär av bikt, om sådant som man sorgfälligt undanhåller för de närstående. Objektivitet innebär inte alls icke-delaktig-

2 Tredje kapitlet i *Soziologie*, ej översatt här. (Ö.a.)

het, ty det är något som ligger utanför både ett objektivt och ett subjektivt förhållningssätt. Istället innebär objektivitet en positivt specifik form av delaktighet. Att en teoretisk observation är objektiv betyder alltså inte alls, att själen är en tabula rasa, där tingen skriver in sina kvaliteter, utan att själen som fungerar enligt sina egna lagar är i full verksamhet. Däremot har själen rensat ut tillfälliga förskjutningar och accentueringar, vars individuellt-subjektiva variationer skulle ge fullständigt olikartade bilder av samma föremål.

Man kan också kalla objektiviteten för frihet. Den objektiva människan är inte bunden av några på förhand fastslagna teser, som i förväg skulle kunna bestämma hennes uppfattning, förståelse och bedömning av data. Denna frihet som låter främlingen uppleva och behandla också näraliggande förhållanden liksom ur fågelperspektiv, för förvisso också med sig olika farliga möjligheter. Vid uppror av alla slag tror sedan gammalt den angripna parten, att en agitation utifrån ägt rum genom främmande sändebud och uppviglare. I den mån man tror detta, innebär det att man överdriver främlingens specifika roll: han är i praktiskt och teoretiskt hänseende friare, han överblickar förhållandena mindre fördomsfullt, mäter dem mot allmänna, objektivare ideal och är i sitt handlande inte bunden av vana, pietet eller tradition.³

Den proportion mellan närhet och avstånd, som ger främlingen karaktär av objektivitet tar sig också ett praktiskt uttryck: förhållandet till honom får en *abstrakt natur*. Med främlingen har man nämligen bara vissa allmänna egenskaper gemensamt. Relationen till dem man är organiskt förbunden med byggs däremot upp, genom att man i bestämda avseenden gemensamt avviker från det som bara är allmänt. Alla förhållanden, som i något avseende är personliga, följer detta schema. Sådana förhållanden vilar inte bara på att det finns vissa gemensamma drag elementen emellan, vid sidan av individuella olikheter, som antingen påverkar relationen eller lämnar den oberörd. Den effekt som dessa gemensamma drag har på förhållandet bestäms istället väsentligen av, om det är överensstämmelser, som råder bara mellan dessa element, och som följaktligen är allmänna inåt, men specifika och oförlikneliga utåt; eller om de gemensamma dragen upplevs som gemensamma för elementen, bara därför att de är gemensamma för en grupp, eller en typ eller för hela mänskligheten. I det sistnämnda fallet uttunnas det gemensammans verkningskraft i proportion till omfattningen av den krets, som har samma egenskaper. Visserligen fungerar det gemensamma som enhetlig bas för elementen, men det hänvisar inte just *dessa* element till varandra, eftersom samma likhet skulle kunna knyta vara och en av dem samman också med alla möjliga andra. Uppenbarligen är också detta ett sätt på vilket närhet och avstånd samtidigt innesluts i ett förhållande. I den mån likheterna mellan elementen är av allmänt slag, blandas värmen i den relation de ger upphov till med ett inslag av kyla, en känsla

---

3 Där de som angrips felaktigt tror detta, beror det på de högt uppsattas tendens att urskulda de underordnade, som hittills stått i en enhetlig, nära relation till dem. Ty då de skapar fiktionen, att rebellerna egentligen inte alls var de skyldiga, utan att de bara var offer för uppvigling, och att upproret inte alls hade sitt ursprung bland dem, så urskuldade de sig själva och förnekade på förhand att resningen skulle ha någon reell grund.

av att just *denna* relation beror på en tillfällighet. De sammanbindande krafterna har mist sin specifika, centripetala karaktär.

I förhållandet till främlingen förefaller mig denna konstellation ha en ovanligt stor principiell övervikt över de individuella överensstämmelser elementen emellan, som är specifika för denna relation. Främlingen står oss nära, i den mån vi mellan honom och oss upplever likheter av nationellt eller socialt, yrkesmässigt eller allmänmänskligt slag. Han är oss fjärran, i den mån dessa likheter går utöver honom och oss, och bara binder oss samman, därför att de överhuvudtaget binder många människor samman. I detta avseende får också de mest intima relationer lätt ett drag av främlingskap. Under den första passionens stadium i erotiska förbindelser avvisar man bestämt generaliserande tankar: det har aldrig funnits någon som kan jämföras med den älskade, eller något som kan jämföras med vår känsla för denna. Ett främlingskap brukar uppstå – fast det är svårt att avgöra om det är som orsak eller verkan – i det ögonblick, då känslan av att relationen är unik försvinner. En skepsis gentemot dess värde i sig och för oss förknippas just med tanken, att man med denna relation bara fullgör en allmänmänsklig bestämmelse, att man upplever något som skett tusen gånger tidigare, och att om man inte av en slump mött denna person, så skulle någon annan fått samma betydelse för en.

Ett sådant inslag måste finnas också i de mest intima förhållanden, eftersom det som två har gemensamt kanske aldrig är gemensamt *bara* för dem, utan sorterar under ett allmänt begrepp, som innefattar också mycket annat, många *möjligheter* till en upprepning. Även om dessa möjligheter bara förverkligas i liten utsträckning, och även om vi ofta glömmer dem, så tränger de ändå här och där in som skuggor mellan människorna, som en dimma som utplånar varje begripligt ord, och som först måste liksom förtätas till fast kroppslighet, innan den kan kallas svartsjuka. Kanske är detta i många fall ett mer generellt främlingskap, och åtminstone ett som det är svårare att komma över, än det som uppstår på grund av olikheter och missförstånd. Ty det innebär, att det visserligen råder likhet, harmoni och närhet, men åtföljt av känslan, att dessa egenskaper egentligen inte är just detta förhållandes exklusiva egendom, utan någonting mera generellt, som potentiellt finns också mellan oss och ett obestämt antal andra; därför ger inte dessa egenskaper detta enda förverkligade förhållande någon inre och exklusiv nödvändighet.

Å andra sidan finns det ett slags ”främlingskap”, som utesluter just en gemenskap baserad på något allmänt, vari parterna är del. Typiskt för detta främlingskap är t.ex. grekernas förhållande till βάρβαρος [barbaren]. Det rör sig om alla de fall, där man frånkänner motparten just de allmänna egenskaper, som man uppfattar som de enda mänskliga i egentlig mening. Här har ”främlingen” ingen positiv betydelse. Relationen till honom är en icke-relation. Han är då inte en medlem av själva gruppen – och det är i den egenskapen främlingen diskuterats här.

Främlingen som sådan är snarare *samtidigt* nära och fjärran; det följer av att relationen grundas bara på en allmänmänsklig likhet. Men mellan de båda elementen uppstår en speciell spänning, då medvetandet om, att bara ha det överhuvudtaget allmänna gemensamt, ger en speciell betoning åt det, som inte är gemensamt. Vad beträff-

far den som kommer från ett främmande land eller en främmande stad eller tillhör en främmande ras, är detta återigen inga individuella egenskaper, utan det rör sig om en främmande härkomst, som är, eller kunde vara, gemensam för många främlingar. Därför uppfattas främlingarna egentligen inte heller som individer, utan som främlingar av en bestämd allmän typ. Momentet av avstånd inför dem är inte mindre generell än momentet av närhet. Denna form ligger till grund t.ex. för ett så speciellt fenomen som den medeltida judeskatt, som utkrävdes i Frankfurt, men också på andra platser. Medan den skatt som betalades av de kristna borgarna, varierade i enlighet med deras respektive förmögenhetsställning, var skatten för varje enskild jude fastslagen en gång för alla. Denna orörlighet berodde på att juden innehade sin sociala ställning i egenskap av *jude*, inte som bärare av ett bestämt sakligt innehåll. I skattehänseende var varje annan borgare ägare av en bestämd förmögenhet, och hans skatt kunde följa dess förändringar. Juden var däremot som skattebetalare i första hand jude, och därigenom fick hans ställning i uppördshänseende en invariabel karaktär. Allra tydligast framträder detta naturligtvis, när till och med dessa individuella bestämmingar, vars individualitet begränsas av den stela oföränderligheten, försvinner, och främlingarna betalar en genomgående enhetlig personskatt.

Trots att främlingen är infogad i gruppen på ett oorganiskt sätt, så är han en organisk medlem av gruppen, vars enhetliga liv innefattar det särskilda sätt på vilket detta element bestäms. Men vi kan inte beskriva den egenartade enhet, som denna position innebär, på annat sätt än att den är sammansatt av ett visst mått närhet och ett visst mått avstånd. Dessa egenskaper finns i viss utsträckning inom alla relationer, men när de förekommer i vissa proportioner och i ett inbördes spänningsförhållande, ger de upphov till det formella förhållandet till "främlingen".

Översättare: Erik af Edholm

Recensioner

Adel Daoud, *Scarcity, abundance and sufficiency: contributions to social and economic theory*, Göteborg studies in sociology 46, Göteborg: Göteborgs Universitet, 2011

Adel Daouds doktorsavhandling *Scarcity, Abundance and Sufficiency. Contributions to Social and Economic Theory* utgör ett distinkt bidrag till sociologin, och inte minst den ekonomiska sociologin, genom att presentera en utgångspunkt för vidare arbete som inte vilar på förgivettagna nationalekonomiska premisser. Att presentera alternativa utgångspunkter har inte varit vanligt inom den ekonomiska sociologin, vilken kommit att representera en immanent kritik av nationalekonomin. Avhandlingen innebär ytterligare två tydliga bidrag till sociologin. Ett är en kritisk analys av hur knapphetsproblematiken har diskuterats och analyserats inom nationalekonomin. Det andra är presentationen av en multikausal socialstrukturell modell för att analysera situationer av knapphet och brist likt hungersnöd.

Det förtjänar att nämnas att vid tryck var tre, och vid disputation fyra, av fem av de ingående artiklarna i denna sammanläggningsavhandling publicerade eller accepterade för publicering i tidskrifter med peer-review. Ett sådant resultat är anmärkningsvärt och understryker denna avhandlings kvalitet. Arbetet är även välskrivet och har en tydlig struktur. Grovt sett faller det inom ramen för ekonomisk sociologi, men det har ett inslag av politisk ekonomi. Den ekonomiska sociologin har under de senaste 25 åren vuxit sig starkare, och utgör idag ett av de mer framträdande sociologiska fälten, vilket också speglar den ökande synligheten och dominansen av ekonomi i samhället.

Utgångspunkten i avhandlingen är en kritisk analys av nationalekonomins begrepp knapphet, som alltmer kommit att definiera denna disciplin. Men hur kan knapphet råda samtidigt som det empiriskt finns nog med resurser? Utifrån denna empiriskt paradoxala situation utvecklar Adel Daoud en alternativ modell som tar hänsyn till kausala faktorer vilka förklarar uppkomsten av exempelvis hungersnöd. I modellen ingår massarbetslöshet, naturkatastrofer och populationstillväxt. Han menar dock att man även måste beakta det politiska systemet för att förstå empiriska fall, som exempelvis i Bengalen 1943, vilket är ett fall som behandlas i avhandlingen.

Man kan säga att bidraget till den sociala och ekonomiska teori som Daoud gör är att visa hur frågan om knapphet (*scarcity*), inte bara bör förstås i relation till överflöd (*abundance*) och tillräcklighet (*sufficiency*), utan att den också måste förstås i relation till den sociala kontexten som så att säga ger mening till knappheten. Daoud vänder sig mot den enkla och strikt formella analys som företräds av nationalekonomi, och lyfter istället fram en substantiell analys, vilken hämtar inspiration från bland annat Karl Polanyi. Begreppet knapphet kompliceras i avhandlingen, bland annat genom att Daoud diskuterar både absolut och relativ knapphet. På grund av detta blir

knapphet något mer än en integrerad del i definitionen av nationalekonomi, där kärnan kan sägas vara: ”problemet med alternativa användningar av knappa resurser”. Två av avhandlingens uppsatser behandlar knapphet inom nationalekonomi och sociologi, och en hur vi kan tillämpa den modell som byggs upp i avhandlingen.

I avhandlingen problematiseras ytterligare ett nationalekonomiskt grundantagande, nämligen det om preferensernas status. Ekonomer har tagit preferenser, eller som de också kallas ”wants”, för givna, och överlämnat frågan om deras uppkomst till psykologer, sociologer och andra. Wants är centrala för att förstå knapphet. Det är i relation till vad en människa vill ha (hennes önskningar, wants) och till vad som för henne är möjligt, som vi skall förstå knappheten. Förutom denna mer generella diskussion tar avhandlingen upp preferenser i två uppsatser, och speciellt formerandet av dem. En genomgående tanke är att preferenser är organiska, och de kan därmed inte ses som givna. I en empirisk studie visas i avhandlingen hur svenska elever gör sina utbildningsval, och i en annan hur personer anpassar sin livsstil till omständigheter. Sammantaget ger studierna underlag för att förklara framväxten av preferenser i interaktion med det fält och dem som där befinner sig. Teoretiskt förankrar Daoud tanken om organiska preferenser i Bourdieus habitusteori, och diskuterar även pragmatism som mer rimliga förklaringar än rational choice.

Diskussionen om knapphet och om preferenser är riktad företrädesvis mot en nationalekonomisk publik, då Daouds argument nog inte möter motstånd bland sociologer. Det bidrag som från en ekonomisk sociologisk horisont kanske framstår som mest intressant rör den tanke om en alternativ grund för ekonomisk sociologi. Ekonomisk sociologi har i stort tagit över den ekonomiska synen på människan, ekonomi och ekonomiska insatser, utan att dess grund sätts i fråga. Dessutom har många sociologer tagit över frågor från ekonomi, såsom jämvikt och uppfattning om vad en marknad är, i huvudsak utan att ifrågasätta dem, deras konstitution, historia eller etymologi. Ekonomisk sociologi har hittills tagit på sina axlar ansvaret för att korrigera detta tillstånd med att lägga till kött och blod till ”economic man”, som han kallas i debatten.

Daoud sällar sig med sin avhandling till det begränsade antal ekonomiska sociologer som ifrågasätter den förgivettagna grund som merparten av sociologer företräder. Det är främst genom att ställa och analysera en annan fråga, om knapphet och resurser, som avhandlingen ger ett bidrag till den ekonomiska sociologen. Hela avhandlingen vilar på den så kallade kritiska realistiska grunden. Jag själv ser denna ansats som problematisk i sig. Men jag menar också att dess vara eller inte saknar betydelse för hur samhällsvetenskap faktiskt bedrivs.

Avhandlingens styrka ligger inte på det empiriska planet. Dess styrka ligger i den teoretiska analysen, men även i dess ambition och potential. Projektet har ännu inte resulterat i en ny grund för den ekonomiska sociologin, men det är ett arbete som pekar i en intressant riktning som onekligen förtjänar fortsatt engagemang.

Patrik Aspers, fakultetsopponent

Emma Engdahl, *Konsten att vara sig själv*, Malmö: Liber. 2009

Konsten att vara sig själv är Engdahls första bok efter doktorsavhandlingen *A theory of the emotional self* (2004). Av titeln kan man ana att innehållet i de båda böckerna är besläktat. Engdahl deklarerar emellertid i inledningen att hon denna gång kommer att blanda högt och lågt, det vetenskapliga och det personliga. Det är därmed tydligt uttalat att förevarande bok inte är strikt teoretisk, som sin föregångare. Boken, som visserligen till stor del innehåller teoretiska referat och resonemang, kan snarare förstås som ett teoretiskt svar på en empirisk provokation. Det som provocerar Engdahl är en alltmer utbredd tendens att från olika håll erbjuda terapeutiska råd om att "bara vara sig själv" vilket hon lyfter fram som karaktäristiskt för vår tid. Enligt dessa råd kan och bör varje individ finna sig själv och därefter vara sig själv med hjälp av olika sätt att utöva självreflektion. Råd av detta slag är enligt Engdahl många gånger för enkla om inte felaktiga. De bör därför korrigeras och kompletteras genom att beröra grundläggande frågor om självet och det nutida samhället. Den huvudsakliga uppgift som Engdahl tar sig före i boken är därför att diskutera frågor om självet och samhället utifrån ett sociologiskt perspektiv, vilket hon gör med hjälp av åtta teoretiska variationer försedda med exempel ur vardagslivet.

Bokens första kapitel "*Att knyta sociala band*" gör upp med föreställningen att konsten att vara sig själv innebär att särskilja sig från andra. Med stöd i Tardes och Le Bons teorier om socialitet som imitation samt en diskussion av att sociala handlingar stärks av bekräftelse (vilket framförallt exemplifieras med hjälp av genusteori) visar Engdahl hur människor knyter sociala band genom att bete sig som förväntat och önskvärt i olika sammanhang. I kapitel två "*Att spela roll*" utvecklas denna diskussion med Goffmans teorier om intrycksstyrning och det sociala livets ritualisering. Engdahl betonar här att konsten att vara sig själv kräver en gemensam definition av en situation, och hon visar med hjälp av exempel som incest och övergrepp, hur möjligheten att skapa sig en bild av sig själv försvåras när en situation (och självet) definieras på motstridiga sätt. Från att betona det gemensamma och förväntade ägnas kapitel tre "*Att bete sig som folk*", med hjälp av Elias civilisationsteori, åt att understryka att vad som anses vara gängse och civiliserat skiljer sig åt mellan olika samhällen och olika tidsperioder. I kapitel fyra "*Att bekänna vem man är*" närmar sig Engdahl med hjälp av Giddens (senare) arbeten våra aktiva insatser för att framhäva vem vi själva anser oss vara. Därefter presenteras i kapitel fem "*Att känna och bli medveten om sig själv*" Meads och Cooleys teorier om självets uppkomst och utveckling, vilket följs av kapitel sex "*Att ropa och få svar*" där Asplund presenteras. Så långt utgör kapitlen i boken en väntad men innovativ presentation av sociologiska teorier om självet. Därefter, i kapitel sju "*Att vara en stor människa*" och kapitel åtta "*Att vara sig själv*" diskuterar Engdahl de specifika villkor som gäller för konsten att vara sig själv i det nutida västerländska samhället. Det är också framförallt i dessa två avslutande kapitel som hon vill lämna ett teoretiskt bidrag till förståelsen av vad det innebär att vara sig själv i dagens samhälle. Den nutida människans sociala karaktär lyfts fram genom en kombination av Carlehedens formuleringar av den autentiska människan samt Boltanskis och

Chiapellos idé om den stora människan. Engdahls läsning av dessa teoretiker mynnar ut i en karaktärisering av en för det nutida samhället framgångsrik människa som flexibel, känslomässig, konsumtionsvillig och estetiskt känslig. Hon lyfter också fram begäret som en central känsla och framförallt begäret att bli begärd.

Engdahl visar i de åtta teoretiska variationerna att det (sociologiskt sett) är felaktigt att be någon söka inåt för att finna sig själv. Hon betonar också nödvändigheten av att vara medveten om att varje samhälle och varje tidsepok medför specifika förutsättningar för de (sociala) sammanhang inom vilka en människa kan vara sig själv. Slutligen åskådliggör hon att den tid i vilken vi nu lever (mer än någonsin tidigare) betraktar den enskilde individen som "sin egen lyckas smed". Den enskilde anses ensam vara ansvarig för sin lycka såväl som för sina motgångar. Bokens budskap kan utifrån dessa korrigeringar och synliggöranden sammanfattas i formuleringen att det är en social såväl som en historisk konst att vara sig själv.

Konsten att vara sig själv innehåller flera fina och innovativa redogörelser för teorier om självet, kryddade med väl valda och många gånger personliga exempel. Framförallt gäller detta bokens sex första kapitel. De två sista kapitlens resonemang om det nutida västerländska samhällets sociala karaktär utvecklas emellertid inte i tillräcklig utsträckning för att låta Engdahls egna teoretiska argument bli övertygande. Detta kan emellertid hänga samman med vissa svårigheter i att avgöra vem boken riktar sig till. Med sin blandning av tonlägen sammantaget med de kortfattade avslutande partierna verkar boken inte skriven för forskande eller undervisande sociologer. Det skiftande tonläget är dock ett spännande grepp och det gör läsandet av sociologisk teori fängslande. Men för vilka läsare är boken skriven (om inte för oss sociologer)? Ett förslag är att boken, fortfarande förstådd som en reaktion på det nutida samhällets terapeutiska råd, är skriven för en bredare allmänhet med intresse för vad det innebär att leva och att vara sig själv idag. För en sådan läsekrets ger Engdahls personliga anekdoter verklig mening till en text som annars skulle bli för platt för att visa vad variationer av självet innebär i praktiken. Min slutsats är också att denna tolkning är den mest troliga. *Konsten att vara sig själv* skulle därmed vara något så ovanligt som en populärvetenskaplig bok i sociologisk teori. Den innebär på så sätt ett teoretisk uppfyllande av det viktiga men ibland svåra uppdrag som vi kallar den tredje uppgiften. Genom att förstå boken på detta sätt slipper man också bli besviken på Engdahls teoretiska bidrag. I stället kan man låta sig inspireras till att formulera sin forskning i mer populär språkdräkt.

Jessica Mjöberg, Högskolan Dalarna

Lars-Olof Hilding, *Är det så här vi är? Om utbildning som normalitet och om produktionen av studenter*, Lund Dissertations in Sociology 93, Lund: Lunds universitet 2010

Utbildningssystem är ämne för otaliga avhandlingar och utredningar. Alla beteende- och samhällsvetenskaper har utforskat utbildning sedan mycket länge. Hur göra något nytt här? Frågan känns mer akut när man ser vilket underlaget för denna avhandling är: utredningen "Mångfald i högskolan" (SOU 2000:47), med ett tillskott av en intervjuundersökning av 58 studenter i Halmstad.

Hilding har skrivit "mycket om litet". Hans material är inte hela utredningen och dess syften att åtgärda socialgrupps-, mångfalds- och genuskevheter vid svensk högskola. Han vill lyssna in sig på enskilda människors svar på frågor om dessa variabler. Han har också lagt till vissa variabler, varav den som blir tydligast handlar om vilka studenter som tycks söka sig till småhögskolor (Halmstad) respektive de stora universiteteten, och varför dessa söker olika lärosäten.

Syfteslistan härleds från utredningen. Typ av snedrekrytering för *social grupp, genus och etnicitet* är huvudfrågorna. Ett sociologiskt huvudtema dyker genast upp: Arbetslöshet är sedan länge "onormalt", och ger utanförskap i sin förlängning. På sistone har "utbildningslöshet" blivit onormalt. Man blir en avvikare om man inte utbildar sig när man kan. Denna hypotes har Hilding tagit till sig från Anders Persson (sekreterare i utredningen). Jag översätter tanken: En socialt *strukturell* egenskap har smittat av sig på *kulturen*. Hur *upplevs* den egenskapen hos utbildningsstrukturen av Halmstadstudenterna i dag, givet att utbildningslöshet blivit onormalt inom den kultur där vi lever? Halmstadstudien har fokuserat en särskild aspekt av social snedrekrytering: typ av föräldrastöd, som är tydligt relaterad till föräldrars egen utbildning. Hilding har lusläst intervju svaren, och texten handlar om denna läsning. Övergripande sammanfattning (sid. 16–17) kan dras ihop i ett fyrfält:

Föräldrars "uppmuntran"

	Utbildningsmedveten	Utbildningsomedveten
Riktad	1 Tydlig uppmuntran att studera	2 "Lyckas", få det bra
Oriktad	(3 "Leva på lån!?" Fast arbete bättre)	4 Bildningsideal, "sköta sig"

Det är bara föräldrar i grupp 3 som inte direkt uppmuntrar sina barn till studier. Grupp 4 är de lågutbildade som har tagit med sig arbetarrörelsens ideal. Men sättet att uppmuntra har Hilding nagelfarit grundligt, och har här skördat mycket från litet. Frågorna kring detta ser ut så här: *Definierar* olika grupper de "utlösande faktorerna", de *olika* skälen att börja studera på olika sätt? Vad betyder högskola i geografisk närhet? Studenternas *uppfattning* om högre studier? *Upplever* olika grupper mötet med högskolan på olika sätt? Hur i så fall? Och vilken betydelse har

studenternas bakgrund? Liknande frågor ställs också utifrån variablerna etnicitet och genus.

Det är alltså studenternas tolkningar och uppfattningar som är intressanta. På det viset är Hildings studie fenomenologisk, vilket i sig är lite av en chock när materialet hämtas från en statlig utredning. Men det är en stimulerande korsning. Mer utmanande blir det genom att Hilding inte är intresserad av individens svar utan vill spåra likheter och olikheter. Gruppfenomenologi kan ge ett meningstillskott till utredningen.

Metodologiska problem finns emellertid flera. Intervjumaterialets tillkomsthistoria skulle kunna tjäna som övningsexempel på de flesta metodsvårigheter: A-studenter i sociologi gör var sin intervju. → De samlas av Hilding, själv lärare för intervjuarna. → Transkriptioner av studenterna själva → tolkas av Hilding, som således skaffar sig → en helhetsbild av materialet och som → utkristalliserar de olika kategorierna genom att → tolka varje intervju för sig. Proceduren inbjuder till alla tänkbara metoddiskussioner.

En spännande sak med Hildings tillvägagång är hans närgångna bruk av, och i mitt tycke utveckling av, Bourdieus habitusbegrepp (och begreppet "arvtagare"). Min största behållning är det socialpsykologiskt teoretiska stoff som dras fram på detta sätt. Det finns en uppsjö av olika vinklingar och aspekter av studenternas val och värderingar av dem och jämförelser med mycket svenskt relaterat material.

Det finns en anspråkslöshet i Hildings avhandling, explicit uttryckt av författaren på en del ställen. Men också i själva materialet. Ett litet material underkastas analys som ger ett första intryck av att vara helt konventionell. Det originella är att Hilding ur sitt lilla material vill extrahera inte bara individuella data som finns i intervjuer, utan använda dessa för att dra slutsatser som handlar om kollektiv. Om man har en kritisk hållning mot att dra sådana slutsatser ur små statistiska serier ställer man sig undrande. Om man fäster ett värde vid att tolka kvalitativt material oavsett storlek, så blir man glad. Hilding kan konsten att mjölka sin lilla ko. Han har utövat den så mycket och väl att man kan få en lektion av honom i denna konst.

Man kan uttrycka det i termer av representativitet: Hildings data ger inte utrymme för att hävda någon representativitet i statistiska termer. Däremot gör han det troligt att den typ av upplevelser han beskriver finns bland de olika kategorierna av studenter vid småhögskolor. Hilding har ambitionen att säga något som representerar andra människor än dem han har analyserat. Hans undersökning ger efterföljare möjlighet att formulera frågor till studenter som kan fördjupa de perspektiv han har vaskat fram med sin hermeneutiska vask.

Det här tillvägagångssättet har möjliggjort att släppa fram en känslighet som ibland firar anspråkslösa triumfer. De finns främst i de djupborringar som Hilding gör i kapitel 7 och 8. Särskilt njutbar finner jag analysen av hur de lågutbildade föräldrarnas barn (klassresenärerna) kommer inresande till högskoleorten från den närbelägna regionen och upplever anonymiteten, vilket inte de högutbildade föräldrarnas barn (arvtagarna) gör. Hildings sociologiska öga vänder den traditionella uppfattningen om anonymitet som en negativ yttre kraft som människor blir drabbade av.

Anonymitet kan ses som en handling, inte en icke-handling. Det finns lite Simmel hos Hilding. Anonymitet har två ansikten, ett passivt och ett ganska expressivt.

Lika värdefull finner jag analysen av de markant olika upplevelser de två genus har av sina studieival. Men den kanske finaste poängen med avhandlingen är att just denna tendens att se två sidor av samma sak lever som i ett drivhus i hans text. Det gäller framför allt variationerna av habitusbegreppet som för mig ofta har varit ganska fyrkantigt. I Hildings hantering blir habitus ett känsligt instrument, det närmar sig Blumers "sensitizing concept"-nivån. Det är för mig en fin komplimang.

Lars-Erik Berg, fakultetsopponent

Mikael Stigendal, *Kapital*, Malmö: Liber 2010

Det frodas i dag påfallande många olika kapitalbegrepp inom samhällsvetenskaperna. Mikael Stigendals uttryckliga avsikt med *Kapital* är att reda ut olika innebörder av ekonomiskt, socialt, kulturellt och symboliskt kapital. Resultatet av Stigendals mödor motsvarar emellertid inte ambitionerna. Förutom att boken inte håller vad den lovar, brister den i teoretisk stringens och uppvisar en rad andra problem.

Kapital inleds med att Stigendal demonstrerar sina kritiska redskap som består av en hemmagjord begreppskonstruktion. Karl Marx begreppspar bruks- och bytesvärde blir hos Stigendal ett avgörande kriterium på olika definitioner av kapital (vilket det inte är hos Marx), ett enkelt sorteringsinstrument, ett schema där alla teorier ska pressas in. Stigendal hävdar att det finns två definitioner av kapital, vilka sedan blir vägledande för hur han behandlar olika kapitalbegrepp: Den han kallar för bruksvärdedefinitionen förespråkas av "de som hävdar att vinsten härstammar från tillgången" (10), medan den han kallar bytesvärdedefinitionen förespråkas av "de som menar att vinsten härstammar från utbytet" (10).

Nyckelordet 'tillgång' för att kategorisera en kapitalteori som bruksvärdedefinition kommer Stigendal fram till genom ett inte helt genomskådligt resonemang utifrån ett par citat han säger sig ha funnit i *Nationalencyklopedin* (av vilka endast det ena återfinns där, med en något annorlunda ordalydelse) och drar slutsatsen: "Genom att vara 'värdefull' och kunna 'utnyttjas på ett fördelaktigt sätt' har tillgångar det som kallas bruksvärde. Bruksvärdet kan sägas vara tillgångens materiella innehåll..." (7) Men nu säger vi faktiskt inte att bruksvärden är värdefulla, utan att de är nyttiga. Denna rent privatspråkliga definition, att tillgångar skulle avse bruksvärden, har varken täckning i vardagligt eller fackekonomiskt språkbruk. Snarare betecknar väl en tillgång något som kan omsättas eller stärka innehavarens position på en marknad. I Marx termer är det därför rimligtvis bytesvärdet som avses när något kallas för en tillgång.

Denna begreppsexercis leder till att Stigendal i den första delen av boken klassificerar den dominerande neoklassiska teorins kapitalbegrepp som en bruksvärdedefinition och Marx teori som en bytesvärdedefinition. Nu avser den neoklassiska teorin när den talar om nytta inte som Marx och klassikerna en egenskap hos tingen, utan

subjektivt upplevd nytta, alltså själva *intresset för* bruksvärdena. Det är individernas intressegrundade *kalkyler* över vad de är beredda att betala för att tillfredsställa olika behov, den s.k. gräns- eller marginalnyttan, som står i centrum för teorin. Om vi då frågar oss hur vinsten uppstår, så måste det vara på marknaden, när utbudet kan möta en efterfrågan och en villighet att betala.

Men uppfattningen att vinsten uppstår i bytet, dvs. på marknaden, har Stigendal nu i stället reserverat för Marx, som i själva verket tillbakavisar en sådan uppfattning. Vinsten kan hos Marx ytterst härledas till att varan arbetskraft köps till sitt värde och sätts in i produktionen, varför bytet mellan arbete och kapital är det stora undantaget, det enda lika byte som resulterar i mervärde. Detta vet förstås Stigendal om, och nyheten serveras så småningom. Ändå tillskrivs Marx av Stigendal en generell uppfattning om att vinsten uppstår i bytet.

Processen görs sedan kort med de flesta teorier, utom Marx. Avsnittet om kapitalbegreppet i den neoklassiska ekonomiska teorin är på inte mer än ett par sidor och humankapital, kulturellt kapital och socialt kapital hos Howard Becker, Pierre Bourdieu, James Coleman och Robert Putnam avverkas på elva sidor. Stigendal är här dessutom alltför upptagen med att polemisera mot dessa teorier för att kunna göra dem rättvisa och kritisera dem på ett trovärdigt sätt.

Bourdieu ska t.ex. med hugg och slag ska göras till bruksvärdeteoretiker, eftersom han talar om kapital som "symboliska och materiella tillgångar" (49). Därmed är Bourdieus kapitalbegrepp diskvalificerat som en bruksvärdedefinition och inte heller bättre än Colemans. Ett par gånger antyder Stigendal att det finns skillnader mellan Bourdieu och Coleman, men läsaren lämnas i ovisshet om vari dessa skillnader består. Eftersom båda katalogiseras under Stigendals bruksvärdedefinition är det förstås inte så konstigt att det blir svårt att skilja dem åt.

Stigendal visar sig dessutom inte vara den mest optimale förespråkare Marx hade kunnat önska. Marx menar t.ex. inte att bruksvärden "är alltid mer eller mindre individuella eftersom de relateras till behov" (7). Det är dessutom ett märkligt påstående av en författare som är en uttalad anhängare av välfärdsstaten. En libertarian skulle bara kunna instämma. Har Stigendal aldrig hört talas om kollektiva behov av transporter, vård, utbildning, m.m.? Redan i första stycket slår han också fast att det är en fråga om storlek om något skall bestämmas som kapital. Men Marx hävdar raka motsatsen: En penningssumma som investeras och ger avkastning är per definition ett kapital, oavsett storleken både på summan och avkastningen. Sin egen uppfattning verkar Stigendal lägga till grund för en moralisk föreställning om att mindre aktörer på marknaden skulle vara undantagna att agera på kapitalistiskt vis. Längre fram heter det t.ex. att "produktions- och konsumtionsmedel produceras av antingen andra kapital eller småföretagare". (75) Småföretagare investerar tydligen inte kapital i sin verksamhet. Frågan blir då: Vad är det i så fall de investerar?

I den andra delen tar Stigendal upp begreppet "fiktiva varor", vilket förstås kommer från Karl Polanyi, vars namn inte nämns i boken. Läsaren får därför intrycket att "fiktiva varor" är Marx begrepp, eller möjligtvis Stigendals eget. Senare vänder han sig dessutom mot den åtskillnad mellan materiella och immateriella varor som gjorts

av Antonio Negri och Michael Hardt, med den invändningen att det är varuformens grundläggande struktur som är det avgörande. Rimligtvis kan samma argument resas mot idén om fiktiva varor, men det verkar inte föresväva Stigendal. I boken förekommer dessutom en rad överväganden om hur Marx kapitalteori ska nytolkas och utvecklas, men de kan inte betecknas som annat än diletanterier och det skulle föra för långt att diskutera dem här.

I det avslutande avsnittet i bokens andra del om nittonhundratalets kapitalism övergår Stigendal till en kritik av den spekulativa finanskapitalismen för att den skapar behov folk inte egentligen har, en typ av kapitalismkritik som var främmande för Marx. Det spekulativa finanskapitalet har enligt Stigendal fått människor "att låna till det som de har övertygats om att de behöver men egentligen inte har råd med" (101). Det visar sig att det handlar om krisen på den amerikanska bolånemarknaden. Jag skulle vilja höra vad de otaliga amerikanska låntagare som tvingats gå från sina hem säger om att de egentligen inte behöver någonstans att bo.

Det borde framgå av det ovanstående att *Kapital* inte kan rekommenderas. Om det är tillåtet med en dålig vits om en dålig bok, så kan man säga att den snarare utgör ett kapitalt misslyckande.

Anders Ramsay, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Att tillsätta tjänster och fördela medel

Få saker inom akademien uppbringar så mycket skvaller och konflikter som tjänstetillsättningar och medelstildelning vid forskning. Redan Weber slogs av slumpens betydelse för vilkas karriärer som kunde löpa vidare obehindrade och vilka som fick kämpa sig fram på sidovägar. Det är idag, liksom på Webers tid, inte av mindre betydelse att tillsättningar av tjänster, tilldelning av stipendier och medel för forskning fördelas på sätt som upprätthåller legitimiteten för akademien.

Hur skall tjänster och medel tilldelas och hur skall forskning kunna organiseras på bästa sätt? Hur skall vi göra för att ge medel till dem som bäst förtjänar det, och som kan komma att använda dem på ett sätt att det innebär en förändring av kunskapen och kunskapsfältet? Under en pågående vistelse vid Centre Sociologie des Organisations (Science Po) i Paris har jag kommit att få ytterligare inblickar i dessa frågor. Christine Musselin, som är ledare vid CSO, har nyligen publicerat en översättning på engelska från franskan, *The Market for Academics* (Routledge 2010). I boken visar Musselin hur de olika strukturella systemen i USA, Tyskland och Frankrike, som bekant skiljer sig åt, spelar en roll vid tillsättningar av tjänster, men att det finns mycket som huvudsakligen går igen i de olika länderna, t.ex. olika slags allianser, kohandel och betydelsen av universitetens status.

Som en pendang till detta verk har den i USA verksamma fransyskan Michëlle Lamont studerat hur stipendier och forskningsmedel tilldelas inom särskilt tvärdisciplinära bedömargrupper vid olika anslagsgivare i USA. Det sker i boken *How Professors Think* (Harvard University Press 2009). De beslut som fattas om medel legitimeras, men oftast efter att en rad olika värdeskalor kommit till uttryck i valsituationerna. De som gjort valen är ofta medvetna om problemet att välja de bästa kandidaterna och att hänsyn tas till en rad olika aspekter, samt att dessa dessutom kan variera mellan de olika kandidaterna.

Det finns nog skäl, för att koppla åter till frågor om tjänster och medel, att fundera hur vi gör i vår disciplin, inte minst i Sverige, när vi delar ut pengar. Det är kanske just i dessa fall som vi akademiker behöver vetenskapen för att kunna reflektera över vår egen praktik. Kunskap och forskning på detta område är därför viktig. Det finns mycket vi sociologer gemensamt kan diskutera angående dessa frågor. Med ett starkare förbund kan mer energi ges till substantiella frågor. Vi är just nu i hög grad uppbundna med att omorganisera och att få ekonomin på fötter.

I anslutning till detta är det med glädje vi kan meddela att Sociologiförbundet erhållit ett betydande ekonomiskt tillskott. Anledningen är att det mycket lyckade arrangemanget av Internationella Sociologförbundets världskongress som sociologerna i Göteborg under Ulla Björnbergs ledning genomförde förra sommaren gav ett överskott. Sveriges Sociologförbund var den formella värden och medarrangör av detta event som lockade sociologer från alla delar av världen till Sverige.

Arbetet med Sociologidagarna 2012 den 15–17 mars i Stockholm pågår. Ett pro-

gram med flera inbjudna gäster och flera parallella sessioner kommer att presenteras under hösten och flera spännande sessioner är redan schemalagda.

Patrik Aspers

Ordförande Sveriges Sociologförbund

Publicering

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska (eller annat skandinaviskt språk). Tidskriften tillämnar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag. Artikel-författare erhåller tre exemplar av det nummer där texten publiceras.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivs – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktör under adress: sociologiskforskning@soc.uu.se
3. Manuskript accepteras som förslag till korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, eller som förslag till långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatoren. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två externa lektörer för bedömning varför författare inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.
5. Redaktionen förbehåller sig rätten att avvisa manuskript som bedöms att inte passa tidskriftens profil. Redaktionen ger inte heller råd eller kommentarer utöver de som erhålls från de av redaktionen anlitade externa bedömarna (i de fall manuskriptet bedömts vara av sådant intresse att det sänts till bedömare).
6. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning om cirka 150–175 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord (företrädesvis på engelska).
7. En kort författarpresentation (två rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.

8. Fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
9. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program om det inte är word.
10. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 000 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

POSTTIDNING B

Konsekvenser av rollövertagande
– "I", "me" och individualiteten

Lars-Erik Berg

Charterturisme som en produkt

– En sociologisk analys af
agens i oplevelsesøkonomien

Jakob Lauring

I skuggan av kulturella stereotypier

– Perspektiv på forskning om genus,
jämställdhet och etniska relationer
i Sverige

Alexandra Ålund och Minoo Alinia

Främlingen

Georg Simmel

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs.

Sociologisk Forskning

c/o Sociologiska institutionen

Uppsala universitet

Box 624

751 26 Uppsala

